

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

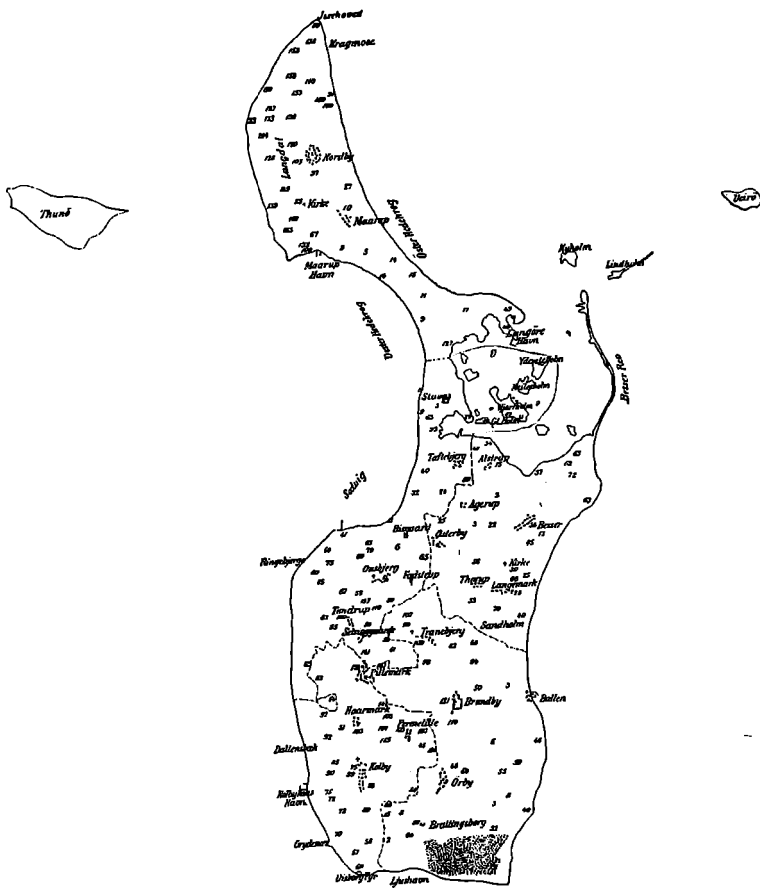
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Samsø og dens Befolkning.

En Fremstilling af Levevilkaarene

samt Undersøgelse af

Fødsels- og Dødelighedsforholdene 1815—89.

Af

G. Schleisner,
Distriktslæge.

Udgivet med Understøttelse af Carlsbergfondet.

Kjøbenhavn.

I Kommission hos C. A. Reitzel.

1891.

Hensigten med denne Afhandling er at følge en bestemt afgrændset Del af Befolkningen heri Landet gjennem en længere Aarrække, for derved at vinde et Skjøn over de Forandringer i Fødsels- og Dødelighedsforholdene, som maatte være indtrufne i Aarenes Løb. Et saadant Skjøn med Hensyn til en begrændset Del af Befolkningen turde, under stadigt Hensyn til de for den undersøgte Del særlige Forhold og Vilkaar, lade drage Slutninger ogsaa med Hensyn til større Dele af Befolkningen, og det vil da navnlig blive Hensigten at faa undersøgt, hvilke Forandringer der er foregaaet med Dødeligheden i de forskjellige Aldersklasser, for derved at faa Momenter til en Vurdering af de opdukkende Spørgsmaal om en Forandring i hele Slægtens Kvalitet og om de chroniske Sygdommes mere fremtrædende Betydning som causa mortis i Modsætning til de i tidligere Tider prævalerende akute og epidemiske Sygdomme.

Til en saadan Undersøgelse turde Samsø af flere Grunde være særlig egnet. Det er selvfølgelig lettere at følge en Befolkning, der ved naturlige Grændser er afsondret fra Omverdenen, fremfor en Befolkning, der boer paa en Egn uden saadanne Grændser, idet Omflytning, Af- og Tilgang i sidste Tilfælde vil udøve en langt større Indflydelse, og ofte gjøre det umuligt at følge Befolkningen. Men paa den anden Side maa den saaledes valgte Egn heller ikke være hverken for afsluttet eller afsides, idet man jo derved vilde blive udsat for at komme til at operere med Forhold, der havde udviklet sig paa en saa selvstændig Maade, at Eienommelighederne bleve de overveiende, hvorfor de muligvis vundne

Resultater ikke vilde egne sig til videregaaende Slutninger. Endelig maa den valgte Egn have en saa stor Befolkning, at en Undersøgelse kan ventes at ville medføre Udsigt til nogenlunde paalidelige Resultater, og Undersøgelsen maa omfatte et tilstrækkelig stort Tidsrum.

Samsø turde baade paa Grund af sin Beliggenhed omtrent midt i det nuværende Kongerige, og paa Grund af sin Folkmængde, der anviser den Plads efter den 12te af Landets 69 Kjøbstæder og Handelspladser, fyldestgøre de stillede Krav. Jeg har da valgt Tidsrummet 1815 til 89, ialt 75 Aar. At gaa længere tilbage end til Vaccinationens Gjennemførelse 1810 har jeg ikke anseet for heldigt, idet Tiden før og efter denne jo selvfølgelig i epidemiologisk Henseende maa være meget afvigende fra hinanden. Da endvidere de ældre Kirkebøger indtil 1814 i et af Samsø Sogne ere brændte, er jeg bleven staaende ved 1815 som Grændse. Og jeg har endnu haft en yderligere Bevæggrund til først at begynde mine Undersøgelser fra denne Tid i den Omstændighed, at Øen under Engelskrigen fra 1807 til 14 havde en Indkvartering paa c. 400 Mand, i hvilket Tidsrum saavel Dødeligheden som ogsaa Fødselshyppigheden antog meget abnorme Forhold, uden at det altid er muligt at holde de fremmede Elementer ude fra Betragtningen af den egentlige, hjemmehørende Befolknings Forhold; eksempelvis skal kun anføres, at i et enkelt Sogn fødtes under Indkvarteringen 1809—13 26 uægte Børn.

Jeg har da gennemgaaet alle Kirkebøgerne fra 1815 indtil 1889 for Øens 5 Sogne og efter dem udarbejdet fuldstændige Oversigter for hvert Aar over Født og Døde, de sidste fordelte efter Alder og Kjøen. Jeg har endvidere søgt Oplysning om Sygelighedsforholdene i tidligere Tid ved i Sundhedskollegiets Archiv at lade tage Uddrag af Medicinalberetningerne, og i det Hele har jeg søgt at samle Alt, hvad der turde have Interesse til Bedømmelse af Fødsels- og Dødelighedsforholdene og de Kaar, under hvilke Befolkningen har udviklet sig og lever.

Maaske vil man kunne indvende, at jeg har taget for meget med i min Beskrivelse af Samsø; men jeg har antaget, at der

vanskelig vilde kunne gives noget, der havde Betydning til Oplysning om Forholdene her, uden at det samtidig vilde have Betydning for Bedømmelsen af, hvorvidt disse Forhold vare saa eiendommelige, at videre Slutninger vare risikable, eller hvorvidt saadanne Slutninger vare tilstedelige. En væsenlig Anke mod mit Arbeide kunde søges i den Omstændighed, at jeg har arbeidet med et Materiale, som var hentet fra en Befolkning paa en mindre Ø, hvor Konsangviniteten særlig kunde antages at ville gjøre sig gjældende; men af dette Hensyn har jeg anseet det for rigtigt, ogsaa at være noget vidtløftig i Undersøgelsen af Befolkningens S sammensætning, Ind- og Udvandring samt i Redegjørelsen for de Forhold, der almindelig antages at antyde Indflydelsen af et saadant Moment. Efter Troels Lund: Danmarks og Norges Historie I, IX, p. 2 og 7, sees indtil Reformationen Ægteskab i 3die Led at have været utilstedeligt og endmere stridende mod alm. Rets- og Sømmelighedsbegreb, hvorfor selv Færingerne ikke indgik Ægteskab med saa Nærbeslægtede; Konsangviniteten kan derfor eiheller for Samsingernes Vedkommende antages at have gjort sig gjældende før Reformationens Tid; senere, i forrige og dette Aarhundrede, turde Indvandringen efter de af mig paapegede Data have været saa livlig, at en skadelig Følge af Konsangviniteten ikke paa Forhaand lader sig befrygte.

Samsø's Beliggenhed er omtrent midtvejs paa Dampskibs-routen Kallundborg—Aarhus, denne den korteste og naturligste Forbindelsesvei mellem Sjælland og Jylland, «seet af Mange, men kun gjæstet af Faa, som ikke netop have Slægt og Venner der». Øen er 2 Mil fjernet fra Spidsen af Refsnæs, 2 Mil fra Spidsen af Fyens Hoved, $3\frac{3}{4}$ Mil fra Aarhus og $1\frac{1}{3}$ Mil fra Helgenæs; den strækker sig fra $55^{\circ}46'$ til 56° nordlig Brede og fra $1^{\circ}52'40''$ til $2^{\circ}3'30''$ vestlig Længde efter Kjøbenhavns Meridian og indtager saaledes den mest centrale Plads i det nuværende Danmark. Øens største Længde fra Lyshagen paa Sydlandet til Issehoved

paa Nordlandet er $3\frac{1}{2}$ Mil, den største Brede er 1 Mil, det samlede Areal 2.013 □ Mil geographisk Maal, og i Stat. Tabelv. 4. R. A. 3 1883 pg. IX anføres Befolkningstætheden 1880 som 3279 Indb. pr. 1 □ Mil, hvorved Øen i Henseende til Befolkningstæthed kommer til at staa imellem Bornholm og Lolland-Falster.

Samsø nævnes oftere i Sagaerne og har senere opnaaet flere og udførligere selvstændige Beskrivelser end nogen anden Del af Landet, nemlig af Th. Kingo ¹⁾, Joh. Pet. Resen ²⁾, L. Thuralh ³⁾, E. C. Werlauff og R. Nyerup ⁴⁾, P. Michelsen ⁵⁾, --m ⁶⁾, Dr. J. H. Larsen ⁷⁾, Pastor G. N. L. Hansteen ⁸⁾ samt endelig Trap ⁹⁾. Flere af disse Forfattere have imidlertid væsentligst beskæftiget sig med Øens antikvariske Minder og ældste Historie. En herpaa Øen barnfødt og for nogle Aar siden afdød Dyrslæge A. Petersen har med Angivelse af Hjemmel for hver Optegnelse samlet endel Sagn og Fortællinger, der paa hans Tid endnu opbevaredes i Folkemunde paa denne Mindernes Ø med dens talrige Vidnesdyrd om en bevæget Fortid, hvilke Optegnelser tildels have været aftrykte som Feuilleton i et herværende Blad; tillige har han samlet største Delen af de tidligere almindelige, men nu næsten overalt forsvundne Bomærker, der fandtes tilbage paa hans Tid. I Provstens Archiv findes udførlige biografiske Optegnelser om Samsøs Præstestand fra Reformationens Tid. Endelig har den tidligere Distriktslæge, Dr. med. Flindt, her paa Øen samlet Materiale til sin Afhandling om «den alm. kroupise Pneumoni etc.», i hvilken Afhandling han leilighedsvis kommer ind paa forskjellige Forhold vedrørende Beboernes Boliger og Levevis. Med Benyttelsen af

¹⁾ Samsøes korte Beskrivelse. Kjøbenhavn 1675.

²⁾ Descriptio et Illustratio Samsøæ. Hafn. 1675.

³⁾ Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse af Øen Samsø. Kjøbenhavn 1758.

⁴⁾ Antikvariske Annaler 1. Bd. Kjøbenhavn 1812.

⁵⁾ Beskrivelse over Øen Samsø, udgiven til Brug for Menigmand paa Landet. Aarhus 1851. Med et Anhang af Sonnen. Aarhus 1882.

⁶⁾ Dansk Maanedsskrift, Aargang 1864, andet Bind.

⁷⁾ Beskrivelse over Samsø. Manuskript i det antikvarisk topograf. Archiv.

⁸⁾ Om den samsøiske Øgruppes geognostiske Forhold. Forhandlinger ved de skandinaviske Naturforskeres femte Møde. Kjøbenhavn 1849. pg. 572.

⁹⁾ Statistisk topografisk Beskrivelse af Danmark, tredje Del. 1872.

disse Kilder, forsaavidt de have været tilgængelige, korrigeret og suppleret ved de lagttagelser og Undersøgelser, jeg selv har foretaget, skal jeg forsøge paa at give en kort Fremstilling af de Forhold, hvorunder Befolkningen her lever, samt de Forandringer, der ere indtraadte i Tidernes Løb.

Samsø har en uregelmæssig Form; seet fra Øst kan den have nogen Lighed med en svømmende Fugl, hvoraf Nogle mene, at Svanen i Samsø Vaaben skal have sin Oprindelse; den deles ved den til Halsen svarende smalle Hedestrækning i en større sydlig og en mindre nordlig Del, hvilke Dele efter meget at dømme ikke oprindeligt have været sammenhørende.

Den sydlige Del, Sønderlandet, der omfatter 4 af Øens Sogne, har en noget uregelmæssig firkantet Form med største Længde fra Nord til Syd, 2 Mil, og en Brede af 1 Mil. Dens sydlige Kyst, der ved Visborg (Vesborg eller Vestborg) er meget stenet, gaaer med en svag Bøining fra Øst til Vest, dannende Ljushavn; den vestlige Kyst gaaer i temmelig lige Linie uden Bugter eller Indskæringer mod Nord indtil Ringbjergene, hvor den bøier af mod NO., derpaa lige mod Ø. og endelig lige mod N., dannende Sælvigen; den østlige Kyst strækker sig med svag østlig Skraaning mod Nord, dannende den brede og flade Bugt ved Ballen, og fortsættende sig i det $\frac{1}{2}$ Mil lange Besser Rev. I Modsætning til disse Kyststrækninger, der ikke frembyde egentlige Indskæringer, er den nordlige Kyst meget indskaaren og bugtet, dannende den for sine mange Holme bekjendte Staunsfjord. Denne Fjord har sit Indløb fra Nord mellem Langøre i Nordby Sogn mod V. og Besser Rev mod Ø.; den skærer dybe Bugter ind i Landet baade mod N., V. og S., og synes ligesom gradvis at have ædt sig ind i Landet, efterladende de høiere Bakker som Holme. Medens Vandet dybest inde i Bugten Øst for Holmene, i den saakaldte Besser Fjord, er lavt og grundet, saa lavt at Kreaturerne om Sommeren ofte kunne vade fra den ene Holm til den anden, er det derimod dybt i den nordlige og vestlige Del, den egentlige Staunsfjord, hvor der ved Langøre er en fortrinlig Havn; fra denne strækker der sig mellem Grundene en dyb Rende forbi

Staaus til Gammelholm, hvor der i tidligere Tider var Havn. Langøre Havn er isfrie den største Del af Vinteren, og den danner i Læ af Revet og de udenfor liggende Øer et trygt Tilflugtssted med 10—12 Fod daglig Vandstand, godt kjendt af de Søfarende i Nutiden og tidligere. Her har hidtil været det vigtigste Udskibningssted for Øen, ligesom ogsaa Postskibene tidligere søgte hertil; kun Skade, at det ligger saa langt borte fra den bebyggede Del af Sønderlandet, 1—3 Mil ad Landeveien. Holmene skildres af den anonyme Forfatter i Dansk Maanedsskrift, der menes at være en i topografisk Henseende særlig kyndig Haand, saaledes: «Rundt om synes disse talrige Holme at svømme paa Vandet, nogle faa flade, de fleste høie, af kuplet Form.» Blandt Holmene findes Hjortholm med en 80' høi Bakke, paa hvilken ligger Ruinerne af et gammelt Borgsted; denne Ø tilligemed den nærliggende Meilesholm og Ydersteholm aftegnes af Thurah som een Ø, medens han dog angiver, at de ved høit Vand kunde adskilles; nu er Forholdet det, at de altid ere skilte, og kun ved lavt Vand kunne Kreaturerne vade fra den ene til den anden. Udenfor Fjorden ligger Øerne Kyholm, Lindholm, Veirø og Bosserne, alle med mere eller mindre høie Klinter mod Nordvest og jevnt affaldende mod Sydost; disse saavel som Holmene inde i Fjorden ere ubeboede og benyttes kun til Græsning, saaledes som Forholdet har været i umindelige Tider. Paa Kyholm oprettedes i 1801 Danmarks Karantæneetablisement, om hvilket Kirkebøgerne meddele, at Almuen forrettede Arbeidet og led meget; det nedlagdes i 1859, men venter paa at erstattes ved det i Lov 2. Juli 1880 § 10 bebudede Karantæneetablisement.

Sønderlandets Kyst er næsten overalt flad med sandet, jevnt skraanende Affald udad, dog steilere paa Vestkysten, hvor der ogsaa paa enkelte Steder ligger større Sten i Havstokken; den egner sig fortrinlig til Badning. — Som det vil sees af Høideangivelserne paa medfølgende Rids, der er tegnet efter Generalstabens Kort af 1865, strækker der sig langs hele Vestkysten fra Visborg til Sælvigsbugten en Række større og mindre Bakker, i den sydlige Del fra 60 til 97' høie, i den nordligere Del fra 40

til 80' høie; indenfor disse i c. $\frac{1}{4}$ Mils Afstand kommer en anden Række Bakker af endnu større Omfang og Høide, nemlig 80—90—100—157', Sydlændets høieste Punkt «Dyret», og dernæst en tredie Række, der strækker sig gennem Midten af Landet helt op til Staunsfjord; herfra har Landet Affald mod S., SØ., Ø. og navnlig mod Nord imod Sælviugsbugten og Staunsfjord, hvor der findes de saakaldte Mader, Maer eller Maaer \circ : flade Lavninger, over hvilke Vandet kan trænge ind, med Spor af Diger fra gammel Tid. Affaldet viser sig ikke som en jevn Skraaning, er derimod stadig afbrudt og omkredset af Høie, der med deres smukke Bølgelinier ikke mangle nogetsteds; paa Østsiden møder man dernæst paany en sammenhængende Række Høie, der imidlertid kun naa 30—40—70 Fods Høide. Den nordligste Del af Sønderlandet Vest for Staunsfjord er ligeledes bakket; her ligge de store Bakker Voerbjerg af 65 og 92 Fods Høide; Kysten er her mod V. flad og lige, mod Ø. steilere, med mange Indskæringer fra Fjorden.

Paa Grund af alle disse Bakker mærker man egentlig ikke meget til, at man boer paa en Ø, idet man kun faaer Udsigt til Havet ved Udkanterne af Øen og fra Høidepunkterne. Bestiger man Bakkerne, har man derimod ved Sommertid den skjønneste vide Udsigt: i Forgrunden Samsøes frodige, grønne Marker, der bølge sig i bløde, store Linier op ad Bakkerne, afbrudt af de talrige Kæmpehøie og Stendysser, om hvilke Thurah skriver, at der paa flere Steder er saa mange, «at der fast paa hver Plet er en Stendynge hos den anden», afvexlende med Smaakrat. Landsbyerne dukke frem som Haver mellem Bakkerne, der yde dem Læ og dække dem, saa at kun Træer og enkelte Tage rage frem; Landskabet oplives yderligere af de 5 hvidkalkede Kirker med takkede Gavle og røde Tage, af talrige Møller og Visborg Fyr, der som en rød Borg rager op paa den gamle Borgplads med dens dobbelte dybe Grave og velvedligeholdte Volde. Mod Syd sees Brattingsborg Skov med Slottets spidse Spir aftegne sig mod Vandet, og bag dette seer man Fyens Hoved; mod Øst øiner man Refsnæs, Seirø og Odsherred med Veirhøi, mod Nord seer man de talrige grønne Holme og Øer svømme paa Vandet, Hjelman og

Nordby med sine høie Bakker samt Thunø, og bag disse Helgenæs med Ellemandsbjerg; mod Vest kan man skimte Aarhus Kirke-tårne og har Udsigt over den jyske Kyst fra Aarhus til Syd for Endelave; kun de senere Aars Dampskorstene forstyrre Harmonien i Indtrykket. Falder Mørket paa, da blinker til alle Sider de talrige Fyr, hvormed Farvandet heromkring er oplyst: Refsnæs, Seierø, Hjelm, Sletterhage, Thunø, Æbleøen og Samsøes eget kraftige Fyr paa Visborg.

Forbindelsen mellem Sønderland og Nordby danner Heden, en Jordstrimmel, der fra en Linie mellem Langøre og Stauns strækker sig i c. $\frac{3}{4}$ Mils Længde mod NV., paa de fleste Steder kun naaer 2000 Alens Brede og ikke hæver sig over 15' over Havet. Denne Landstrimmel bestaaer udelukkende af Sand og «Rallesten»: afrundede mindre Strandsten; den har jevn og flad Strand uden Indskæringer, og skiller mellem vestre og østre Hedekrog, som de to flade Bugter her V. og Ø. for Samsø nævnes. Landtangen synes tidligere at have ligget under Vand, der har adskilt de to Øer, hvoraf Samsø har bestaaet, dengang Bebyggelsen tog sin Begyndelse; Thurah synes at dele denne Mening, idet han dog lidt naivt mener, at Foreningen mellem N. og S. er «med Flid og Arbeide samlet, hvoraf maaske Navnet Samsø». Paa dens smalleste Sted findes endnu en rørbevøxt Lavning som Rest af en Kanal mellem Staunsfjord og Sælvig; denne Kanal gaaer under Navn af «Svenske Kanal» og siges at være gravet paa een Nat af de Svenske 1650—59 for at undslippe de danske Skibe, der havde indesluttet de svenske.

Vare Bakkerne og det kuperede Terræn eiendommelige for Sønderlandet, saa gjælder dette Forhold i forøget Grad om Nordby. Om end Nordby Bakker ikke gjøre det overvældende Indtryk paa den, der er fortrolig med Jyllands Vestkyst og dens vilde, stor-slaaede Klitformationer, maa man dog tiltræde den Skildring, som den anonyme Forf. i D. Maanedsskrift giver af dem. «De indtage omtrent hele den nordlige Del af Øen, og i en Udstrækning af 1 Mil, med en Brede af omtrent $\frac{1}{4}$ Mil, gaa de langs den vestre og nordvestlige Kyst, undertiden med Klinter af indtil 130' Høide,

og ere maaske det vildsomste Terræn, der findes nogensteds her hjemme»; «de ere spidse og temmelig smaaformede, saa at den ene Top mylrer frem ved Siden af og oven over den anden; dybt gaaer det saa ned i en smal Dal, hvorfra atter den ene spidse Pyramide hæver sig over den anden; saa ned igjen i en lignende Dal, saa op igjen og saa fremdeles. Formede som et S gaaer ofte Bunden af disse Dale ned mod Havet; kun den saakaldte Langdal gaaer mere i lige Retning og danner som et Afsnit i det hele Bjergland. Hist og her ere Dalene endog kun dybe Tragter i det sandige Jordsmon. Intet Vand findes iblandt dem; selv ved Brøndboring findes intet, før Havets Flade er naaet». «Et underligt Indtryk gjøre disse Bakker i og for sig; endnu mere forhøies det ved den Ensomhed, hvori man føler sig hensat, naar man færdes imellem deres store Former; thi ingen Mennesker seer man derude, af Huse og Gaarde findes i dette store Terræn kun en eneste (1864)». «Intet Under er det derfor heller, at besynderlige Navne og Sagn knytte sig til de fleste af Bankerne og Samsingerne ikke gjerne færdes i dem efter Solens Nedgang». Slet saa ensomt er der ikke i Nordby Bakker før Tiden, idet de alle ere opdyrkede, og 12 Gaarde ere udflyttede hertil; et godt Begreb om Bakkernes Høide og Dalenes Sneverhed faaer man af det Forhold, som er mig berettet, at Folkene i en her udflyttet Gaard kunne ligge i deres Senge og over Taget af den modstaaende Længe see Køerne gaa og græsse op ad Skraaningen, altsaa under en meget stor Synsvinkel. Det høieste Punkt er ikke som af Trap angivet Annabjerg, men derimod Ballebjerg, 206' høit; iøvrigt er den almindelige Høide af Bakkerne 130—170'. — Fra dette Bakkedrag skraaner Nordby jevnt mod Ø. og SØ. uden videre Afbrydelse af Bakker ned mod Heden og Stranden. Nordlandets Form er nærmest trekantet med Krumning mod Vest og Spids mod Nord, har nogen Lighed med et Fuglehoved. Kysten er ikke indskaaren af Bugter; Stranden er paa den østlige Side temmelig flad og sandet, men mere stenet end paa Sydlandet; paa et enkelt Strøg naa Bakkerne med steile Brinker ud til Kysten. I tidligere Tid har der ved Kragmose været Landings- og Toldsted. Paa Vestkysten

er der kun en smal Strandkant mellem de høie Brinker og den stenede Strand, der falder temmelig brat af mod det for sin stride Strøm bekjendte Løb mellem Nordby og Thunø.

Tidligere, men endnu i den bebyggede Tid, har Vandet gaaet længere ind i Landet; saaledes synes Sagnene at tyde paa, at Vandet har skaaret sig gennem Langdalen ind i Nordby indtil den saakaldte Røverstue, som er en firkantet Krog eller Hule mellem Bakkerne (Thurah). Fra Staunsfjord har Vandet skaaret sig forbi Alstrup, Besser og Langemark indtil Ruinen af det gamle Slot midt i Landet ved Tranebjerg, som det skal have omskyttet paa to Sider; Vidnesbyrd herom findes i Thurahs Beretning om «et maadeligt Skibsanker», som var blevet fundet i en Tørvemose ved Tranebjerg, ligesom i hans Beretning om en Rende gennem denne Strækning, der paa hans Tid ved høit Vand kunde befærdes med Baade omtrent til Besser, medens den om Sommeren laa tør. Flere Steder paa dens videre Forløb ind i Landet kaldtes dengang endnu Søer, skjøndt de vare Enge, og paa Werlauffs Tid beskrev Pastor Hammer Grunden i en Tørvemose ved Tranebjerg og i en lignende større NO. for samme som rent Havsand, gennem hvilke Moser en Hovedaa løb ud i Havet. Et yderligere Vidnesbyrd om Havets Indskæring saa dybt i Landet, turde findes i den Omstændighed, at medens de utallige Kæmpehøie, hvormed Bakkerne herpaa Øen ere bedækkede, ellers som andetsteds altid kun findes i ringe Afstand fra Havet, i det Høieste i indtil $\frac{1}{4}$ Mils Afstand, findes der paa en Mark sønden for Tranebjerg i en Afstand af $\frac{1}{2}$ Mil til begge Sider fra Havet to Kæmpehøie (hvoraf den ene frembyder det herovre ikke ualmindelige Forhold, at den indeholder mindst tre særskilte Kamre).

I Modsætning til denne Landvinding synes Vandet at skylle Dele bort af Holmene i Staunsfjord, og Vest for Ringbjergene skal der ude i Vandet findes Tørvejord som Vidnesbyrd om større Udstrækning af Landet paa denne Kant i tidligere Tid; længere sydpaa ved Dallensbæk beretter Thurah, at man ved lavt Vand skulde kunne kjende 24—26 afbrudte Egepæle som Rester af en gammel Havn udenfor den nuværende Strandkant; ogsaa ved Vis-

borg synes Havet stadig at skylle Land bort; saaledes styrtede Juleaften 1875 et stort Stykke af den underminerede Klint tilligemed endel af Ruinen ud i Havet¹⁾.

Samsø har i Nutiden hverken Søer, Aaer eller Bække, derimod kun fem saakaldte «Sørender», der have tjent til Afløb for de indtil den senere Tid meget talrige Moser, som nu efterhaanden ere udtørrede og indtagne til Græsning og Dyrkning. Disse Render ere Rester af naturlige Vandløb og føre, den ene Vand fra Tannerup og Onsbjerg forbi Bisgaard ud i Sælviugsbugten, den anden Vand fra Egnen Vest og Syd for Tranebjerg igjennem denne By, mellem Thorup og Langemark, forbi Besser ud i Staunsfjord o: Resterne af den gamle Havarm; de tre andre ere med Benyttelse af de forhaandenværende Rester af naturlige Vandløb gravede til Afledning for Vand mellem Tranebjerg og Brundby mod Øst, for Vand Øst for Ørby mod NØ., og for Vand mellem Brattingsborg og Kolby mod Syd; foruden disse findes endvidere Ø. og V. for Brattingsborg to gravede Kanaler. Tidligere, i den historiske Tid, synes Samsø saaledes at have havt større Vandløb, hvilket bekræftes af Thurahs Beretning om 2 à 3 Vandmøller, af hvilke der ved Krogsgaard i Kolby Sogn og ved Langemark endnu findes Spor indtil vore Dage; den sidste nedlagdes 1851. Thurah udleder endvidere Navnet Alstrup af det tidligere her drevne Aalefiskeri, efter hvilket en nærliggende Rende paa hans Tid hed Aalekisten. Af Kilder nævnes kun de hellige og lægedombringende Kilder Ilsema-Kilden paa Sønderlandet og Korskilden i Nordby.

Medens Samsø nu kun paa Sydspidsen har Skov, nemlig Brattingsborg Skov, der er c. 380 Tdr. Land stor, med Hovedbestand af Bøg, foruden en betydelig Del Eg og Ask samt en mindre Del El, Birk, Poppel, Esp og Elm, synes Øen tidligere at have været stærkt skovbevokset. Herom vidner Hansteens Beskrivelse af Moserne, der indeholde Esp, Hassel, Birk, Fyr og Eg, af hvilke den sidste imidlertid, i Modsætning til de andre Træsorter,

¹⁾ Vide Illustr. Tidende Nr. 351.

ligger øverst og kun findes uden Bark og Splint, men ofte saa vel vedligeholdt, at den udhugges til Gavntømmer. At disse Træsarter i Forbindelse med Fyr og Gran have dækket Øen i der beboede Tid, derom mener Hansteen, at Stednavne som Bøgebjerg, Egebjerg, Lindholm, Hesselholm, Egholm og Eskeholm samt Tannerup og Granhøi bære Vidue. Om Øens Skovrigdom vidner yderligere Sagaernes Beretninger, samt det Forhold, at Samsø hørte til de Øer, der vare udlagte som Vildtbane for Kongerne, hvor de jagede Daadyr, Raadyr, Harer og Maar (Werlauff). Thurah beretter, at hele Heden skal have været skovdækket(?), og at der Vest for Tranebjerg skal have været en Skov, Snevre-Skoven, fra hvilken Beboerne i Nordby og Tranebjerg «sagde og forsikrede» at Egebjælkerne i deres Huse vare huggede; sikkert er Træbjælkerne i Gaardene paa disse Steder endnu gammelt, stenhaardt Egetømmer. Ligeledes beretter han, at der tidligere ved Bisgaard fandtes megen Skov, som inden 1670 var bleven forødt og af Grevskabet erstattet ved en Plantning «Egelunden», der tilligemed noget Krat paa Røghøi (Raaghøi) eksisterede paa hans Tid. Nu existere disse Skove kun som Navne paa to af Hovedgaarden Bisgaards Marker, «Gammelskov» og «Egelykken». At Ødelæggelsen af «Gammelskoven» skulde være skeet saa tidligt, modsiges af et Sagn herovre om, at en Kone, der havde stukket Ild paa Stauns i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, gjemte sig i Gammelskov, hvor hun blev fanget. Brattingsborg Skov beskriver Thurah som $\frac{1}{4}$ Mil lang, $\frac{1}{8}$ Mil bred, «vel besat med store og tykke Træer af Eg, Bøg, Riseg, Eldig, ogsaa videre». For 50 Aar siden beplantede en Bønde en større Høi, Bøgebjerg, ved Bisgaard med Naaetræer, der trives godt. I 1866 begyndte Grevskabet at beplante Heden med Gran og Fyr, navnlig pinus montana, der oppe ved Maarup ere trivedes godt, saa at Træerne nu have en Høide af c. 7 Alen; senere har Grevskabet ladet beplante stadig større Dele af Heden, ialt c. 400 Tdr. Land, med pinus montana, saaledes at der nu aarlig her tilplantes c. 60 Tdr. Land. Forsyningen med Planter sker fra Grevskabets egen Planteskole ved Maarup, der indeholder flere Millioner unge Planter. Fra

1878 er der begyndt Tilplantning med pinus mont. af Kyst-arealerne omkring Brattingsborg, ialt 60 Tdr. Land; f. A. tilplan-tes endvidere 8 Tdr. Land Øst for Visborg. Ogsaa Beboerne have faaet Sands for Træplantning, saa at nu Plantning paa alle Kanter bliver almindeligere, hvor Jorden ikke egner sig til Dyrkning.

Efter de mig velvilligst af Professor Johnstrup meddelte Op-lysninger ere Samsøes geologiske Forhold ikke forskjellige fra de nærliggende Partier af Jylland og Sjælland, hvor Rullestensleret spiller Hovedrollen. Ifølge Hansteens Beskrivelse af Øens geolo-giske Forhold frembyder den samsøiske Øgruppe et godt Billede af den Naturevolution, der har givet Danmark dets nuværende Udseende. Grundlaget er fast Blaaler, der har tilhørt Havet og efterhaanden har hævet sig, paa sine Steder gennembrudt af de endnu ældre og dybere Mergellag. Ovenpaa Blaaleret og ud-fyldende Ujevnhederne paa den ældre Hævnings Overflade har der dernæst leiret sig afvexlende Lag af stivt Ler, Grus og Ler, Sand og Ler med iblandet Rullesten, Koraller, Striber af Tang, ja Striber af Lyngjord og Levninger af Kul. Da der mellem de lang-strakte Bakkedrag af disse alluviale Dannelser findes Strækninger, hvor Blaaleret fra den ældste Dannelse kun er dækket af Havsand og Rullestensblokke, antydes herved en Vandflod, som har bort-skyllet Rullestensleret; de mange Grunde og Rullestensrev, der findes omkring Samsø, samt Havtørven, der forekommer ved Ky-sterne under Havsandet, lade endvidere formode, at denne Vand-flod, der har adskilt Samsø og de andre Øer fra Jylland, har været ledsaget af mægtige Jordrystelser og Sænkning af Land, saaledes at Strømmens Retning fra NO. derved er bøiet mod S. og har overskylet de Rester af Fastlandet, der nu danne Samsø. Herved er saa Nordby Lerlag blevet bortskyllet og udhulet til trugformede Dele mellem aflange Rækker af Bakker (Langdalen); dernæst er Nordby Hede bleven afklædt sit Rullestensler indtil det faste, horisontale Blaaler, som først senere under Vandets Overflade atter er blevet dækket med Havsand og Rullesten; og endelig har Strømmen kløvet Sydlandet fra Staunsfjord dybt ind i

Landet, indtil den standsedes af de sydvestlige Bakker, paa hvis nordlige Side den har efterladt et tyndt Lag Havsand, inden den bøiede af, for paa den sydlige Side at skære sig ud til Havet gennem Fordybninger som Bugter mellem fremstaaende Landtunger og Holme.

Landets Udseende var altsaa meget forskjelligt fra nu, idet kun de høiere liggende Dele ragede frem af Havet som Holme, Næs og større Øer; i SØ. var der saaledes en Fjord, som med et smalt Sund strakte sig ind mellem det sydøstlige Bakkedrag; fra Øst har en anden Fjord ved Brundby-Balle omflydt Bakkestrøget her og dannet en Halvø; i det lavere Land langs Bakkestrøget her findes nemlig Lag af Muslingeskaller med Havsand; fra S. har en bred Fjord gaaet omtrent $\frac{1}{2}$ Mil ind i Landet og omflydt de enkelte Bakker og Næs — Brads- eller Brahesholmene — hvis skraa Sider endnu bære Spor af at have været Strandklinter. Besserfjord har, som omtalt tidligere, gaaet helt ned til Tranebjerg, hvor den gamle Borg Brattingsborg kom til at ligge paa en brat Odde ved Søen, der senere blev Mose. De geologiske Betragtninger støtte saaledes de gamle Beretninger og de paa dem byggede Slutninger.

Efter denne store Naturevolution synes Landet at have hævet sig, dels langsomt og successivt, dels med mindre, lokale Explosioner. Ved disse Hævninger ere Landtungerne og Holmene blevne Bakker paa de fra Havet indvundne Strandenge, hvis Underlag er Havets Blaaler, og hvis Overflade under den tynde Grønsvær bestaaer af Rullesten, Havsand og en Mængde erratiske Blokke som Levning af det bortskyllede Lerlag. Den oprindelige store Bugt fra Nordsiden (Staunsfjord) synes stødvis, maaske under heftige Jordrystelser, at have trukket sig tilbage med vuggende eller hvirvlende Bevægelser, idet nemlig det løse Materiale af Rullestenssand, Grus og Sten efter Vandflodens Tilbagegang har leiret sig tvers over den oprindelige Bugt som en Havstok eller et Slags Moræner. Herved er det ene Stykke efter det andet blevet af-dænnet fra Bugten og har dannet først Søer, senere Tørvemoser.

saasom store og lille Tranemose, Thunbergmose, Tranebjerg Mose, Nørresø, Langemarksø og Bessersø.

Svagt ophøiede, koncentriske, buede Riller af Rullesten vise langs Stranden endnu de gamle Havstokke til de forskjellige Tider, eftersom Vandet er veget tilbage. Havstokkene bestaa iøvrigt af forskjelligt Materiale: store og smaa Rullesten, Gnaller, Grus og Sand, endog Flyvesand; under de høie Kyster gaaer Havstokken steilere op mod Land, langs de lave Kyster fra de forsvundne Fjorde danne de en Bue af større eller mindre Brede, skraanende jævnt mod Havet, og naa en Høide af 10 til 12 Fod.

Men ved Siden af denne jævne Hævning af Landet tyde «Kollerne» c : talrige enkeltstaaende buddingeformede Høie, hvis Gjennemsnit vise Lag af løst Materiale, ordnede efter brudte buede Linier, paa at der efter Vandfloden og den følgende almindelige Hævning er skeet partielle Hævninger og Sammenfalden ved eksplosiv Kraft, idet Kollerne synes at have hævet sig som Bobler. der bristede, hvorefter den fremkomne Defekt paany har fyldt sig med Grus og Sand. Og endelig viser ogsaa en geologisk Betragtning, at Kysternes Afrunding er fremskyndet ved en Hensmulren og Bortskyllen af de fremspringende Landtungers høiere Lerkliner, saasom ved Visborg, Grydenæs og Ballehage, idet Stenrevene paa Kysten vise deres Oprindelse fra bortskyllet Rullestensler.

Til denne Fremstilling af Hansteens vidtløftigere Oversigt skal endnu føies, at ifølge Dyrhøge Petersens Optegnelser skal der paa Selsinggaards Mark i 1755, samtidig med Jordskælvet i Lissabon, være fremkommen en stor Revne i Jorden, hvoraf der kom Ild op, og paa Brundby Mark fremkom der samtidig et uudtømmeligt Vandsted; Revnen angives først at være bleven jævnet i den senere Tid. Samsø har betydelig Rigdom paa Stene i forskjellige, ofte ret anselige Størrelser, sammensatte af forskjellige Bestanddele, der yde høist forskjellig Modstand mod Elementernes opløsende Evne; i ethvert Tilfælde forekommer i usædvanlig Mængde de her saakaldte «Natursten» c : Sten i barokke Former med fremspringende Lister og Linier som Støbelinier, hvoraf der ved mange

Gaarde er samlet hele Stenhøie og sammensat Figurer af høist forskjellig Art. — 1877 inddæmmedes og udtørredes c. 120 Tdr. Land af Stauns Fjord; i forrige Aarhundrede inddæmmedes en Del af Besser Fjord, Maden, og endnu tidligere inddæmmedes vistnok Maarup Made.

Øens Klima skildres af Thurah som «meget deiligt og angenemt om Sommeren, Luften sund og god, saa at Folk bringe deres Alder ofte op til 70—80 og 90 Aar og derover»; Vinteren skildres derimod som kold og fugtig, «hvilket maaske foraarsager de jevnlige kolde Febre, som Indbyggerne lide af». Den anonyme Forf. i D. Maanedsskrift fremhæver navnlig Vestenvinden, som feier og udmagrer Jorden, saa at de vestlige Skraaninger ere udpint Sand, og han mener, at her skal være Vanskelighed ved at faa noget til at gro. Nu er det ganske vist, at Vestenvindens Virkning spores, navnlig paa mere enligt staaende Træer, der have en svag Bøining mod Øst; men da Landet langs hele Vestkysten er skærmet af Høidedrag, mærkes Vestenvinden dog ikke saa meget, som man skulde tro; derfor findes herovre i de fleste Bønderhaver gamle og store Morbærtræer, hvis Frugter modnes næsten hvert Aar; endvidere kunne Vindruer, Fersken, Abrikoser, Figen og ægte Kastanier trives godt og under gunstige Omstændigheder modnes i fri Land, hvorpaa min egen Have frembyder Exempel.

Ved Velvillie fra det meteorologiske Institut, der har en af sine mest fuldstændige Stationer her paa Øen, har jeg faaet Opgivelser om Øens meteorologiske Forhold for 1873—1888, af hvilke jeg har uddraget Gjennemsnitstillene til Sammenligning med de Opgivelser om disse Forhold for hele Landets Vedkommende, der findes i «Danmarks Statistik»¹⁾.

Barometerhøiden i Kjøbenhavn ved Havets Overflade og ved 0' var i Gjennemsnit for 1838—80 759.6, paa Samsø i Gjennemsnit for 1873—88 757.6.

¹⁾ Falbe-Hansen og Scharling, «D. S.» 1. Bd. pg. 229 ff.

Vindretningen var i Gjennemsnit for 1861—80:

	N.	NE.	E.	SE.	S.	SW.	W.	NW.	Stille
ved Trindelens Fyrskib	8	10	9	10	13	16	17	12	5
i Kjøbenhavn	6	7	10	12	12	21	15	14	3
i Hammershus	5	8	10	14	10	23	20	8	2
paa Samsø (1873—88)	5	10	9	10	11	23	17	8	18

Det synes, som om Beregningen af Vindstille ikke er foretaget paa samme Maade for Samsø's og de andre Stationers Vedkommende.

Middelvarmen for hele Aaret var i Gjsnit for 1861—80 ved Landbohøiskolen 7.4, paa Samsø (1873—88) 7.5; Maximum i Middeltal resp. 11.0 og 10.1, Minimum i Middeltal resp. 3.7 og 4.5, altsaa Spillerum resp. 7.3 og 5.6; absolut Maximum resp. 32.5 og 28.0, absolut Minium — 25.0 og — 15.8.

Antallet af Frostdage om Aaret var i Gjsnit for 9 Aar: i Indlandet i Jylland 124, i Indlandet paa Øerne 114, ved Kysterne 95, paa Samsø (1873—88) 91.

For hele Landet var i Middeltal af 7—10 Aar:

Nedbørsdage.		Snedage.		Hagedage.		Taagedage.		Tordendage.	
Kystland.	Indland.	Kystl.	Indl.	Kystl.	Indl.	Kystl.	Indl.	Kystl.	Indl.
155.7	168.8	34.6	38.8	5.2	9.2	98.9	60.5	10.1	12.3

for Samsø var i Gjsnit af 1873—88 tilsvarende:

141.3	27.6	6.2	48	10.4
-------	------	-----	----	------

Nedbøren i Millimeter var:

	Vinter.	Foraar.	Sommer.	Efteraar.	Hele Aaret.
Vestjylland	135	104	196	252	687
Nord- og Midtjylland	122	99	177	201	599
Østjylland	125	109	196	216	646
Fyen	122	111	175	207	615
Vestsjælland	110	106	168	180	564
Østsjælland	111	105	184	178	578
Samsø	106	99	163	184	552

Luftens Fugtighedsgrad i Gjsnit af 7—10 Aar viser sig saaledes:

	Kysterne.	Indland.	Samsø (1873—88).
Damptryk i Millimeter	7.0	6.7	7.1
Fugtighedsgrad i %	83.0	83.0	83.8
Skymængde (Skala 0—10)	6.3		6.4

Samsø maa altsaa siges at have et mildt Øklima med lav Barometerstand, forholdsvis faa Vinde, hvoraf de sydvestlige og vestlige ere fremherskende, omend de nordøstlige ogsaa spille en Rolle, medens nordlige og nordvestlige ere sjældne; endvidere med høiere Gjennemsnitsvarme og mindre Svingninger i Temperaturen end Kjøbenhav, med meget faa Frostdage og ringe Nedbør hele Aaret rundt, dog om Efteraaret lidt større Nedbør end paa Sjælland; som Følge af Havets Nærhed paa alle Kanter er Luftens Fugtighed og Skymængden noget, dog ikke betydeligt større end Danmarks øvrige Kyststrækninger; men i Modsætning hertil er Antallet af Nedbørsdage og Dage med Taage ret betydeligt mindre end paa de øvrige Kystegne.

Dyreverdenen frembyder for Tiden kun den Mærkelighed, at der her paa Øen aldeles ikke findes Skader, Muldvarpe og Hugorme; Peder Oxes Frøer findes endnu enkelte Steder paa Nordlandet, medens de paa Thurahs Tid vare meget almindelige. Resen omtaler den rige Jagt paa Vildt og Harer, i Anledning af hvilken det kan bemærkes, at Samsø tidligere har været udlagt som Vildtbane for Kongerne, idet saaledes Valdemar I opholdt sig her 1180 for Jagtens Skyld, og Valdemar II ligeledes oftere opholdt sig her; Resen nævner ogsaa Ørne som hyppige, medens Thurah af Fuglevildt kun omtaler Gæs, Ænder, dobbelte og enkelte Bekkasiner; den anonyme Forf. i D. Maanedsskrift omtaler som en Mærkelighed, at Fuglene synes tamme eller reettere at befinde sig i Naturtilstand; dette er endnu Tilfældet paa en vis Maade, idet Besser Rev, der skyder ud Øst for Besser Fjord som en smal Tange af $\frac{1}{2}$ Mils Længde, om Foraaret er bedækket af en Mængde rugende Strand- og Vadefugle, der ofte ligge saa tæt, at

man har ondt ved at træde noget Sted uden at træde paa Æg; som Forholdet er paa andre øde Steder, vise de rugende Strandfugle kun liden Tilbøielighed til at flyve op. Foruden de nævnte Strand- og Vadefugle findes her i Nutiden Ædderfugle, Brokfugle, Agerhøns og endel Fasaner, der have forvildet sig fra Fasaneriet ved Brattingsborg; af og til skydes en Svane, en Heire og en Havørn; men i det Hele klages der over, at den hensynsløse Jagen af Ukyndige betydelig formindsker Vildtets Antal. Af Harer findes endnu endel, af Ræve kun faa, endvidere endel Maare og ganske faa Egern. Kronvildt er først fornylig forsvundet, Daa- og Raa-vildt findes kun i den indhegnede Skov tilligemed de indførte Pørcindyr; i Moserne findes af og til Rensdyrs- og Elsdyrshorn. — Alle de gamle Forfattere nævne Havets og Fjordens Rigdom paa Fisk: skjønne, fede Flyndere, som maaske i Smagen ikke skulde give de Rigske Bøtter efter, Torsk, Sild, Hvidlinger, Ræger, Tunger, Makrel, Hummer, Sælhunde, Ørter, Sei, Aal, Hornfisk, Stenbider, som er en skøn og meget fed Fisk, snart som Lax, og i alle Tørvemoser og Grave Overflødighed af store Karudser (Thurah). Denne Fiskerigdom har i Nutiden tabt sig saaledes, at Ferskvandsfisk aldeles ere forsvundne, Saltvandsfisk ofte kun med Maaneders Mellemrum kunne opdrives her paa Øen, og det er da i Reglen kun Aal, mindre og magre Torsk, ganske smaa Fladfisk, de saakaldte «Isinger», en enkelt Gang Sild eller Hornfisk der fanges; selv Sælhundene, som Thurah henregner til Fiskene, ere nu blevne meget sjældne, fordrevne til de ubeboede Holme og Øer; i den efter dem benævnte Sælvig har jeg kun en eneste Gang seet en Sælhund; derimod kan det som en Kuriositet nævnes, at den af Thurah saa meget lovpriste Stenbider, der ogsaa omtales af Resen og volder ham og J. J. Wiburg meget Bryderi m. H. t. Artsbestemmelse, endnu ret hyppig fiskes her ved Østkysten.

Planteverdenen afviger ikke fra den i Danmarks sydlige Egne almindelige; særlig berømt har den Samske By været fra gammel Tid, idet allerede Resen omtaler Byggen, *cujus cortex admodum exilis est*, hvilken Lovtale Thurah gjentager med Til-

føjelse af, at den kan sættes lig den lollandske, der veier 110 til 111 Pd. Tønden, idet den veier 109; ogsaa længere hen i Tiden, i D. Maanedsskrift, gjentages denne Ros med Tilføielse af, at Samsø har opnaaet sin gode Byg paa Bekostning af Skovene. Mangelen paa Skov, Tømmer og Brændsel har gennem lange Tider været det føleligste Savn for Samsø, der bl. a. ogsaa har affødt de Kgl. Breve og Mandater af 1550, 1582, 1591, 1632, 1648 og 1673, hvorved der tilstodes Samsingerne uhindret Adgang til fra Byerne at hente Kul, Ved, og hvis Ildebrand de behov have, samt Hjul, Vender, Bygningstømmer og andre saadanne Bøndervahrer, samt udføre deres Gods og Produkter. Mangelen paa passende Brændselsemner har tillige medført, at de tidligere Bilæggerovne opvarmedes med Halm, Lyng og daarlige Tørv, samt at Bagerovnene lige til Nutiden opvarmedes med Halm. I de senere Aar har imidlertid Brattingsborg Skov kunnet tilfredsstille en større Del af Øens Forbrug af Brænde og Tørv.

Landets Frugtbarhed roses i høie Toner af Resen, der kalder Samsø *insula amplissima, eximia fertilis, venatione piscatruque illustris*; Thurah omtaler Øen lidt mere køligt, idet han kalder Frugtbarheden for nogenlunde og angiver $\frac{1}{3}$ som Hedejord, $\frac{1}{3}$ som mager og skarp Land, $\frac{1}{3}$ som herlig frugtbar Land, dog kun med liden Græsning; da Bønderne opløie al tjenlig Jord til Ager. Efter Valdemars Jordebog (c. 1231) sættes Øens aarlige Afgifter til Kongen til 5 Mark Hvede (efter Suhm 1 Mark antagelig = 30 Tdr.); 10 Mark Malt (braseum), 3 Mark Byg, 40 Oxer, 180 Svin, 180 Faar, 800 Oste, saa meget Smør, som hørte til disse Oste, 800 Stokfisk, 16 mesæ Sild (efter Suhm vist = 24 Tønder), 2 Foder Honning (efter Suhm = 240 Pd.), 100 Gjæs, 200 Høns og 2 Mark til Fisk, medens dog et andet Overslag ansætter Afgiften til 300 Mark Denarier (150 eller snarere 1200 Daler), vel som Værdien af hele Ydelsen. I 1751 angiver Thurah Øens Forbrug til Sæd, Provision, Fodring og desl. til 20--22,000 Tønder af al Slags, foruden 20,000 Tdr. Rug, Byg og Ærter til Udførsel. Efter Trap samt Originalopmaalingerne 1881 og 1888 skal jeg meddele nedenstaaende Oversigt over det besaaede Areal til forskjellig Tid:

Besaaet med:	1866.	1881.	1888.
Hvede	359 Tdr.	333 Tdr.	352 Tdr.
Rug	2072 -	2250 -	2036 -
Byg	2858 -	2879 -	2708 -
Havre	2489 -	2410 -	2650 -
Bælgfrugter	259 -	169 -	129 -
Blandsæd	156 -	271 -	720 -
Kartofler	363 -	403 -	470 -
Rodfrugter	7 -	187 -	545 -
Raps	387 -	160 -	103 -
Andre Handelsplanter	68 -	47 -	29 -
Henlaae til:			
Have		191 -	187 -
Afgræsning	3663 -	2886 -	3028 -
Høstet og Avl af Frø	1678 -	1976 -	1548 -
Ren Brak	1156 -	1099 -	849 -
Halv Brak		1336 -	1452 -
Eng	118 -	109 -	125 -
Fælded og Overdrev	2248 -	1314 -	813 -
Moser og Tørv til Skjær . . }		150 -	{ 72 -
Andre Moser og Kjær . . . }			
Skov		588 -	679 -
Hedestrækninger		1050 -	855 -
Flyvesand		3 -	70 -
Stenmarker og andre uryd- dede Strækninger		3 -	240 -
Byggegrunde og Gaardsplads		132 -	128 -
Hegn, Veie, Gangstier og Vandareal		156 -	237 -
Hele Arealet			20102 -
Det drænedede Areal	152 -		2541 -

Landets Bebyggelse har til de seneste Tider bevaret endel af sin oprindelige Karakter. Alle Landsbyerne ligge nemlig tæt sammenbyggede, langt fra Havet, og næsten alle i Lær mellem

Bakker, saa at man i Almindelighed kun kan kjende dem i Afstand paa de omgivende Havers Træer, der rage i Veiret; de give, som den anonyme Forf. i D. Maanedsskrift bemærker, et Begreb om Landsbyernes Udseende inden Udskiftningens Tid, idet Sammenbygningen er saa tæt, at Gaarde og Huse ligge det ene ved Siden af det andet, ofte sammenbyggede eller kun adskilte ved en smal Gang. Møddingerne findes ofte ud til Hovedgaden eller Baggyder, de saakaldte «Forter» α : Fædrift; endnu for c. 50 Aar siden var Hovedgaden i Tranebjerg fælles Mødding, paa hvilken Gjødningen kjørtes ud og dækkedes med Halm og Tang; gennem denne foregik saa den almindelige Færdsel. Byerne ere saa store, at f. Ex. Hovedgaden i Kolby har samme Længde som Kjøbenhavns Bredgade. Hver Mands Mark var tidligere hegnet med Diger, der dog nu for største Delen ere forsvundne. — Oprindelig er denne tætte Sammentrængning til dækkede og skjulte Steder vistnok forarsaget af Hensyn til de røveriske Angreb fra Søen, hvorfor Samsø, der jo ligger paa den alfare Søvei, i saa høj Grad maa have været udsat i gamle Dage; det antages saaledes, at Øen mindst 4 Gange har været plyndret og ødelagt, nemlig i Svend Grathes Tid af Venderne, af den norske Sørøver Alf Ellingsen, af Marsk Stig og af Lübekkerne (Werlauff), ved hvilken sidste Leilighed de tre Landsbyer i Nordby, hvorom Navnene paa Markerne endnu bære Minde, nemlig Sæby, Kongsbølle og Glistrup, skulle være afbrændte og plyndrede, hvorefter Beboerne flyttede sammen længere inde i Landet og byggede Nordby. Denne By er endnu i vore Dage en af Danmarks største Landsbyer, større end mangan Kjøbstad; flere Gader i Byen have særlige Navne. — Senere er denne Sammenbygning bleven vedligeholdt ved det for Samsø eiendommelige Superficiærfæste, der bestaaer i, at Landbrugerne vare Fæstere af Marken, men Eiere af Gaard, Hus og Grund til Bolig og Have. Thurah og efter ham Nyerup mene, at dette eiendommelige Fæsteforhold, som foruden paa Samsø kun vides at have existeret paa Livø og ganske enkelte andre Steder, skulde skyldes Ødelæggeleen af de tre Gaarde Brattingsborg, Visborg og Hjørtholm, hvorefter der gaves Enhver Frihed til at tage Grund

og Tømmer til Bygning. Superficiærfæstet er vistnok ældre, da Visborg først kan være ødelagt efter 1370, i hvilket Aar en Ridder Henrich van der Osten nævnes som Befalingsmand paa Borgen; rimeligere er det at antage, at det skyldes den Mennesketomhed, som i Begyndelsen og Midten af det fjortende Aarhundrede har hersket paa Øen som Følge af fjendtlige Indfald og «den sorte Død», idet en saadan Mennesketomhed nødvendiggjorde extraordinære Foranstaltninger for at hidlokke Kolonister til Øen, som paa denne Tid faldt tilbage til Kronen, efter at have været i Knud Pors og hans Gemalindes Besiddelse. Men hvorom alting er, saa har dette ældgamle Forhold med dets Følge af Utilboielighed til at flytte ud, bidraget til at lægge Beboerne Hindringer iveien for Udvikling af Agerbruget, trods den Flid og Dygtighed, hvorfor de til alle Tider ere blevne roste, samt allerede tidligt bragt Prisen paa Gaard og Grund saa høit i Veiret, at direkte Indgriben fra Kongens Side har været nødvendig¹⁾. Thurah anfører saaledes, at en Gaard med Besætning paa hans Tid kostede 6—800 Rdl., et Husmands-Hus (Standsvends-Hus) 80—100—150 Rdl., ja Byggegrunde i Byerne holdtes i 2 à 4 Sk. pr. □ Alen.

De eiendommelige Fæsteforhold har paa den anden Side medført det Gode, at Bønderne her fra Arilds Tid, i Modsætning til alle andre Fæstebønder, have ofret meget paa deres Hjem, der have afgivet gode og efter Forholdene sunde Boliger, ofte udstyrede med en vis Pragt, hvorom Samsø-Stuen i Folkemusæet afgiver Vidnesbyrd. Thurah angiver, at «Bøndernes Huse herpaa Landet have lige saa god Anseelse som Præstegaarde andetsteds», idet de gemenligvis have 2—3 Stuer i Huset, smukt panelede og malede, besatte med Borskab og Kister, Stole og Borde, opredte Senge o. s. v.; ogsaa Husmændenes Boliger roses som smukke og sirlige, og de havde foruden Dagligstuen ogsaa en Stadsstue. — I Nutiden ere endel Gaarde begyndte at blive udflyttede, men Størstedelen af Gaardene og næsten alle Husene ere endnu sammen-

¹⁾ Christian IV udstedte 26. Februar 1595 Forordning om, at der ved Salg af fæstede Gaarde skulde udvælges 4 uvillige Mænd til Taxation af Bygningerne, da Arvingerne pleiede at holde dem i for høi Pris.

trængte i Byerne. Store Ildebrande have gjentagne Gange hærget hele Byer som Kollby, Ørby og Permelille; derfor findes der nu mange Gaarde og Huse opbyggede af Grundmur; men af de gamle med deres ærværdige sorte Egetræsbjælker og forskellige Udskud paa Bygningerne, saaledes som de findes afbildede i Mejborgs «Gamle danske Hjem» pg. 98, eksisterer der endnu endel. Saavel de gamle som de ny Gaarde ere pyntelige og rummelige med mange Stuer, hvoriblandt næsten aldrig savnes en Havestue med Glasdør ud til de hyggelige og velvedligeholdte Haver, fyldte med talrige og gode Frugttrær. Endvidere findes der næsten overalt i Gaardene særskilte Borgestuer for Folkene og særskilte Sovekamre, idet de tidligere Alkover nu omtrent fuldstændig ere forsvundne fra Sønderlandets Gaarde og kun findes i enkelte af Nordbys Gaarde samt enkelte Huse hist og her paa Nord- og Sønderland. Der findes endnu i de gamle Gaarde endel Paneler og Træskærerarbejde, gamle Oliemalerier og enkelte malede Ruder; men Størstedelen af de gamle Minder er vandret gennem Antikvitetshandleren, saa at der paa langt nær ikke nogetsteds findes noget Tilsvarende til den bekjendte Samsøstue. Ogsaa Husene ere gode og rummelige, i Gjennemsnit langt bedre, end jeg har fundet dem i Vendsyssel. Jeg mindes ikke her paa Øen at have fundet Lergulv eller brolagt Gulv i en eneste Gaard, og kun ganske undtagelsesvis i et og andet af de faa rigtig fattige eller forsømte Huse. De tidligere almindelige Bilæggerovne, der kun ydede ringe Varme for den Halm, de slugte, ere nu ligeledes forsvundne, og næsten overalt erstattet af Vindovne, hvori der brændes Kul.

Jorden inddeltes tidligere i Fjerdinger og halve Fjerdinger, paa Nordlandet i Ottinger, hvorefter Bønderne benævnedes Fjerdingsmænd, halvanden Fjerdingsmænd o. s. v. Disse Dele svarede dog forskellig Afgift efter deres forskellige Bonitet; Inddelingen efter Fjerdinger holdt sig længe ved Siden af Hartkornsinddelingen.

Udskiftningen antages at være begyndt mellem 1783 og 90 og fuldendtes 1796—97; den begyndte med Øens sydlige Byer, hvor hver Mand fik 3 Lodder, fortsattes senere midt paa Øen, hvor hver Mand fik 1 à 2 Lodder, og kom sidst til Nordby, hvor hver

Mand gennemgaaende fik sin Jord samlet i 1 Lod. Salget af Fæstejord begyndte i Slutningen af forrige Aarhundrede, hvorved c. 15 Bønder bleve Selveiere. Først 1864 fortsattes Salget, hvorved 20—30 Gaardmænd bleve Arvefæstere, og 1868 solgtes Resten af Gaardene til Arvefæste, saa at nu kun ganske enkelte ere tilbage. Prisen pr. Td. Hartkorn var omtrent den samme 1864 og 68, nemlig 1080 Rd., hvoraf 400 Rd. pr. Td. Hartkorn blev indestaaende i Gaarden og kapitaliseret til en aarlig Bygafgift, hvorhos der i Kjøbesummen afdroges Godtgjørelse for Fæsteretten. Et for Samsø eiendommeligt Forhold kræver særlig Omtale. Her findes nemlig c. 500 Jordlodder paa 2 à 3 Tdr. Land, som Grevskabet eier og udleier til Husmændene mod en meget lille aarlig Afgift, omtrent 10—20 Kr. aarlig; her findes derfor det Særsyn, som jeg i «Berl. Tid.» 23. Januar 1889 fandt Leilighed til at fremhæve, at den Del af Husmandsstanden, der er i Besiddelse af Jord, som ikke kan afhændes eller deles, er den relativt mest velhavende Stand, selv Gaardmændene iberegne.

Thurah angiver Gaardenes Antal til 299, Husenes til 459; Trap angiver Gaardenes Antal til 302, Husenes til 881; ifølge Folketællingen 1890 var Gaardenes Antal 276, Husenes 1153.

Samsø synes oprindeligt at have hørt under Kronen; 1253 pantsattes den til Hertug Albert af Brunsvig (Werlauff), af hvis Efterkommere den c. 1300 solgtes til den holstenske Grev Gerhard, medens dog baade Valdemar II's Søn Hertug Knud og dennes Søn Erik til Tider havde den i Forlehnning. 1303 forlehned Erik Menved sin Broder Christopher med Samsø, som atter afstod den til Knud Porse, og efter hans Død hævdede hans Gemalinde, den svenske Hertuginde Ingeborg, Besiddelsen. Senere fik Dronning Dorothea 1449 Samsø til Livgeding, og 1546 fik Christiern II Samsø i Lehn. Efter Christiern II's Død 1559 faldt Samsø atter tilbage til Kronen. 30. Januar 1661 tilskjødedes Øen Rigets Drost Joachim Gersdorff, ved hvilken Leilighed den anslaaes til 1051 Tdr. Hartkorn foruden den gamle Kongsgaard Søllemarksgaard. Gersdorffs Arvinger tilskødede 1674 Øen til Griffenfeldt imod Udbetaling af 23,000 Rigsdaler og Aakirke-

Hovedgaard med Gods og Herlighed; efter et opbevaret Fogedregnskab indbragte Øen da sin Eier fra 1. Mai 1674 til 1. Mai 1675 i Penge 5624 Rd., 80 Td. Rug, 2242 Td. Byg, 100 Td. Ærter og 72 Td. Havre. 31. December 1677 overgik Samsø som et arveligt Lehnsgevskab i den Danneskjold-Samsøeske Familie, og Grevskabets nuværende Størrelse angives i Statshaandbogen til: Hartkorn af alle Slags 864³/₄ Tdr., hvoraf fri Jord 121 Tdr., indtaget til Skov 1 Td., Bøndergods 233¹/₂ Td., Kirke- og Kongetiende 509¹/₄ Td.; paa Grevskabet er to Hovedgaarde: Brattingsborg og Bisgaard samt Avlsgaardene Sannholm, Hjalmsgaard og Visborggaard.

Tidligst hørte Samsø i verdslig Henseende under Aabosysse (et af Jyllands oprindelige 9 Sysler), men senere under Bortforlehningerne i det 14de Aarhundrede antages den at være kommen til at høre under Kallundborg; Samsø havde dengang sit eget Landsting eller Herredsting, hvor først Sognefogden, senere Landfogden præsiderede og med tiltagne Mænd dømte i alle Sager, ifølge Frederik II's Forordning af 22. Juli 1582 ogsaa i Troldoms Sager og Sager om Manddrab, fra hvilket Thing der kunde appelleres til Lehnsmanden i Kallundborg og videre til Kongen og Rigets Raad. I geistlig Henseende har Samsø altid hørt under Aarhus Bispestol. Øen udgjør nu med Thunø et eget Provsti under Aarhus Stift og omfatter 5 Sogne. Den hører i verdslig Henseende som et selvstændigt Birk under Holbæk Amt, Kallundborg Amtsstueflial, danner en Del af Holbæk Amts 4de Valgkreds, men har ifølge Lov 16. Februar 1856 særskilt Afstemning i Onsbjerg; den hører under 2det Generalkommandodistrikt og udgjør 4de Udskrivningsdistrikts Lægd 259—63, medens dens Indbyggere tidligere vare indførte i Sørullen. Den har fra meget tidlige Tider havt Toldopsyn og udgjør nu et særligt Toldforvalterembede. Ved Reskript 9. Mai 1788 oprettedes her paa Øen et Distriktschirurgikat.

Øens Indbyggere bære tydelige Spor af Afstamning fra Danmarks forskjelligste Egne, hvilken Anskuelse saavel Werlauff som Nyerup dele, idet de henvise til Samsø's Beliggenhed paa

den alfare Søvei, hvorfra der var «Udflygt til Søen at søge efter Rov og Bytte», saa at det var et bekvemt Sted at nedsætte sig paa; de see i de mange Oldtidsminder et Vidnesbyrd «om den Samfærdsel og Samkvem fra alle Nabokanterne, om den megen der udøvede Heltedaad og om de store Mandoms Bedrifter, hvorved den fra umindelige Tider har udmærket sig». Det er dog først og fremmest Sproget, der afgiver Vidnesbyrd om en saadan blandet Afstamning, idet Sproget er en Blanding af Jydsk som Hovedbestanddel med Fynsk og Sjællandsk. Der gjør sig imidlertid i Sproget en skarp Forskjel gjældende mellem Beboerne af Nordby og Sønderlandet. De første tale et mere ublandet Sprog, der skal ligne det paa Mols, og baade udmærker sig ved den allerede af Thurah fremhævede Eiendommelighed, at Bogstaverne Ø og Y fuldstændig erstattes af E og I, saa at der udtales Bred og Grin for Brød og Gryn, samt tillige ved den noget haarde og skarpe Betoning af forskellige Bogstaver, der giver den anonyme Forf. i D. Maanedsskrift Anledning til den træffende Bemærkning, at Sproget minder om det islandske. Sønderlændingerne derimod have en mere syngende Udtale i Lighed med Fynsk; de udtale Y paa almindelig Maade eller som øi, Bøi = By; Ø som A, altsaa Dar pro Dør, Nar pro Nør eller Nord; A som AA, Faer pro Faer, Kaal pro Karl, AA som O, Foer pro Faaer, I ofte som U, vul pro vil, eller som ei, seier pro siger, E som O, Dom pro Dem; derhos sløife de ofte Endelserne, idet de sige deile for deilig. Fælles for begge er dels Ordforraadet, der væsentligst er jydsk, A = jeg, Kjedel = Brønd o. s. v., dels den ubestemte Artikels Fælleskjon, der hedder i, altsaa i Væjjer = en Vædder; endelig ere begge Maal enige om at ombytte 3die Persons upersonlige Pronomen med det personlige efter konstante, men for Uindviende vanskelig tilgængelige Regler, idet f. Ex. en Særk er «han», en Skjorte «hun»; i Forbindelse med denne Henføren af alle Ting til bestemte Kjon benytte begge Maal ogsaa en dobbelt bestemt Artikel, der for Hankjon er i, for Hunkjon en, altsaa Præsti, Mosi, men Kunen, (Præsten, Mosen, Konen); Sønderlændingerne udvide dette til at gjælde Navne paa en, saa at de udtale Morti, Morten, ja endog

Ais, Anders. Iøvrigt begynde de Yngre nu at aflægge Landets Maal.

Dernæst bære ogsaa Navnene tydelig Vidnesbyrd om forskjellig Afstamning fra forskjellige Kanter af Landet og om en stadig Indvandring af fremmede Elementer. Det er herovre en ældgammel Skik at føre Stammenavn ved Siden af Døbenavn, idet f. Ex. den saakaldte Bjelkes Jordebog, der opregner Bønderne kort før Øens Salg til Griffenfeldt, indeholder en lang Fortegnelse over saadanne Navne. Nu kunne flere af disse ganske vist være tillældige; men da der bemærkes en stor Stabilitet i dem, en Vedhængen af Navne til bestemte og begrændsede Lokalteter, kan man ikke godt undlade at tillægge dem nogen Betydning. Det udbredte Stammenavn Ladefoged f. Ex. findes saaledes kun paa Sønderlandet, og da navnlig kun i Kolby, det fra Midten af det syttende Aarhundrede udbredte Stammenavn Kleis findes kun paa Sønderlandet, de ligesaa udbredte Navne Kornmaaler, Kræmmer og Farver væsentligst kun i Nordby, Beyer, Thuse og Foged udelukkende kun i Nordby o. s. v. Ogsaa ved Døbenavnene viser der sig herovre en mærkelig Vedhængen, en yderligere Konservatisme end ellers, idet Fornavne som Turre og Wohn (det gamle Vogn eller Vagn) eller Skulst ikke ere sjeldne. I Bjelkes Jordebog nævnes allerede de nu brugelige Stammenavne Smed, Snedker, Bager, Blok, Degn og Høg o. s. v. Navne som Bager, Smed, Kornmaaler, Foged og andre Betegnelser for Haandværk eller Stilling ere ikke betegnende for Oprindelsen fra andre Egne; dog kunde maaske Navnet Degn ligesom det noget senere Tolder vække Formodning om en Analogi til den nuværende Betegnelse for en Ætling af en forlængst afdød Birkedommer som «Dommer-Ane». Derimod tyde Navne som Kleis og Gylling, der ere meget udbredte fra gammel Tid, samt Thuse, Alrøe, Labo (Endelavebo), Helboe (Helgenæsbo), Thunbo, Hyrop, Begtrup og Aarhus, der vel ikke ere saa gamle, men dog forekomme allerede i forrige Aarhundrede, paa Afstamning fra de tilsvarende Steder; og for Labos og Thunbos Vedkommende bliver Afstamningen saa meget mere sandsynlig, som de gamle Beretninger om Endelaveboers og Thun-

boers Fællesskab med Samsingerne om Kolby og Nordby Kirker tyde paa en livlig Samfærdsel med disse Steder; Beretningerne om dette Fællesskab i Kirkerne synes at have indre Sandsynlighed for sig ved den med de Tiders Skik stemmende Tilføielse, at Beboerne af Endelave og Thunø havde deres eget Vaabenhus adskilt fra Kolbys og Nordbys, resp. i Taarnet og ved den nordre Side. Et meget gammelt Slægtsnavn som Wærn turde tyde paa norsk Afstamning. I forrige Aarhundrede nævnes endvidere en hel Række endnu bevarede Stammenavne, der vel ikke tyde bestemt paa fremmed Afstamning, men dog have en eiendommelig Karakter, saasom Kielemann eller Kjeldmann, Winther, Krag, Krog, Rysser, Mann, Ib, Kjæmpe, Printz, Frier, Svane, Kruse, Gyes, ligesom de noget senere Pus, Obitz, Auholm, Faxholm, Fast, Bruus, Lam o. s. v.

I Begyndelsen af dette Aarhundrede fik Samsø's Befolkning tilført en Mængde ny Bestanddele ved den 400 Mand stærke Indkvartering 1807—14, af hvilken mange vare fra forskjellige Egne af Landet, mange fik uægte Børn, flere giftede sig og bosatte sig her. Fra denne Tid synes de mere eller mindre udbredte Navne Skjærsheden, Sjørslev, Janovski, Tanghus, Almstok, Nimb, Grønseth, Grønset, Grønfeldt, Saxild, Hjermitslev, Flink o. s. v. at stamme; paa samme Tid synes et Par jødiske Handelsmænd at have efterladt sig et ikke ringe Afkom her paa Øen. Navne som Nørsker, Svensker, Jydske, Fynbo, Skaaning, Refsing, Sjællænder, Molbo og Tydske forekommer af og til baade i forrige og dette Aarhundrede; de tyde vel nok paa fremmed Afstamning, men ere for almindelige til at angive noget bestemt Tidspunkt for denne eller til at danne noget egentligt Familienavn. Derimod tyde Navne som Astrup, Bay, Luja, Arnet, Dørup, Egeris, Evens, Henckel, Hvalsøe, Kokanski, Mackene, Merkel, Mønsted, Lanther, Nerges, Tørring, der have været og tildels endnu ere almindelige, paa Afstamning fra de Embedsmænd og større Handlende eller andre udenfor Bondestanden herpaa Øen i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede, der bare de samme Navne. Det var ikke ualmindeligt i tidligere Tid, at Øens da talrige Embedsstands Børn, ligefra Provster og Birkedommere til Præster og

Skolelærere, Toldere o. s. v. giftede sig paa Øen og efterhaanden ere gaaede op i den egentlige Landbefolkning, for Pigernes Vedkommende med Opgivelse af Familienavnet; heri turde ligge en Antydning af Jordeiendommens Betydning som det eneste stabile under de fortvivlede økonomiske Forhold paa Statsbankerottens Tid. I nyere Tider, de 2—3 sidste Generationers Tid, tyde Navne som Holst, Schiøth, Plesner, Bagge, Buch, Grosskopf, Lund, Buhr, Hegevald, Fløistrup, Tirstrup, Schrøder, Schmidt, Haagen-sen, Basballe, Lehmann, Frank, Thune, Them, Errebo, Munk, Worre, Seiling, Pürksen, Schou, Hinzl o. s. v. paa Indvandring af Industridrivende, Handlende, Landmænd og Tyende, saameget mere, som Kirkebøgerne for de fleste saadanne Navnes Vedkom-mende angive, hvorfra de ere indkomne til Øen. Navne som Lihme; Kjærulff, Fabricius og Stjerne tyde efter Kirkebøgerne paa Nedsættelsen her af Søfarende; Navne som Gommesen og Momme lade sig bestemt føre tilbage til Slesvig og Ærø. Derimod kan det paa Samsø vist mest udbredte Stammenavn Holm ikke give Antydning af nogen fremmed Afstamning, men antages at hidrøre fra de mange smaa Holme. Ikke faa almindelige Navne som Pe-tersen, Johansen, Svendsen, Hansen, Larsen, Sørensen, Rasmussen, Clausen, Nielsen, Knudsen, Thygesen o. s. v. vides oftere bestemt at være indførte. Naar man tager Hensyn til, at alle de nævnte Navne ofte forekomme ikke enkeltvis men hos ikke faa Familier, ogsaa af den egentlige Landbostand, og at Rækken paa dem kunde forøges ikke ubetydeligt, samt naar man efterseer den senere meddelte Fortegnelse over Indvandring og Udvandring, vil man vistnok heri finde Vidnesbyrd om en livlig Vexelvirkning med Omverdenen fra tidligere Tider og fortsat helt ned til Nu-tiden.

Mændene ere paa Sønderlandet gennemgaaende velvoxne, men ikke stærkt byggede; de ere kjønne, bære næsten alle Fuldskjæg, der er brunt og krøllet, og mange afgive en god Type for den traditionelle «tappe Landsoldat». Jeg havde haabet at kunne give Meddelelse om Resultatet af Sessionsundersøgelserne; men mine derom stillede Henvendelser ere dels blevne afviste, dels

ladet ubesvarede. — Kvinderne roses af Thurah, der udtaler, at Pigerne ere «af smuk Anseelse, og kunde mangan Samsing-Pige passere for en maadelig Skønhed, om de til deres Fordel vare klædte». En ofte forekommende Eiendommelighed er en stærkere Udvikling af Underkjæben, der giver Tilbøielighed til Underbid; paafaldende er det i en Forsamling af Sydsamsingere altid at finde mange mørke, næsten sorthaarede og brunøiede Mennesker; man finder paa Gader og Stræder kun sjældent hvidhaarede Børn som paa Sjælland, og egentlig rødhaarede Mennesker ere saa sjældne, at deres Mængde snart er talt. I Modsætning til Sydsamsingerne ere Nordby Mænd ofte undersætsige, med brede Skuldre, lange og kraftige Arme; blandt Kvinderne her finder man meget ofte en eiendommelig Type med langt smalt, navnlig over Tindingerne sammentrykt Ansigt og klare blaa Øjne, hvilken Eiendommelighed fremhæves ved den her almindelige Skik at stryge Haaret stramt tilbage; de have et intelligent Udseende. — Det er ikke let gennemgaaende at fremhæve de forskellige Eiendommeligheder; men man tager sjældent fejl af en Nordbyer og en Sønderlænding, selv om man ikke kjender dem eller hører deres Maal.

Af Karakter ere Samsingerne gennemgaaende udprægede Følelses- og Hjertemennesker; de ere godmodige, livlige, let vægelige og udmærke sig ved den Omsorg, der skænkes Børnene. Betegnende nok er det ogsaa paa Følelses- og Phantasilivets Omraade, at Samsingerne særlig have udmærket sig, idet en af vore mest bekjendte Marinemalere er født Samsinger, og Anlæg for Tegning og Billedskæren ikke er ualmindeligt her paa Øen. Overtroen holdt sig ogsaa længe herovre, saaledes at den sidste Nisse skal have forladt Landet 1854 efterat være fortrængt fra Kolby til Toftegaard; her lever endnu en gammel Mand, som har Ord for om ikke selv at kunne vise igjen og slaa et Øie ud, saa dog at kjende en Mand i Jylland, der forstaaer disse Kunster, og ved hvis Hjælp han for c. 20 Aar siden skal have paavist Ophavsmanden til en Ildebrand; men da Eierne af den afbrændte Gaard ikke vilde udbetale den lovede Belønning af 5 Rdl., svarede han «ja saa faaer du tage, hvad der følger efter»; 1 Aar senere mistede Eierne af

Gaarden sit venstre Øie ved en Suppuration, hvad mange tilskreve den kloge Mand (Dyrlæge Petersens Optegnelser).

Thurah omtaler Samsingerne som omgængelige og godgjørende og paa deres Maade høflige, medens de dog havde Ord for at være «stormodige» og i deres egne Tanker at foretrække deres egne Lands-Børn for Fremmede (der endnu kaldes Aflands-Folk); med Høflighed kunde man udrette mere hos dem end med rede Penge; man fandt ei heller saa mange Laster som Drukkenskab, Tyveri, Betleri og anden Ugudelighed at gaa i Svang blandt dem som andre Steder; de holdt Ungdommen med Lyst og utvungen til Skolen, lode Drengbørn, ja endog de fleste af Pigebørnene lære at læse og skrive, foruden at flere undervistes i Navigation; deres Tilstand i Almindelighed var paa den Tid god, dog vare de ikke velhavende, men alle jævne og lige med hverandre. Ifølge Nyerup skildrer Resen i Manuskriptet til den anden Udgave af hans Beskrivelse c. 80 Aar tidligere Samsingerne som raske af Gemyt, stundom endog djærve (feroces), og taalte de Intet mindre end Undertrykkelser og Fornærmelser. Denne Djærvhed fik Næring af deres Velstand, da de stode sig meget bedre end Indvaanerne paa Smaaøer pleje. Af denne Stivsindethed kom det, at insulæ præfecti, som havde villet behandle dem med en urimelig Stræng-
hed, have de gjort Opstand imod, mishandlet, ja vel endog dræbt dem. — Den anonyme Forf. i D. Maanedsskrift anfører om Befolkningen, at den gjør et godt Indtryk; den nordiske Karakter afspeiler sig i noget Sømandsmæssigt, Freidigt og Frit hos Mændene, Flinkt og Venligt ved Kvinderne i Modsætning til den almindelige Træghed hos Bonden ellers; de ynde Sammenkomster, ere opvakte og videbegjærlige, hvorfor endnu paa den Tid afholdtes daglige Sammenkomster i hver By, hvor fælles Anliggender og Nyheder drøftedes; disse Sammenkomster afholdtes særskilte for Gaardmænd og Husmænd, Gamle og Unge. Han roser Gjæstfriheden som patriarkalsk. Ogsaa han anfører, at der «saagodtsom ikke findes Spor af de to Laster, der desværre i andre Landsdele have grebet om sig paa en saa sørgelig og faretruende Maade», idet Drukkenskab er sjælden og uægte Fødsler knap 1 à 2 om Aaret i de store Sogne.

«Befolkningen synes ikke i den Grad at elske Mammou» som andetsteds, og ved Ægteskabers Ordning tages ikke noget Hensyn hertil. Af Penge antager han, at de kun have lidt, idet de «til daglig Brug leve meget godt, bruge hvad de have og lægge Intet op.» Af Fattige fandtes paa den Tid kun faa, saa at Fattigskatten knap var $\frac{1}{10}$ af, hvad den var i mange af Sjællands Egne. Samsingernes Karakter og Naturel synes saaledes at have bevaret sig temmelig uforandret gennem de senere Tider. Deres aandelige Bevægelighed, Trang til Sammenkømrer, Medfølelse for andre er den samme som tidligere.

Paa Oplysning er der altid lagt megen Vægt; saaledes havde Øen omkring 1813 sit eget Lærerseminarium; i Nutiden er her oprettet en Realskole med god Tilgang af Gaardmands- og Husmandsbørn, hvilken Skole i 3 Aar har dimitteret til Præliminærexamen; endvidere findes her en Fortsættelsesskole, 4 dobbelte Skoler, 9 enkelte, 1 Friskole, 3 Pogeskoler, foruden flere private mindre Skoler; her findes flere Læseforeninger, hvoraf den ene er stiftet 1819. Mange unge Samsingere søge videre Udvikling ved Højskolerne. Næsten alle aandelige Rørelser finde hurtig Gjenklang herovre; saaledes har Grundtvigianismen ikke ringe Udbredelse; Baptisterne derimod have nok Fodfæste, men vinde kun ringe Udbredelse. Øen har sit Forsamlingshus, i hvilket der ret hyppigt holdes Foredrag, og den har to lokale Presseorganer, der repræsentere de 2 politiske Hovedstandpunkter; af Tidender og Tidsskrifter kom der i Finantsaaret 1887—88 (den sidst foreliggende Opgjørelse) 3926 Exemplarer med 105168 Numre til Samsø: omtrent 3 Exemplarer og 80 Numre pr. Husstand. Andels-tanken og Sammenslutningen i fælles Interesse har tidlig vundet Tilslutning her paa Øen, idet her tidligt dannedes 4 Forbrugsforeninger, som dog nu have standset deres Virksomhed; i flere Aar har her været et Fællesmeieri, og i de sidste 2 Aar er der oprettet 4 Andelsmeierier, der modtage Mælken fra saagodt-som alle Bøndergaarde og Huse; endvidere findes her en Landboforening, flere Tyre- og Hingsteforeninger, Foreninger til Indkjøb af Foderstoffer og Brændsel, 2 Sparekasser, et Aktiedamptærsker-

værk, 2 Sygekasser med resp. 360 og 215 Medlemmer, en Haandværker- og Arbejderforening, en særlig Arbejderforening, en Forening til Export af Havesager, Filialer af Toldreformforeningen, af Afholdsforeningen¹⁾, samt en Skytte- og Gymnastikforening og de nu overalt nødvendige politiske Foreninger. Ved Siden af slige store og hurtige Fremskridt, gjør der sig hos Samsingerne tillige en stærk Konservatisme gjældende, hvis Udslag i Retning af Navne allerede er berørt, men som ogsaa viser sig at ligge om end skjult bag mange Forhold; mange gamle Skikke have holdt sig til sene Tider, som «at gjøre Veir»; Fastelavn og Høitiderne feires endnu omtrent paa samme Maade som tidligere, de traditionelle Sammenkomster vedvare i noget forandret Skikkelse, og paa Bunden ligger vistnok hele den gamle Tænkemaade. For Samsingeren staaer Samsø som noget særligt for sig, der har al hans Sympathi og Kjærlighed, og derfor se vi ogsaa selv Amerika-farerne efter mange Aars Fraværelse ofte vende tilbage og finde sig lykkelige og tilfredse i de smaa Forhold; man hører heller ikke de oplyste og fremskredne Samsingerne nogensinde laste eller haane det Gamle²⁾.

Velstand kan man næppe sige, at der er paa Øen, idet Gaardmændene, efter at være blevne Eiere, have havt meget at kæmpe mod ved Forbedring af Besætningerne og Skifter, hvorved de have optaget store Prioriteter under de høje Priser paa Ejendomme; et Forhold, der har medvirket til at gjøre Penge sjældne, har været den her sædvanlige lange Kredit, idet næsten

¹⁾ Afholdsbevægelsen i Form af Maadeholdsforeninger har ikke ret kunnet vinde Fodfæste herovre, idet gjentagne Forsøg paa Dannelsen af saadanne Foreninger ere mislykkede. Derimod synes Totalafholdsbevægelsen at have bedre Udsigter, idet en Forening med dette Formaal, ved dens energiske Formands Utrættelighed, trods mange Gjenvordigheder, langsomt og sikkert er voxet op fra en meget ringe Størrelse til at tælle c. 70 Medlemmer. En anden Forening paa c. 130 Medlemmer søger ved Oprettelsen af Samlingsstuer, hvor de Unge kunne samles Vinteraftenerne for at samtale, læse og høre Foredrag, at modvirke Fristelserne til stærke Drikke.

²⁾ Om gamle Samsø Skikke, Forestillinger og Sagn see: Feilberg «Dansk Bondeliv» pg. 32, 56, 65, 74, 75, 80, 101, 172, 207, 245, 256, 303, 342, 364.

alle Pengemellemværender kun en Gang aarlig afvikles ved Mikkelsdag. En Forandring til det Bedre er dog begyndt ved Andelsmeieriernes Opkomst, idet Mælkeleverandørerne nu maanedsviis faa Penge for deres Mælk; men den lange Aarskredit vedvarer dog endnu i mange Forhold til Skade baade for Kreditor og Debitor. Et Udtryk for den økonomiske Forfatning kan maaske hentes af nedenstaaende Uddrag af Regnskabet fra 1. April 1889 til 31. Marts 1890 for den i 1871 stiftede større Sparekasse for Øen. Aktiverne udgjorde 517,776 Kr. 10 Øre, hvoraf Udlaan mod Underpant i Landeiendomme 359,770 Kr. 89 Øre, mod Haandpant 5,985 Kr., mod Selvskyldnerkavtion 98,037 Kr., Obligationer og Aktier 43,469 Kr. 31 Øre; Reservefondet 25006 Kr. 11 Øre; ved Begyndelsen af Aaret fandtes 1647 Sparekonti med 460,991 Kr. 17 Øre, aabnet i Aarets Løb 237, udgaaet 130 Konti, indbetalt i Aarets Løb 102,663 Kr. 30 Øre, udbetalt 90,300 Kr. 9 Øre, tilbage 1754 Konti med 491,538 Kr. 85 Øre; Antal af Indbetalinger 1350, af Udbetalinger 507; af Sparekonti var ved Aarets Slutning 938 under 50 Kr. med ialt 11,254 Kr. 46 Øre, 366 mellem 50 og 200 Kr. med ialt 37,756 Kr. 8 Øre, 212 mellem 200 og 500 Kr. med ialt 67,001 Kr. 97 Øre, 188 mellem 500 og 2000 Kr. med ialt 192,432 Kr. 39 Øre, 50 over 2000 Kr. med ialt 183,093 Kr. 95 Øre; det høieste Beløb, som indestod paa nogen Konto var 10,275 Kr. 24 Øre. I den anden mindre, 1869 stiftede Sparekasse udviste Regnskabet for samme Tidsrum i Aktiver 29,328 Kr., 91 Konti under 50 Kr., 59 under 200 Kr., 15 under 500 Kr., 14 under 2000 Kr., 2 over 2000 Kr., tilsammen 181 Konti med 27,287 Kr. 62 Øre, det høieste Beløb paa nogen Konto 2,399 Kr. 11 Øre.

Tidligere udgjorde Fiskeri, Handel og Skibsfart en væsentlig Del af Øens Indtægtskilder, ogsaa for den egentlige Landbo-stand, hvorom haves Vidnesbyrd i de gamle Beretninger om, hvor mange Bønder, der havde Skibe i Søen; saaledes havde hver Bonde i Stauns 2 Skibe i Søen, og i Kolby var der i gamle Tider Skibsbyggeri; ogsaa Bomærkerne, der ofte indeholde Gjengivelser af Ankere, vise i samme Retning. Resen udtaler: *Hinc Samoensis non solum negotia verum etiam agriculturam exercent; merca-*

turæque operam dantes celebriores maris Balthici civitates, nempe Dantuseum, Stralsundum, Rigam, Revaliam Lubecam & Vismarum petunt; Arent Berentsen angiver, at Samsingerne gemenlig udi deres egne Skuder udføre hele Skibsladninger til Tyskland, Norge og andre Steder. Det er forhen omtalt, at Fiskeriet ikke drives længer i nævneligt Omfang; i Fyrrene gjordes Forsøg paa Op-hjælpning af Fiskeriet, bl. Andet ved Laan til Anskaffelse af hensigtsmæssige Redskaber, og for c. 20 Aar siden forsøgtes det ved Anskaffelsen af hensigtsmæssige Fiskeredskaber og Dannelsen af et Fiskeriselskab at bringe nyt Liv i Fiskeriet; men Forsøget opgaves efter faa Aars Forløb, og nu drives kun Aalefiskeri i Nordby og paa Øens sydligste Pynt, medens det iøvrigt i flere Maaneder kan være en Sjældenhed at faa Fisk paa Øen. Thurah angiver, at allerede paa hans Tid aflagdes Skibsfarten mere og mere, ligesom Fiskeriet, uagtet Lejligheden dertil var god, da Indbyggerne ikke bekymrede sig om andet end Jorden. I Overensstemmelse med Resen roser han Indbyggerne i Retning af Agerdyrkning, hvori de vare saa duelige, flittige og kløgtige, at de trods den ofte skarpe og sandige Jord fik saa udmærket Høst; men derfor maatte de ogsaa pløie 3 Gange aarlig til Byg. Han angiver, at Samsingerne paa den Tid ikke holdt mange Kreaturer, kun til Husbehov, men derimod mange Heste, omtrent 2200, hvoraf kun solgtes lidt, idet den største Del var nødvendig til Avlingen; de brugte ikke Stude, bleve derfor ogsaa tidligere færdige med Sæd og Høst end andre Steder. Nedenstaaende Fortegnelse efter Trap og de originale Optællingslister giver en Oversigt over Kreaturholdet paa forskellige Tidspunkter i den senere Tid:

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Geder.	Svin.
1866	1636	4886	9614		929
1888	1339	5696	5376	47	2790

For det sidste Aars Vedkommende vare 12 Hingste over 2 Aar, 94 Føl og Plage under 1 Aar, 91 Tyre over 2 Aar, 95 Stude over 2 Aar, 826 Kalve og Ungkvæg under 1 Aar, 178 Væddere over 1 Aar, 1635 alleslags Faar under 1 Aar, 14 Orner over 1 Aar, 2493 Svin

og Grise under 1 Aar; i 1887 fødtes ialt 100 Føl, 3130 Kalve, 3553 Lam, 3671 Grise.

Levemaa den er leilighedsvis omtalt paa andre Steder; 1595 klages der over, at Samsingerne ufortoldet indføre Rostocker- og Wismar Øl; Thurah omtaler Levemaaden af Øl og Mad som visse- lig bedre end andetsteds, lig Præsters og Forpagteres andetsteds; Michelsen omtaler derimod efter Øienvidners Udsagn Kosten i Slutnin- gen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede som meget tarve- lig: om Vinteren til en Tærsker et Stykke bart Brød og 1 Potte Øl, tyndt nok til Frokost; tyndt Smør, Fedt eller et Stykke Ost til Aftensmad; sjældent Sul, i mange Huse slet ikke Øl; Brændevin kun som Traktement til Fremmede, og de øvrige Maaltider vare vist og simple. idet Besætning og Indslagning var ringe; dog vare Forholdene vel ikke her daarligere end andetsteds under den almindelige Armod. Nu i Tiden maa det siges, at Bønder og de mere velhavende Husmænd leve godt, bedre end de fleste Steder i Landet, idet Husmødrene gjennemgaaende ere dygtige til Steg- ning og Baging. Det er almindeligt ved en Gaard om Efteraaret at finde Flokke paa 30—40 Ænder, af hvilke ingen sælges, men alle bruges de i Husholdningen og ved de festlige Sammenkom- ster, der ere hyppige ved Kirkehøitiderne og Familiefester; ved saadanne Leiligheder serveres de sammen med Kalvesteg og Svine- steg samt mange forskjellige Slags Kager, hvori Samsø-Konerne ere Mestere. Ogsaa den daglige Kost er sund og rigelig baade til Familie og Tyende. De jordløse Husmænds Kaar afvige der- imod ikke fra Forholdene andetsteds; og efter Andelsmeieriernes Fremkomst, der gjør Skaar i den tidligere i stor Maalestok ud- øvede Godgjørenhed med Ydelsen af Naturalier, er deres Kaar for- værrede, idet de nu alene maa holde sig til Arbejdslønnen, der hos Bønderne almindelig er 50 Øre om Dagen, Kosten og Høstløn; der kan saaledes nok være Anledning til Bekymring for Fremtiden, idet Mangel paa Mælk til Opfødning af Børnene kan lade befrygte, at en svagere Slægt vil afløse en allerede svækket Slægt af Land- arbejdere.

Husfliden udgjorde tidligere et væsentlig Led i Befolkningens

Virksomhed, og navnlig omtaler Trap endnu i 1872 dens store Betydning, idet han angiver, at der i næsten hver Familie fandtes en Væv, ligesom at Vadmel og Hvergarn udgjorde en Del af Folkenes Løn. Med Indførelsen af Bagerier, Bryggerier, Fælles- og Andelsmeierier, samt Damp-Spinderier og Væverier er der foregaaet en stor Forandring i disse Forhold. Næsten ingen Gaard eller Hus kjerner nu selv, kun enkelte gammeldags Gaarde bage og brygge selv udenfor Høitiderne, og Vævene sættes mere og mere paa Loftet. Til Oplysning om Husflidens formindskede Betydning her paa Øen, skal jeg hidsætte de Oplysninger, som velvilligt ere mig meddelte fra den herværende Forretning for Farvning og Stampning o. s. v., der i en lang Aarrække har besørget Hovedmassen af Husflidsprodukterne farvet og stampet, samt Aar for Aar gjort omhyggelige Optegnelser over de modtagne Produkter. I aarligt Gjennemsnit har Fabriken af hjemmegjorte Artikler modtaget:

	Hvergarn til Kjøletøi Alen.	Vadmel til Farvning Alen.	Uldgarn til Farvning Pd.	Hør og Blaargarn til Farvning Pd.	Vadmel til Stampning Alen.	Lærred til Farvning Alen.
1850—59 . . .	10638	6843	2337	565		
1860—69 . . .	15476	7583	4058	1095		
1870—79 . . .	17845	4603	4709	472	15687	552
1880—89 . . .	13572	2361	3103	143	12500	642

Derfor er Klædedragten nu ogsaa for alle yngre Kvinders Vedkommende kjøbstadsmæssig i Snit og Stof, med Hatte og Kasketter, lange Kaaber af moderne Snit, og kun faa ældre Kvinder bære endnu den mørke Dragt af Hvergarn med sorte Silkehuer, der ere forsynede med Nakkeskæg, og ved høitidelige Anledninger Kniplingslin og Silketørklæder. Et endnu almindeligt Forhold, som vil koste meget Arbeide at faa forandret, er Kvindernes Ulyst til at bære Undertøi, endsige lukket Undertøi; om Vinteren holde derfor særlig de ældre Kvinder Varmen ved at anbringe smaa Jerngryder, fyldte med Gløder, under Klæderne, medens de sidde. Mændene klæde sig i Vadmelsjakker, der have afløst de tidligere lange Koster; Skjødefrakker derimod ere sjældne; dertil bære de enten

Huer eller lavpullede Hatte, hvorved de bevare endel af det Sømandspræg, som den anonyme Forf. i «Dansk Maanedsskrift» fremhæver.

Befolkningen paa Samsø viser sig at være sammensat omtrent i det Forhold, der gjælder for hele Landet under Et. Efter «Stat. Tabelværk» 1. Hefte 1835 var Folkemængden paa Samsø (med Kyholm) i 1834 fordelt i følgende Klasser, hvoraf A. angiver Hovedpersoner, Fuldmægtige, Kontorbetjente, Svende og Dreng, B. Koner, Børn, Tyende, Avlsfolk og Andre: Geistlige Embedsmænd, Kirkebetjente, Lærere A. 16, B. 71, civile Embedsmænd og Betjente A. 28, B. 59, private Videnskabsmænd etc. A. 2, B. 4, milit. Embedsmænd A. 1, B. 7; Søofficerer A. 1, B. 7, Underofficerer og Soldater A. 23, Matroser 0, De, som leve af Jordbrug, A. 409, B. 2110, De, som have deres Næring af Søen, A. 41, B. 84, De, som leve af Produkters Forædling eller Forarbejdning (industrielle Klasser), A. 248, B. 536, De, som leve af Handel og Varers Omsætning, A. 22, B. 62, Pensionister, Kapitalister og de, som leve af deres Midler, A. 81, B. 20, Daglejere A. 328, B. 786, Andre, som ikke drive bestemt Næring, A. 3, Almissenydende A. 85, ialt A. 1288, B. 3746; altsaa af Hovedpersoner og Medhjælpere (A) udenfor Jordbrugere: immaterielle Arbejdere 71, Søfolk 41, Industridrivende 248, Handlende 22. Senere er der ikke for Samsø foretaget nogen Optælling af Befolkningen efter Klasser. Fortiden er Antallet af immaterielle Arbejdere (Embeds- og Bestillingsmænd, Lærere og Læger o. s. v.) 67; fra 1866 til til Dato er der paa Samsø løst følgende endnu i Brug værende Næringsbevis: Handlende 62, Industridrivende 106, Skippere 12, hvilke Næringsbeviser dog kun angive Antallet af Hovedpersoner, og for de Industridrivendes Vedkommende kun omfatte saadanne, der drive Næring med fremmed Hjælp, medens alle de, der drive deres Næring ved egen og Families Hjælp, ikke ere medregnede; saaledes er ingen af Øens 7 Slagtere, 2 Photografer, 2 Guldsmede eller flere Hjulmænd og Træskomagere medregnede, ligesom ogsaa kun 1 af Øens Dreiere og 1 af dens ikke faa Bødkere ere medregnede. Samsø har for Tiden af industrielle Anlæg og Forret-

ninger: 3 Bryggerier, 11 Bagerier, 16 Vindmøller, 1 Savmølle, 1 Jernstøberi, 1 Skibsbyggeri, 1 Farveri med Vindstampemølle og Damp-Karte-, Spinde- og Klædefabrik, 1 mindre Maskin-Karte- og Spinderi, 1 Garveri, 3 Maskinværksteder samt 1 Teglværk, medens 2 tidligere Teglværker, 1 Kalkbrænderi og 1 Brændevinsbrænderi ere nedlagte. Endvidere findes her 7 Kjøbmænd og 54 andre Handlende, hvoraf 26 have Brændevinsbevilling, samt 4 Gjæstgivergaarde og Hoteller.

Samsøs Handelsomsætning oplyses ved efterfølgende Oversigt, der er udarbejdet dels efter Trap, dels efter de mig villig meddelte Oplysninger¹⁾.

Udførsel fra Samsø:

	Hvede.	Rug.	Lys.	Have.	Æbler og Vikker.	Raps.	Hortø.	Kartoffer.	Heste.	Horn- kvæg.	Faar.	Svin.
	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Stkr.	Stkr.	Stkr.	Stkr.
1869	3584	7882	13,458	2647	66	1014	36	6000	70-100	4-500	c. 1000	
1885	3105	2880	11,155	423	7	576		8130	55	975	1946	1207
1886	3723	3329	10,455	506	5	797	2	9401	62	781	1912	1249
1887	3282	2653	14,749	80		784	2	8222	74	838	2079	1721
1888	931	370	12,079	50		694	4	7897	143	911	1956	2780
1889	1885	466	10,793	42		638	12	6989	102	899	1908	2732

Udførsel til indenrigske Steder.

	Ost.	Smør.	Æg.	Flæsk.	Kjød.	Huder og Skind.	Uld.
	Pd.	Tdr.	Snese.	Pd.	Pd.	Pd.	Pd.
1885	4,560	597	15,073	4,162	622	8,025	1617
1886	6,597	639	15,502	4,264	200	6,558	1082
1887	12,077	873	18,807	15,659	825	13,004	1032
1888	51,686	1168	18,502	8,199	244	11,788	878
1889	61,238	1151	20,880	4,147		9,491	215

¹⁾ vide iøvrigt en af mig forfattet Oversigt i Samsø Dagblad 4. Febr. 1890.

Indført direkte fra Udlandet:

	Kul.	Trælast.	Foderstoffer.
1869	2,600 Tdr.	327,0 Cmlstr.	
1885	11,469 —	127,6 —	447,610 Pd.
1886	10,666 —	213,4 —	160,167 —
1887	9,967 —	189,3 —	334,713 —
1888	13,608 —	119,6 —	1,320,294 —
1889	17,941 —	396,4 —	1,651,744 —

Indførsel fra indenrigske Steder:

	Kul.	Foderstoffer.	Øl.	Fedt.	Brænde.	Kunstig Gjødning.	Fro.
	Tdr.	Pd.	Potter.	Pd.	Favn.	Pd.	Pd.
1885	6114	1,267,121	29,084	31,195	242	188,430	20,900
1886	4550	1,007,568	25,458	32,828	231	122,384	22,898
1887	6058	1,749,331	27,581	37,038	244	142,411	23,537
1888	9936	2,129,865	32,127	35,728	280	123,656	23,223
1889	5838	1,848,648	57,530	33,677	194	135,978	26,465

I Tilslutning til Omsætningsforholdene kunne Kommunikationsmidlerne og Postforholdene omtales. Foruden de gamle 3 Havne ved Langøre, Maarup og Ballen er der i den senere Tid bygget 2 nye, nemlig ved Sælvingen en Dampskibsbro og ved Kolby Kaas en ved Moler dækket Havn; denne sidste anlagdes i 1884 med en Bekostning af 90,000 Kr., af hvilke 35,000 tilvejebragtes ved Laan, Resten ved Udstedelsen af Aktier, af hvilke Grevskabet overtog 40,000 Kr. Postskibene, der daglig anløbe Samsø resp. fra Aarhus og Kallundborg, lægge til her; desuden anløbes Samsø 4 Gange om Ugen ved Ballens Havn af Dampskibet, der farer mellem Kjøbenhavn og Odense, og ved Sælvig og Maarup Havn anløbes den flere Gange ugentlig af Aarhus-Bugtens Dampskib «Helgenæs». Foruden en Toldforvalter er her endvidere ansat 2 Strandkontrollører resp. ved Ballen og Langøre. Samsø har Lodsstation ved Langøre og 2 Postexpeditioner, i Kolby og Tranebjerg, fra hvilke Breve ved 4 kjørende og flere gaaende Poster omdeles direkte til hvert Hjem; den har endvidere 2 Tele-

grafstationer, i Tranebjerg og Nordby, fra hvilken sidste der i den seneste Tid er anbragt Telefonledning til Thunø, og over Samsø gaaer desuden de 3 Hovedledninger fra Sjælland til Aalborg, Aarhus og Randers. Paa Visborg er i 1859 opbygget et Lindsefyr af 3die Orden med Blus hvert Minut og 4 Mils Lysvidde, hvorved er ansat en Fyrmester og en Fyrassistent. Her findes 3 Mil Amtsvei og gode Sogneveie.

Til Oplysning om Befolkningens moralske Standpunkt hid-sættes her en Fortegnelse over det gjennemsnitlige aarlige Antal af afsagte Domme i sidste 10-Aar, sammenholdt med en tilsvarende for hele Landet 1876—85¹⁾, samt en Oversigt over Alkoholforbruget i de sidste 5 Aar i Forhold til Tallet af mandlige Indi-vider over 15 Aar; med Hensyn til uægte Børn henvises til pg. 62.

	Samsø 1880—89.	Hele Landet 1876—85.
Forbrydelser mod den off. Myndighed og Orden . . .	0,4	132,5
Forbrydelser i Embedsforhold	"	4,5
Mened og falsk Forklaring for Retten	0,6	43,2
Sædelighedsforbrydelser	0,2	325,1
Forsætligt Drab og Fosterfordrivelse	"	19,2
Fosterfordrivelse og Barnefødsel i Dølgemaal	"	23,3
Uagtsomt Drab	"	7,3
Vold mod Person og Legemsbeskadigelse	0,6	203,1
Tyveri første Gang	2,5	1307,5
Tyveri gjentaget	0,3	481,4
Hæleri, Røveri og ulovlig Omgang med Hittegods	0,3	191,5
Bedrageri og smaa Tyverier	0,9	518,9
Falskmøntneri	"	2,2
Falsk	"	124,0
Brandstiftelse, forsætlig	0,6	34,0
— uagtsom	0,1	7,0
Andre Forbrydelser	0,3	88,5
Mandkjøn	5,4	2600,2
Kvindekjøn	1,4	913,0

¹⁾ Danmarks Statistik. Sammendrag af statistiske Opgivelser Nr. 10, pg. 31.

Offentlige Politiforseelser.

	Samsø 1880—89.	Hele Landet 1876—85.
Løsgængereri og Betleri	1,3	1,532,7
Andre off. Politiforseelser, for hvilke høiere Straf end Bøder ere idømte	0,5	106,3
Off. Politiforseelser, for hvilke Bøder ere erlagte ifølge Dom eller antaget mindeligt Tilbud	37,9	15,797,7

Hele Landets Befolkning er paa det nærmeste 300 Gange Samsøs Befolkning.

De i tidligere Tider paa Samsø almindelige Ildebrande kræve en lidt nærmere Omtale. Fra 1848 til 1890 er her i alt forekommet 58 Ildebrande, hvorved i alt nedbrændte 80 Gaarde og 204 Huse; af disse Ildebrande antages 28, hvorved nedbrændte 41 Gaarde og 97 Huse, forsættelig paasatte, 7, hvorved nedbrændte 6 Gaarde og 23 Huse, at skyldes Uagtsomhed, og 23, hvorved nedbrændte 33 Gaarde og 84 Huse, ere forblevne uopklarede eller skyldtes Ulykkestilfælde som Lynnedslag.

Alkoholforbruget paa Samsø har i de sidste 5 Aar været:

	Brændevin, Potter.	Øl (indført), Potter.
1885	91,957	29,084
1886	82,822	25,458
1887	90,961	27,581
1888	94,911	32,127
1889	86,751	57,530

hvilket vil svare til Alkohol: 1885 47,141 Potter, 1886 42,429 Potter, 1887 46,583 Potter, 1888 48,740 Potter, 1889 45,676 Potter, eller for hele 5-Aaret 46,114 Potter aarlig; disse Tal giver et aarligt Forbrug af 22,6 Potter Alkohol (45,2 Potter 8° Brændevin) for hvert mandligt Individ over 15 Aar, heri ikke medregnet buteillerede Vine eller Spirituosa.

Paa Folketællingslisterne 1890 angives 10 som Idioter, 5 som Sindssyge, 3 som Døvstumme, 1 som Døv, 2 som

Blinde. Ved Henvendelse til Landets forskjellige Abnormanstalter med Forespørgsel om, hvilke Patienter der i Aarenes Løb ere blevne indlagte her fra Øen, samt ved mit Personalkjendskab til Befolkningen er jeg i Stand til at supplere disse Angivelser saaledes, at Tallet paa Idioter, hjemmehørende paa Samsø, ved Begyndelsen af 1890 var 13, Tallet paa Sindssyge er 19, af hvilke 7 befinde sig paa Sindssygeanstalten ved Vordingborg, 3 paa Anstalten ved Viborg, 3 paa Holbæks Amtssygehus, 1 senere er død og 5 altsaa tilbage paa Samsø; af disse ere de to ikke Samsingere, skjøndt de have Hjemsted her; ialt ere siden 1862 22 sindssyge Ptt. fra Samsø, hvoraf 4 eller maaske 5 Ikke-Samsingere, blevne indlagte paa Sindssygeanstalter. Af Døvstumme er Antallet 8, af hvilke 4 befinde sig paa Institut, 2 befinde sig paa Samsø, for 2 kjendes ikke Opholdssted; ialt ere siden 1848 blevne optagne paa Instituter 8 Døvstumme (foruden 1, om hvem det ikke vides, om han har været optaget), og af disse var 1 Ikke-Samsing, 3 vare Sødskende, hvis Moder først fødte flere raske Børn, dernæst efter stærk psychisk Paavirkning 3 døvstumme Børn i Rad, 1 er død. Antallet paa Døve er 2. Antallet af Blinde er 4, hvoraf 1, den eneste, der nogensinde herfra er indlagt paa Institut, nu befinder sig i «Kjædens Asyl». Benyttes de af mig anførte Tal paa abnorme Individuer, der have Hjemsted paa Samsø, iberegnet dem, der befinde sig paa Anstalter eller ere Ikke-Samsingere, og beregnes Forholdet til 100,000 Mennesker, da faa vi: Idioter 200,7, Sindssyge 294,2, Døvstumme 123,5, Blinde 61,7, medens de tilsvarende Tal i 1880 for hele Landet¹⁾ var 132,1, 165,7, 63,1 og 63,8, og for Færøerne 196,1, 222,8, 44,6 og 338,7; medregnes imidlertid ikke de udenfor Samsø i Øjeblikket værende Personer og dem, der ikke ere Samsingere, da blive Tallene, navnlig for Sindssyge, betydelig mindre og nærme sig mere til de for hele Landet gjældende, ligesom det samme vilde gjælde for de Døvstumme, hvis ikke i een Familie var forekommet saa mange Tilfælde; Tallene for hele Landet ere i temmelig stærkt Tiltagende fra 1860—80.

¹⁾ Stat. Tabelv. 4 R. A. 3. 1883.

I Tilslutning til Omtalen af fornævnte Forhold turde følgende Brudstykke af Samsø Selvmordsstatistik finde Plads. 1885—89 var Selvmordernes Antal 9, nemlig 1886 1, 1887 3 og 1889 5; af Selvmorderne var 1 Kvinde, 8 Mænd, Alderen var 1 42 Aar (Kvinde), 4 50—55, 1 65, 1 71 og 2 82; Bevæggrundene angives i 3 Tilfælde at være Alkoholisme, i 2 Melankoli, i 2 ubekjendt, i 1 Frygt for at blive syg, i 1 Bekymring over en mod ham indledet kriminel Undersøgelse; Dødsmaaden var i 2 Tilfælde Drukning (1 Md. og 1 Kv.), i 7 Hængning; de Afdødes Stilling var: 1 gift med Næringsdrivende, 2 Fattiglemmer, 1 Fisker, 4 Husmænd, 1 Aftægtsgaardmand.

Sluttelig skal omtales enkelte Forhold vedrørende Medicinalvæsenet her og saadanne, der mere eller mindre direkte kunne have hygieinisk Interesse. Allerede 1739 nævnes en Chirurg Nicolai Benzen, som døde i Pillemark; 1777 nævnes den da afdøde Dr. Lütken som «Doktor og Chirurgus her paa Landet», og mellem disse har antagelig levet den i Onsbjerg begravede Zacharias Danielsen Hop, der ligeledes nævnes som «Landets Chirurg». Ved Reskript 9. Mai 1788 oprettedes et Distriktskirurgikat, der har været beklædt af følgende: F. M. Nørhin 1791—1801, L. Lorentzen 1802—15, C. Mønsted 1816—59, P. N. Aalborg 1859—76, N. Flindt 1876—84, G. E. V. Schleisner 1884—; ved Siden af disse have endvidere følgende Læger praktiseret paa Øen: Militærlægerne Busch († 1812), Winge 1812—13, Høffner, Buchholtz, Nestler 1814—15, de adjungerede Læger A. M. O. T. Paludan 1838—54, R. Chr. Rasmussen 1854—56, P. V. E. Gundel 1856—58, samt de praktiserende Læger P. Chr. Lund 1850—, S. G. A. Ottesen 1884—90, N. Tuxen 1890—. Et Apothek oprettedes først 1815 og eiedes efterhaanden af A. C. Laurberg til 1836, derefter af C. E. Carstensen til 1838, C. L. Wernberg til 1860, J. C. Brønning til 1873 og C. A. Faber, der endnu eier det. Før 1803 nævnes kun uexaminerede, men vel instruerede Jordemødre, fra 1814 examinerede, og Øen har nu 3 Distrikts- og 1 Reservejordemoder. Af Dyrlæger har der i længere Tid været 2. — Holbæk Amtsraad har i forrige Aar

ladet opføre et mindre Amtssygehus paa 8 Senge tilligemed Desinfektionsanstalt her paa Øen, navnlig i den Hensigt at kunne isolere de første Tilfælde af smitsomme Sygdomme; Sygehuset staar færdigt til Brug, og en Sygepleierske er bleven ansat. Ved flere af Meierierne findes indrettet primitive Badeanstalter, der frekventeres ret flittig (vide U. f. L.). Øen har endvidere en Fattigaard, der er beregnet paa 50 Lemmer, men sjelden huser flere end c. 15, høist c. 20. 3 af Øens Sogne have Sundhedsvedtægter af temmelig ny Datum og ret hensigtssvarende. — Pligtkørselen efter Læger, den her saakaldte «Roskjørsel» foregaar meget liberalt, som et efterlignelsesværdigt Exempel for andre Steder, idet Kørselen tilsiges blandt Byernes Gaardmænd efter Tur til alle Ikke-Kjørende, og Vederlag fordres sjælden selv af ikke ganske Uformuende; i Nordby er Roskjørselen endvidere ordnet saaledes, at Bønderne paa Grund af den lange Vei ogsaa gjøre Kjørsler for hverandre, idet en Gaardmand under Sygdom i hans Hus kun selv henter Lægen første Gang, medens Hjemkjørslen og de øvrige Ture besørges af de andre Gaardmænd efter Tur.

Jeg slutter denne Skildring af Samsø og dens Forhold med Arent Berentsens af Nyerup citerede Ord: «Summa dette hele Landet er med alle gode Vilkaar til Nødtørft forsynet».

Ifølge «Danmarks Statistik» har Antallet af Fødsler og Dødsfald (Dødfødte iberegnete) i det egentlige og nuværende Kongerige Danmark i de forskellige Tidsrum været følgende ¹⁾:

	Fødte.	Døde.	Fødselsoverskud.
1815—19	179,618	111,267	68,351
1820—29	375,482	262,119	113,363
1830—39	390,381	308,219	82,162
1840—49	427,780	296,271	131,509
1850—59	508,689	330,441	178,248
1860—69	546,530	360,507	186,023
1870—79	605,130	380,930	224,200
1880—88	612,492	363,516	248,976

hvilke Tal, beregnede for 10,000 Mennesker, giver i aarligt Gjennemsnit:

	Fødte.	Døde.	Fødselsoverskud.
1815—19	342	212	130
1820—29	327	228	99
1830—39	316	250	66
1840—49	317	220	97
1850—59	339	220	119
1860—69	323	213	110
1870—79 ²⁾	323	203	120
1880—88	331	197	134

¹⁾ Falbe-Hansen og Scharling: «Danmarks Statistik». Bd. I, pg. 430 ff. og Supplementbd. pg. 89.

²⁾ Gjennemsnittet for dette 10-Aar har været fordelt paa følgende Maade:

Kjøbenhavn	343	Fødte, 261	Døde, 82	Fødselsoverskud.
Kjøbstæderne	325	— 210	— 115	—
Landdistrikterne	319	— 193	— 126	—

For Samsøs Vedkommende have de tilsvarende Tal været:

	Fødte.	Døde.	Fødsels- overskud.	Beregnet for 10,000 Mennesker i naarligt Gjennemsnit ¹⁾ :		
				Fødte.	Døde.	Fødsels- overskud.
1815—19 . . .	874	541	333	376	233	143
1820—29 . . .	1664	1431	233	341	293	48
1830—39 . . .	1770	1452	318	346	283	63
1840—49 . . .	1958	1446	512	357	264	93
1850—59 . . .	1990	1507	483	341	259	82
1860—69 . . .	1925	1228	697	315	201	114
1870—79 . . .	1899	1191	708	294	184	110
1880—89 . . .	1792	1158	634	274	177	97

Ved en Sammenligning af Forholdstallene ses det, hvorledes Fødselshyppigheden paa Samsø falder noget ved 1820, derpaa holder sig omtrent paa samme Punkt indtil 1860, for dernæst jevnt at aftage, medens for hele Landets Vedkommende Fødselshyppigheden aftog stærkt indtil 1850, derpaa tog et betydeligt Opsving, som med nogen Remission synes at holde sig lige til Nutiden; fra 1815 til 1850 holder Fødselshyppigheden sig paa Samsø absolut betydelig høiere end i hele Landet, men synker derpaa fra 1860 pludselig noget ned under det for hele Landet gjældende Tal i stadig stigende Progression. Dødetallet stiger baade for hele Landet og for Samsø ret betydeligt ved 1820; men imedens Maximum for hele Landet først naaes 1830—39, naaes det strax i 1820—29 for Samsø; herfra synker Dødskvotienterne for begges Vedkommende stadig indtil Nutiden, men i betydelig høiere Grad for Samsøs Vedkommende, saaledes at Kvotienterne for denne Landsdel, der før 1860 havde været indtil

¹⁾ Folketallet, hvorefter Kvotienterne ere udregnede, er ansat saaledes:

Midten af 1817 . . .	4648	Midten af 1845 . . .	5478	Midten af 1875 . . .	6467
— - 1825 . . .	4876	— - 1855 . . .	5828	— - 1885 . . .	6538
— - 1835 . . .	5118	— - 1865 . . .	6105		

idet Folkemængden 1801 var 4049, 1820 er beregnet til 4763, Forskjel 714, altsaa Folkemængden 1810 4766, Forskjel fra 1820 357; ved Folketællingen 1855 fremkom Tallet 5822, Forøgelsen til 1860 53, ved Midten af 1855 altsaa 5528; de senere Tal ere tagne som Mellemtal mellem to Tællinger

henimod $\frac{1}{4}$ høiere end de tilsvarende for hele Landet, nu blive indtil henimod $\frac{1}{10}$ mindre. Som Følge af disse Forhold afvige Kvotienterne for Fødselsoverskuddet endel fra hverandre, nemlig saaledes, at Kvotienten for 1815—19 bliver noget større for Samsøs Vedkommende, derimod for de senere 10-Aar, med en enkelt Undtagelse 1860—69, endel mindre; men i de store Træk gjengive de den samme Bevægelse, at Fødselsoverskuddet fra en ret betydelig Høide 1815—19 holder sig lavt indtil Midten af Aarhundredet, hvor det atter stiger, dog uden for Samsøs Vedkommende at naa den oprindelige Høide. 1860 synes at danne et Vendepunkt for Samsøs Vedkommende, idet Tiden før dette Aar baade frembyder meget større Fødselskvotienter, men navnlig saa betydelig større Dødskvotienter, at Fødselsoverskuddet, med Undtagelse af 1815—19, bliver endel mindre end for hele Landets Vedkommende, medens Kvotienterne efter dette Aar dels synker ned under de tilsvarende for hele Landet, dels staa i et saadant relativt Forhold, at Kvotienterne for Fødselsoverskuddet naa nærmere op i Høide med de tilsvarende for hele Landet og saaledes vise en Stigning i Sammenligning med de tidligere Tidsrum. For hele Landets Vedkommende foreligger kun Oplysninger for de første 9 Aar af sidste Dekade; sammenstilles Kvotienten af Fødselsoverskuddet i dette Tidsrum med den tilsvarende for hele Dekaden for Samsø, synes det dog som om Kvotienten for hele Landet er i stadig Stigen fra 1860, medens den for Samsø er i Aftagende, dog større for Tiden efter 1860 end før dette Aar.

Beregnes de normale Tal for Samsø efter de for hele Landet gjældende faaes:

	Fødte.	Døde.	Fødsels- overskud.	Forskjel fra de virkelige Tal.		
1815—19	795	493	302	79	48	31
1820—29	1594	1112	482	70	319	÷249
1830—39	1617	1280	337	153	172	÷ 19
1840—49	1737	1205	532	221	241	÷ 20
1850—59	1976	1282	694	14	225	÷211
1860—69	1970	1300	670	÷ 45	÷ 72	27
1870—79	2089	1327	762	÷190	÷136	÷ 54

For hele Perioden under Et viser Forskjellen fra de normale Tal henimod en abnorm stor Fødselsmængde og Dødelighed, navnlig i Tidsrummet 1830—49, for Dødeligheden tillige 1850—59, derimod paa et abnormt ringe Fødselsoverskud; men deles Perioden ved 1860, da gjælder dette Forhold kun det første Tidsrum. medens Forholdet for det sidste er saadant, at Forskjellen fra de normale Tal ganske vist baade for Fødsels- og Dødsfalds Vedkommende antyder abnorme lave Tal, medens det indbyrdes Forhold mellem dem dog er saadant, at det fundne Fødselsoverskud ikke ud over Sandsynlighedens Grændser afviger fra det normale; en Deling af Perioden ved 1850 eller et andet Tidspunkt giver ikke et saadant Resultat. Nu vilde det ganske vist have sin store Interesse baade at kunne medtage Tidsrummet 1880—89, og at sammenligne Samsøs Fødsels- og Dødelighedsforhold særlig med Landdistrikterne under Et; men hertil savner jeg Materiale; dog synes den i Noten Side 49 anførte Fordeling af Fødsler og Dødsfald mellem Kjøbenhavn, Kjøbstæderne og Landdistrikterne for de sidstes vedkommende at nærme sig Forholdene paa Samsø, idet de normale Tal for Samsø 1870—79 herefter vilde være 2065 Fødte, 1268 Døde, 815 Fødselsoverskud, hvilke Tal ikke afvige udover det Sandsynlige fra de virkelige.

Fødselsoverskuddet mellem de enkelte Folketællinger og den ved Tællingerne konstaterede virkelige Forøgelse i Folkemængden (Kyholm ikke medregnet) have været:

	Fødsels- overskud.	Forøgelse i Folkemængden.	Forskjel
1834—39	212	194	18
1840—44	340	327	13
1845—49	172	174	÷ 2
1850—54	310	133	177
1855—59	173	93	80
1860—69	697	460	237
1870—79	708	264	444
1880—89	634	÷121	755

Forskjellen angiver Overskuddet af Udvandringen, idet Folkemængden jo kun voxer ved Fødsler og Indvandring, aftager ved Dødsfald og Udvandring. 1860 danner ogsaa for dette Forholds Vedkommende et Vendepunkt, idet Udvandringen med blivende Ophold udenfor Øen først fra dette Tidspunkt faaer nogen Betydning.

For hele Landets Vedkommende har den tilsvarende Forskjel været¹⁾:

1834—39	7124	1855—59	÷7703
1840—44	÷599	1860—69	9644
1845—49	÷197	1870—79	39902
1850—54	429		

hvortil dog maa bemærkes, at denne Udvandring kun gjælder Udlandet, medens Udvandringen for Samsøs Vedkommende gjælder baade Udlandet og andre Steder i Indlandet; Sammenligningen gjælder følgelig ikke Udvandringen til Udlandet i og for sig, men derimod de paagjældende Befolkningers Formindskelse ved Beboernes Bortflytten fra de Egne, der falder ind under Undersøgelsen. Det viser sig da²⁾, at Udvandringen i Aarhundredets første Halvdel for hele Landets Vedkommende paa det nærmeste balancerer med Indvandringen, hvilket gjælder lige til 1855; idet Befolkningen i det Hele indtil da kun er bleven forøget i aarligt Gjennemsnit med 20 udover Fødselsoverskuddet; herved udelukkes ikke, at der jo kan have fundet ret betydelige Bevægelser Sted; men disse kunne dog langt fra sammenlignes med de senere, da Tællingen 1860 udviste 7701 Personer flere (væsentligst kommende fra Hertugdømmerne), end der skulde ventes efter Fødselsoverskuddet 1855—59. Fra 1860 forandrer Forholdet sig, idet Udvandringerne nu tiltage saaledes, at Tilvæksten 1860—69 bliver 9644 og i 1870—79 39530 mindre end Fødselsoverskuddet, af hvilke den overveieende Del bevislig er udvandret til fremmede Verdensdele.

¹⁾ Danmarks Statistik, Bd. I, Pag. 417.

²⁾ Danmarks Statistik, Bd. I, Pag. 477 ff.

Svarende hertil viser det sig for Samsøs Vedkommende baade af den ovenfor anførte Liste over Forskjel paa Fødselsoverskud og Tilvæxt, som ogsaa af den nedenstaaende Liste over Afgang fra og Tilgang til Øen, at Befolkningen indtil 1850 ikke har været meget bevægelig, samt at Udvandringen med blivende Ophold uden for Øen er tiltaget ret betydeligt fra 1860. Det er næppe helt tilfældigt, at ringe Forskjel paa Fødselsoverskud og Tilvæxt og ringe Bevægelighed for Samsøs Vedkommende indtil 1850 falde sammen, og man turde derfor maaske slutte tilbage til, at Befolkningen i hele Landet i samme Tidsrum, hvor samme Forskjel er ringe, har været kun lidet bevægelig.

Jeg har gennemgaaet Kirkebøgerne, der indtil Midten af 1875

Afgang I

	0—1 Aar.		1—4		5—14		15—24		25—34		35—44		45—5	
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.
1815—19	1	"	"	1	5	1	49	13	15	6	4	1	"	
1820—29	2	1	5	7	15	8	97	28	29	18	10	9	7	
1830—39	3	2	7	5	20	6	147	77	70	36	12	12	10	
1840—49	2	1	6	4	25	7	202	92	66	44	12	12	5	
1850—59	3	4	12	14	42	32	232	161	79	76	32	28	21	1
1860—69	3	3	7	3	34	33	271	167	74	81	25	22	12	1
1870—79	1	3	9	13	38	19	356	205	81	113	28	30	8	
1880—89	1	"	1	1	46	15	507	400	112	127	24	17	3	
Ialt	16	14	47	48	225	121	1861	1143	526	501	147	131	66	4

Tilgang

1815—19	2	"	"	2	2	1	15	17	12	6	3	2	"	
1820—29	3	2	4	3	8	4	62	27	33	25	5	2	3	
1830—39	2	"	8	4	15	14	84	91	74	46	19	7	7	
1840—49	3	"	4	5	14	13	116	115	80	48	16	13	4	
1850—59	2	3	8	9	14	15	128	117	70	58	25	22	7	1
1860—69	2	1	10	5	11	16	162	156	74	67	29	20	6	
1870—79	1	2	4	7	11	11	189	164	78	78	16	15	9	
1880—89	2	"	1	4	10	12	286	247	88	94	11	10	3	
Ialt	17	8	39	39	85	86	1042	934	509	422	124	91	39	3

indeholde Lister over Afgang og Tilgang, hvilke Lister for de tidligere Aars Vedkommende omfattede Alle uden Persons Anseelse, medens de senere kun omfatte Tyendet, der jo imidlertid danner den største Del og den mest bevægelige Del af den Befolkning, som afgiver Kontingent til Ud- og Indvandring. Ogsaa Sognefogdernes Lister, der fra 1875 afløste Præsternes, har jeg gjen-nemgaaet, og derved faaet følgende Oversigt over Afgang fra og Tilgang til Øen, der altsaa for de tidligere Aar indtil 1850 omfatter saa godt som al Afgang og Tilgang, for de senere Aar derimod kun den større Del, nemlig Tyende (og Lærlinge) samt Arbejdere med Familier.

nsø.

—64		65—74		over 75		Tilsammen.		Ialt.	desuden
K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.			
1	"	"	"	"	75	23	98	+ 4 Børn, 2 uang. Alder.	
2	"	1	"	"	165	75	240	+ 1 —	
3	3	2	"	"	276	144	420	+ 2 —	
1	"	"	1	"	325	163	488	+ 5 —	
1	4	1	"	"	428	331	759	+ 3 —	
2	1	1	"	"	430	331	761	+ 22 Børn, 20 —	
"	1	1	"	"	525	393	918	+ 22 Børn, 42 —	
2	"	3	"	"	698	567	1265	+ 94 —	
12	9	9	1	"	2922	2027	4949	+ 217	

nsø.

2	"	"	"	"	36	32	68	2 Vøxne
"	"	2	"	"	119	66	185	
1	2	2	"	"	213	168	381	4 — 8 —
3	"	"	"	"	242	202	444	7 —
4	6	1	"	"	261	241	502	2 — 11 —
1	1	"	"	"	295	270	565	3 — 4 —
"	"	1	"	"	312	281	593	7 — 8 —
3	"	1	1	"	405	372	777	1 —
14	9	7	1	"	1883	1632	3515	+ 57

Ved Sammenligning af disse 2 Lister falder det først i Øjnene, at Forskjellen paa Udvandring og Indvandring for den overveiende Del skyldes Aldersklasserne 5—24 Aar, og da særlig Mandkjønnet, medens Aldersklassen 25—34, der er den næststørste i numerisk Henseende, kun frembyder ringere Forskjel paa Summen af Udvandrede og Indvandrede, naar hele Tidsrummet tages under Et. Grunden hertil maa søges i den Omstændighed, at Bevægelsen væsentligt finder Sted indenfor Tyende- (og Lærlinge-) Klassen¹⁾, af hvilken en stor Del Medlemmer udvandre i en yngre Alder, og vende tilbage som hørende til en højere Aldersklasse, ofte først i et andet 10-Aar. Derfor bliver ogsaa Forskjellen paa Ud- og Indvandring 1850—59, da Udvandringen først rigtig tog Opsving, saa meget betydeligere end i 1860—69, i hvilket 10-Aar en Del af de tidligere Udvandrede kan antages at være vendt tilbage. Afgangen af Kvinder begynder først i nævneligt Omfang omkring 1830; de udvandre i en noget senere Alder, i mindre Omfang, og vende i større Omfang tilbage. Indtil 1850 opveier Tilgangen i Aldersklassen 15—24 Aar rigelig Afgangen; 1850—59 tager Afgangen pludselig for Kvindernes Vedkommende et større Opsving, medens et tilsvarende Opsving for Tilgangens Vedkommende først kommer i næste 10 Aar, samt da Kvinderne ikke blive saa længe fra Hjemstedet, for en stor Del indenfor samme Aldersklasse. Fra 1860—89 er Overskuddet paa Udvandring i Aldersklassen 15—24 Aar 197 Mænd og 205 Kvinder; at Afgangen af en saa betydelig Mængde Mennesker, og da særlig Mandfolk i denne Aldersklasse, nemlig resp. 3,6 pCt. og 1,3 pCt. af alle dem, der have levet i denne Aldersklasse i disse Aar, vil øve direkte Indflydelse paa Folkemængdens Fordeling indenfor de forskellige Aldersklasser, paa Fødsler og Dødsfald, turde høre til de elementære statistiske Lærdomme.

Forskjellen mellem Fødselsoverskud og Forøgelse i Folkemængden paa den ene Side og Forskjellen mellem

¹⁾ vide en lignende iagttagelse hos Rubin og Westergaard: Landbefolkningens Dødelighed i Fyens Stift pg. 32 og 37.

Udvandring og Indvandring paa den anden Side har vist følgende Forhold:

			Forskjel.
1834—39	18	75	÷57
1840—44	13	„	13
1845—49	÷2	42	÷44
1850—54	177	137	40
1855—59	80	110	÷30
1860—69	237	231	6
1870—79	444	374	70
1880—89	765	581	174

Forskjellen her angiver tilnærmelsesvis, i hvilket Omfang Fraflytning er foregaaet uden Anmeldelse, hvilket i de fleste Tilfælde vil sige det samme som Udvandring til Udlandet og da særlig Amerika, da det navnlig kun er under saadanne Omstændigheder, at den Tyendeklassen paahvilende Anmeldelsespligt herovre forsømmes. Fra 1834—69 var det samlede Fødselsoverskud 523 større end Forøgelsen i Folkemængden, Afgangen 595 større end Tilgangen, altsaa i Løbet af 36 Aar kun en Forskjel paa 76 eller 2 om Aaret; fra 1870—89 derimod var Tallene resp 1199 og 955 samt 244, hvilket Tal godt svarer til det Antal, som herfra erfaringsmæssigt er udvandret til Amerika i Aarene 1870—89.

At denne Afgang i Aldersklassen 15—24 (og 25—34) Aar vilde faa Indflydelse paa Vielseshyppigheden, turde ventes, og det viser sig da ogsaa, at Vielsernes Hyppighed, der ialt 1815—89 har udgjort 3603 eller 48 i aarligt Gjennemsnit, for de forskjellige 10-Aar stiller sig saaledes:

1815—19	223	c: i aarligt Gjsnit. for 10000 Mennesker	96
1820—29	430	—	88
1830—39	470	—	92
1840—49	517	—	94
1850—59	517	—	89
1860—69	505	—	83
1870—79	521	—	81
1880—89	420	—	64

Vielsernes Hyppighed for hele Landets Vedkommende an gives til¹⁾:

1850—59	177	viede pr. 10000	Mennesker, c:	Vielser	88
1860—69	150	—	—	—	75
1870—79	156	—	—	—	78

Vielseshyppigheden her paa Samsø synes saaledes fra 1850 til 79 at have fulgt den for hele Landet gjældende, dog med en ringe Forøgelse; den er her paa Øen aftagen betydelig efter 1860, idet den før dette Aar var gennemsnitlig 92, efter dette Aar kun 76; i 1880—89 synes den endog at være gaet ned under den for hele Landet gjældende, idet Vielseshyppigheden²⁾ for Kjøbstæder og Landdistrikter 1880—84 angives at være stigende, efter 1885 dalende ned til og under Forholdet i 1873—77.

Fødslernes Antal paa Samsø (Dødfødte ikke medregnede) har i de enkelte Aar stillet sig paa følgende Maade efter den af mig udarbejdede Fødselstabel:

	Mandkjøn.	Kvindkjøn.	Tilsammen.	Dødfødte.	Uægte.		Mandkjøn.	Kvindkjøn.	Tilsammen.	Dødfødte.	Uægte.
1815 . . .	83	89	172	4	10	1830 . . .	83	83	166	6	5
1816 . . .	95	69	164	10	10	1831 . . .	103	82	185	4	9
1817 . . .	82	84	166	2	5	1832 . . .	67	80	147	7	5
1818 . . .	84	72	156	9	5	1833 . . .	91	78	169	4	1
1819 . . .	96	84	180	11	6	1834 . . .	87	98	185	7	9
1820 . . .	75	79	154	8	6	1835 . . .	83	77	160	7	2
1821 . . .	91	101	192	3	10	1836 . . .	96	91	187	5	8
1822 . . .	84	76	160	7	5	1837 . . .	86	86	172	10	3
1823 . . .	89	93	182	3	8	1838 . . .	97	80	177	11	7
1824 . . .	75	85	160	4	2	1839 . . .	64	88	152	9	2
1825 . . .	82	76	158	5	5	1840 . . .	109	93	202	5	10
1826 . . .	91	78	169	8	6	1841 . . .	91	100	191	15	11
1827 . . .	75	72	147	9	8	1842 . . .	79	92	171	11	4
1828 . . .	80	68	148	8	4	1843 . . .	87	86	173	16	8
1829 . . .	81	52	133	6	6	1844 . . .	84	96	180	7	6

¹⁾ Danmarks Statistik, Bd. 1, pg. 491.

²⁾ Supplb. pg. 96.

	Mandkøn.	Kvindkøn.	Tilsammen.	Dødfødt.	Uægte.		Mandkøn.	Kvindkøn.	Tilsammen.	Dødfødt.	Uægte.
1845 . . .	94	84	178	7	5	1868 . . .	95	98	193	5	9
1846 . . .	95	93	188	13	6	1869 . . .	94	93	187	7	5
1847 . . .	104	84	188	12	6	1870 . . .	86	88	174	6	8
1848 . . .	93	96	189	7	3	1871 . . .	84	78	162	5	4
1849 . . .	90	109	199	6	6	1872 . . .	91	96	187	8	7
1850 . . .	118	86	204	11	12	1873 . . .	103	88	191	6	8
1851 . . .	108	82	190	11	12	1874 . . .	97	90	187	8	4
1852 . . .	99	89	188	15	5	1875 . . .	95	83	178	2	7
1853 . . .	88	78	166	12	18	1876 . . .	113	88	201	10	6
1854 . . .	97	107	204	12	10	1877 . . .	93	84	177	8	10
1855 . . .	84	89	173	10	10	1878 . . .	87	102	189	3	6
1856 . . .	93	93	186	9	7	1879 . . .	91	101	192	5	16
1857 . . .	80	91	171	9	8	1880 . . .	92	88	180	5	7
1858 . . .	110	98	208	15	9	1881 . . .	105	83	188	6	3
1859 . . .	95	89	184	12	10	1882 . . .	95	92	187	5	8
1860 . . .	106	86	192	5	7	1883 . . .	80	73	153	5	5
1861 . . .	83	74	157	7	7	1884 . . .	78	82	160	7	8
1862 . . .	99	70	169	8	7	1885 . . .	92	86	178	3	11
1863 . . .	94	78	172	15	7	1886 . . .	87	86	173	5	8
1864 . . .	93	80	173	12	11	1887 . . .	66	102	168	4	3
1865 . . .	106	96	202	8	11	1888 . . .	86	87	173	4	6
1866 . . .	108	99	207	16	13	1889 . . .	93	89	182	6	6
1867 . . .	95	90	185	5	6						

Sammendraget i 10-aarige Perioder og beregnet i Forhold til 10000 Mennesker bliver Fødselskvotienterne:

	Mdk.	Kvk.	Til- sammen.	Iberegnet Dødfødt.	Aarligt Gjennemsnit af alle Fødte i For- hold til 10000 Muskr.
1815—19 . .	440	398	838	874	376
1820—29 . .	823	780	1603	1664	341
1830—39 . .	857	843	1700	1770	346
1840—49 . .	926	933	1859	1958	357
1850—59 . .	972	902	1874	1990	341
1860—69 . .	973	864	1837	1925	315
1870—79 . .	940	898	1838	1899	294
1880—89 . .	874	868	1742	1792	274
Ialt . .	6805	6486	13291	13872	325

Medens Fødselshyppigheden for hele Landet¹⁾ kun i 1832 er gaaet ned til 2,8 pCt. (i hvilket Aar vi paa Samsø ogsaa havde det næstlaveste absolute Minimum af Fødsler), og kun sjældent har hævet sig for et enkelt Aar op til 3,5 pCt., er det en Selvfølge, at Forholdene ere mindre konstante for et saa lille Omraade som vort; en Sammenligning Aar for Aar kan derfor ikke frembyde Interesse; derimod har det sin Interesse dels at sammenligne 10-Aar med 10-Aar, indenfor hvilke Tilfældighederne komme til at spille en mindre Rolle, dels ogsaa at see, hvorvidt den almindelige Bølgebevægelse i Fødslernes Hyppighed maatte afspeile sig her. Vi fremhæve da først paany, hvorledes Fødselsprocenten paa Samsø fra 1815 til 59 stadig holder sig oppe omkring 3,5 pCt., 1860—69 er omkring 3 pCt. og fra 1870 stadig dalende er under 3 pCt. Fra 1815 til 26 er Fødselskvotienten for hele Landet gennemgaaende høi, vexlende fra 326 til 354, oftest omkring 340, hvorpaa den i 1827 pludselig falder til 306; svarende hertil vexle Fødselstallene paa Samsø fra 154 til 192, ere i Gjennemsnit 163, og Fødselstallet falder pludselig i 1827 til 147 (det næstlaveste absolute Tal paa Tabellen); fra 1828 til 31 er Fødselskvotienten vexlende fra 304 til 317, gjennemsnitlig omkring 311, og Fødselstallene paa Samsø vexlende fra 133 (absolut Minimum i 1829) til 185, i Gjennemsnit 158; 1832 falder Fødselskvotienten og Fødselstallet pludselig til 284 og 147; 1833—35 er Fødselskvotienten meget høi, oppe omkring 340, vexlende fra 332 til 346, Fødselstallene ligeledes temmelig høie, nemlig i Gjennemsnit 170, vexlende fra 160 til 185; 1836—51 er Fødselskvotienten i Almindelighed omkring 315, falder et enkelt Aar (1839) til 303 og hæver sig et enkelt Aar (1850) til 329; Fødselstallene ere gennemgaaende høie, i Gjennemsnit 184; svarende til Minimum for Fødselskvotienten finde vi i 1839 Minimum for Fødselstal, nemlig 152, svarende til Maximum for Fødselskvotient i 1850 Maximum for Fødsler, nemlig 204, og svarende til en gennemgaaende høi Kvotient 1845—50 finde vi ligeledes i disse Aar gennemgaaende høie Tal; 1852—59

¹⁾ Danmarks Statistik, Bd. 1, pg. 433

er Fødselskvotienten paa sit Høidepunkt, for hele Tidsrummet omkring 345, vaxlende fra 332 (1853) til 351 (1859), svarende til hvilke Tal Fødselstallene i Gjennemsnit ere 185, vaxlende fra 166 (1853) til 208 (1858); 1860—69 er Fødselskvotienten atter noget lavere, omkring 323, vaxlende fra 305 (1869) til 339 (1860); fra 339 ved Begyndelsen af 10-Aaret falder Kvotienten jevnt til 314 ved Midten, hæver sig derpaa pludseligt til 325 og 333 for atter at dale ned indtil 305; svarende hertil er Gjennemsnitstallet for Fødslerne paa Samsø 184, faldende fra 192 i Begyndelsen af 10-Aaret til 173 ved Midten, hvorefter Tallet gaaer op til 202 og 207, for atter at falde ned til 187; for 1870—79 gjør der sig en tydelig Forskjel gjældende mellem Fødselskvotienterne i første og sidste Halvdel, idet Gjennemsnittene for hvert 5-Aar ere resp. 315 og 330, svarende til hvilke Gjennemsnittene for Fødselstallene ere 180 og 185; til Minimum (i 1871) 311 svarer Minimum 162, til Maximum (i 1876) 336 svarer Maximum 201.

Forholdet mellem levendefødte Dreng og Piger, der for hele Landets Vedkommende og største Delen af Europa angives som 105 til 100¹⁾, var for Samsøs Vedkommende 1815—89 1049 til 1000, og for de enkelte 10-Aar følgende:

	Dreng.	Piger.
1815—19	1106	1000
1820—29	1055	1000
1830—39	1017	1000
1840—49	992	1000
1850—59	1078	1000
1860—69	1126	1000
1870—79	1047	1000
1880—89	1007	1000

Forholdet mellem Dødfødte og samtlige Fødsler angives for hele Landet at være 3,3 pCt.; men under Dødfødte eller «Nyfødte» er vist ofte medregnet de Børn, der dø inden 24

¹⁾ Danmarks Statistik, Bd. 1, pg. 445.

Timer efter Fødslen, hvis Tal angives til 0,9 pCt. af samtlige Fødsler¹⁾; Antallet af Dødfødte paa Samsø 1815—89 udgjorde 41,9 ‰, nemlig for de enkelte 10-Aar:

1815—19	41,2 ‰	1850—59	58,3 ‰
1820—29	36,1 —	1860—69	45,7 —
1830—39	39,6 —	1870—79	32,1 —
1840—49	50,6 —	1880—89	27,9 —

Den betydelige Forskjel før og efter 1870 synes at tyde paa, at først Bestemmelserne i 1875 have faaet Bugt med den indtil 1860 autoriserede Opfattelse af Dødfødte, som indbefattende alle Børn, der døde inden 24 Timer efter Fødslen. Imidlertid bliver Tallet paa Dødfødsler før 1870 stadig meget høit, hvilket her paa Egnen sættes i Forbindelse med den indtil de senere Tider nedarvede Skik, at Kvinderne ikke benytte Undertøi, men om Vinteren holde Varmen ved under Klæderne at anbringe Jerngryder, fyldte med Gløder, de saakaldte «Ildpotter».

Antallet af uægte Fødsler angives for hele Landet²⁾ at have været 11,49 pCt. af samtlige Fødsler i 1840—49, dalende jevnt til 10,74 pCt. i 1870—79; endvidere angives Landdistrikterne at staa med de laveste Tal i saa Henseende, nemlig i 1875—79 med 9,34 pCt., og særlig Sjællands Landdistrikter, der kun fremvise 7,67 pCt. uægte Fødsler i nævnte 5-Aar. Paa Samsø har Tallet for uægte Fødsler i de enkelte 10-Aar været:

1815—19	36 ‰ af samtlige Fødsler	4,12 pCt.
1820—29	60 —	3,61 —
1830—39	51 —	2,88 —
1840—49	65 —	3,32 —
1850—59	101 —	5,08 —
1860—69	83 —	4,31 —
1870—79	76 —	4,03 —
1880—89	65 —	3,63 —

¹⁾ Danmarks Statistik, Bd. 1, pg. 447.

²⁾ Danmarks Statistik, Bd. 1. pg. 619 ff.

Samsø maa herefter siges at staa meget gunstigt med sit lave Tal paa uægte Fødsler, der selv i den værste Periode 1850—59 ikke naaer Halvdelen af Gjennemsnittet for hele Landet, og endda ikke i denne Periode naaer nær op til Forholdet i den bedst stillede Landsdel 1875—79, i hvilket Tidsrum de uægte Fødsler vare dalede ned til Minimum. Dette er saa meget mærkeligere, da Vielseshyppigheden, som tidligere paavist, ikke er saa betydelig her paa Samsø og i de senere Aar er stærkt dalende.

Før jeg dernæst gaaer over til at undersøge Dødelighedsforholdene, vil det blive nødvendigt at betragte Folkemængden og dens Fordeling efter Aldersklasser til de forskjellige Tider, for derved at faa Tal paa Leveaarene, i Forhold til hvilke Dødelighedskvotienterne kunne beregnes. Som bekjendt er der foretaget Folketællinger 1801, 1834, 1840, 1845, 1850, 1855, 1860, 1870, 1880 og 1890; indtil 1834 udførtes disse Tællinger¹⁾ paa Landet af Sognepræsterne, der indkaldte Beboerne til Møde hos sig flere Søndage efter hverandre; fra 1834 derimod er Tællingen udført saavidt mulig paa een Dag, først ved Hjælp af Skolelærerne, der hver i sit Skoledistrikt skulde gaa fra Sted til Sted og foretage Tællingen, senere ved Sogneraadenes Foranstaltning. De Tællinger, vi altsaa her faa at gjøre med, ere forsaavidt nøiagtige og paa-lidelige, som de ere foretagne efter tilnærmelsesvis samme Methode. En mindre Unøiagtighed kan være fremkommen i Krigsaaret 1850, hvor endel af Befolkningen her var udkommanderet med Kanonbaadene; men denne Feil deler Tællingen her med det øvrige Land, forsaavidt den ikke i statistisk Bureau er bleven udjævnet. En mere væsenlig Feil ved Materialet fremkommer derimod ved, at Besætningen paa Kyholm, hvor der indtil 1859 var Karautæpe-etablisement, men hvis Dødelighed ikke er regnet med til Samsø, ikke har kunnet lade sig udsondre af Folketællingens Aldersklasser, hvorved derfor Folkemængden for Tællingerne 1834—55 er forøget med resp. 80, 98, 73, 62 og 40. Ifølge Statistisk Tabelværks forskjellige Hefter var Kyholms Besætning, som indtil 1859 reg-

¹⁾ Danmarks Statistik, Bd. 1, pg. 413.

nedes til Nordby Sogn, men i 1860 findes opført under Ousbjerg Sogn uden Angivelse af Folketallet, ved de forskjellige Tællinger fordelt paa følgende Maade: 1834 55 Mdk. og 25 Kv., hvoraf 2 Officerer, 23 Underofficerer og Soldater, 14 Koner, Børn og kvindeligt Tyende hos Officererne, 1840 58 Mdk. og 40 Kv., 1850 29 Mdk. og 33 Kv., 1855 19 Mdk. og 21 Kv., i dette Aar udgjørende 8 Familier. Indtil 1850 synes Befolkningen paa Kyholm derfor for en stor Del at have bestaaet af ugifte Soldater foruden 8—9 Funktionærer med Familier, senere kun af disse sidste, der sluttelig have bosat sig paa Samsø; den ved Medregning af disse Mennesker i Samsøs Folketal bevirkede Feil andrager fra 1,9 pCt. til 0,7 pCt. af hele Folkemængden; men da Dødeligheden blandt den i de tidligere Aar overveiende voxne mandlige Besætning kun er ringe, vil Feilen indskrænke sig til en gennemgaaende Forøgelse i alle disse Aar af Befolkningens Tal med under 1 pCt., samt for de tidligere Aars Vedkommende en Forøgelse af Tallene for den voxne mandlige Befolkning med yderligere henved 1 pCt. En saadan Feil vil neppe have nogen kjendelig Indflydelse paa de beregnede Dødelighedskvotienter; den vil kun for den voxne mandlige Befolknings Vedkommende kunne tjene til at gjøre Dødelighedskvotienten indtil 1850 en Smule mindre end Virkeligheden.

Medens jeg i Statistisk Bureau med vanlig Forekommenhed har faaet Leilighed til at lade foretage en Optælling af Folkemængdens Fordeling efter Aldersklasser 1840, 50, 60, 70 og 80; foreligger Materialet til en saadan Optælling for 1855 trykt¹⁾; for 1890 har jeg selv gennemgaaet de originale Folketællingslister og foretaget Optællingen, ved hvilken Leilighed jeg har faaet et Tal, som kun er 2 høiere end det senere fremkomne officielle; men for 1820 og 30 har jeg maattet udregne Tallene. Denne Udregning har jeg foretaget ved Hjælp af Tællingsresultatet 1840. Tabellerne over Født, Døde, Afgang og Tilgang, korrigeret i Forhold til den virkelige Forøgelse og de i Forøgelsen og Formindskelsen

¹⁾ Stat. Tabelværk, Ny Række, XII, Bd. I.

deltagende Kjøns og Aldersklassers relative Størrelse. Aldersklasserne under 1 Aar har jeg beregnet som Forskjellen paa forrige Aars Fødte og Døde under 1 Aar; Aldersklasserne 1—4 Aar har jeg beregnet af Summen af Fødte i det forrige 5-Aars fire første Aar, formindsket med sammes Dødelighed under 1 Aar og Halvdelen af Døde i Aldersklassen 1—4 Aar i 5-Aarets sidste 3 Aar; Aldersklasserne 5—14 Aar har jeg paa lignende Maade beregnet af Summen af Fødte i et tilsvarende tidligere Tidsrum, formindsket med Afgangen. For de høiere Aldersklasser over 15 Aar har jeg beregnet Tallene ved at rykke Tallene fra næste Folketælling 10 Aar tilbage og fordele Overskudsafgangen (iberegnet Døde) for hver Klasse i samme 10-Aar med 45 pCt. til den næstlaveste Klasse, 55 pCt. til samme Klasse, hvilke Tal derpaa summeres til, idet de som afgaaede i 10-Aarets Løb maa antages at have været tilstede ved dets Begyndelse; hver Klasse gøres saaledes 10 Aar yngre og forøges med 55 pCt. af Afgangen i samme 10-Aar i den Klasse, den rykker ind i, samt 45 pCt. af Afgangen i den Klasse, den forlader. For Aldersklassen over 75 Aar har jeg regnet $\frac{1}{13}$ af Mændene og $\frac{1}{14}$ af Kvinderne for værende over 85 Aar, idet Folketællingen 1855 giver dette Resultat¹⁾.

Fordelingen af Samsøs Folkemængde til de forskellige Tider bliver da følgende:

¹⁾ Naar Samsøs Folkemængde 1855 fordeles efter den i daværende Prof. Fengers Artikel i «det Kgl. med. Selskabs Skrifter» Ny Række 1. Bd. «Om Dødelighedsforholdene i Danmark» efter Folketællingen 1845 beregnede Dødelighedstavle pg. 13, da vilde Tallet paa dem, der til den Tid vare over 75 Aar, være 88, nemlig 81 i Alderen 75—85 Aar, 7 over 85 Aar, altsaa for begge Kjøen under Et et Forhold af 1 : 12 . 5.

	0—1 Aar.		1—4		5—14		15—24		25—34		35—44		
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	
1801.....	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
1820.....	79	58	273	260	497	501	383	398	335	321	299	291	
1830.....	53	40	247	233	581	551	431	440	362	378	311	283	
1840.....	45	85	267	248	523	507	506	522	369	417	324	332	
1850.....	78	85	255	254	620	646	415	502	428	497	334	363	
1855.....	80	97	314	249	613	663	389	528	373	460	381	415	
1860.....	78	78	258	267	605	601	482	570	367	417	400	437	
1870.....	84	83	390	379	625	604	454	546	421	501	329	391	
1880.....	80	97	403	381	693	653	439	532	419	478	388	426	
1890.....	81	86	273	291	671	678	476	546	348	388	352	412	

Skjændt der for 1855 som Midtpunkt i Perioden 1815—89 foreligger Resultat af en Folketælling, har jeg dog ikke ment at kunne bruge dette som Mellemtal til Beregning af Leveaarene, da Aldersklasserne 1—14 Aar vise saa høje Tal, for Drengene paa Grund af det abnorme høje Fødselstal 1850—54, for Pigerne paa Grund af de høje Fødselstal 1840—49, saa at Tallene 1855 langt overstiger Mellemtallene mellem de tilsvarende Tal for 1850 og 60. Jeg følte mig meget mere af Hensyn til dette Forhold opfordret til at udregne Folkemængdens Fordeling for hvert Midtpunkt i 10-Aarene, for ved Hjælp af disse Tal at udregne Leveaarene som Summen af Mellemtallene mellem 2 og 2 5-Aar; men da jeg hertil kun havde Tællingen 1855 som Udgangspunkt, og denne i og for sig synes at frembyde en abnorm Fordeling af Folkemængden, har jeg afstaaet herfra, saameget mere som Resultatet af en saadan Beregning jo bliver mere og mere upaalidelig, jo længere man fjærner sig fra Udgangspunktet, hvilket ogsaa viste sig ved det Forsøg, jeg anstillede. Jeg har da valgt at beregne Leveaarene for hvert 10-Aar som det 10-dobbelte Mellemtal

	45—54		55—64		65—74		Over 75 Aar.		Tilsammen.		I alt.
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	
	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	211	215	156	189	103	118	32	44	2368	2395	4763
	251	243	153	167	81	118	29	38	2499	2491	4990 ¹⁾
	263	228	185	187	77	94	21	46	2580	2666	5246
	282	304	197	180	104	111	32	25	2745	2966	5711
	273	305	199	198	108	112	38	27	2768	3054	5822
	262	307	197	225	105	128	52	39	2806	3069	5875
	352	372	226	241	121	143	32	41	3034	3301	6335
	288	334	292	300	141	155	41	59	3184	3415	6599
	362	403	250	285	200	209	66	101	3079	3399	6478 ²⁾

af Tallene ved Begyndelsen og Slutningen; for 1850—59 er imidlertid Leveaarene beregnede som Summen af de 5-dobbelte Mellemtal mellem 1850—55 og 1855—59; for 1815—19 som det 5-dobbelte af Tallene 1820; for Aldersklasserne under 1 Aar er Beregningen foretaget som Forskjellen mellem Fødte og Døde under 1 Aar i 10-Aaret. Idet jeg her lader følge en Tabel over Leveaarene i hver Periode, har jeg til Sammenligning endvidere vedføiet Leveaarene for hele Perioden 1815—89, beregnet dels efter Tællingen 1855, dels efter Mellemtallet mellem Tællingerne 1850 og 60.

¹⁾ I Medicinalberetningen for Samsø 1831 angives Folkemængden til 4892.

²⁾ Det turde her bemærkes, at ved Folketællingen 1890 viste det sig, at af 82 Landkommuner i Holbæk Amt vare de 48 gaaet tilbage i Folketal, af 3 Byer kun den ene (Nykjøbing fra 1737—1703): Landkommunernes Folketal var 1801, 1870, 1880 og 1890 resp. 44902, 81128, 85171 og 84871, Kjøbstædernes tilsvarende 3269, 7152, 8169, 9185, hele Amtets tilsvarende 48171, 88270, 93340 og 94056. Forøgelsen i Tilvæxt fra 1870—80 angives i Stat. Tabelværk 4 R. A. 3. til 0,41 pCt. aarlig, for hele Landet 0,99 pCt., for Landdistrikterne alene 0,61 pCt.

Tabel over Leveaaren paa Samsø.

	0—1 Aar.		1—4		5—14		15—24		25—34		35—44		45—54		55—64		65—74		Over 75 Aar.		Tilsammen.		Ialt.
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	
1815—19	368	329	1365	1300	2485	2505	1915	1990	1675	1605	1495	1455	1055	1075	780	945	515	590	160	220	11813	12014	23827
1820—29	687	667	2600	2465	5390	5260	4070	4190	3485	3495	3050	2870	2310	2290	1545	1780	920	1180	305	410	24362	24607	48969
1830—39	660	698	2570	2405	5520	5290	4685	4810	3655	3975	3175	3075	2570	2355	1690	1770	790	1060	250	420	25565	25858	51423
1840—49	723	764	2610	2510	5715	5765	4605	5120	3985	4570	3290	3470	2725	2660	1910	1835	905	1025	265	355	26733	28074	54807
1850—59	768	737	2852	2547	6129	6433	4187	5340	3852	4585	3740	4075	2725	3052	1980	2002	1062	1157	400	295	27695	30220	57915
1860—69	834	755	3240	3230	6150	6025	4680	5580	3940	4590	3645	4140	3070	3395	2115	2330	1130	1355	420	400	29224	31800	61024
1870—79	820	800	3965	3800	6590	6285	4465	5390	4200	4895	3585	4085	3200	3530	2590	2705	1310	1490	365	500	31090	33480	64570
1880—89	763	786	3380	3360	6820	6655	4575	5390	3835	4330	3700	4190	3250	3685	2710	2925	1705	1820	535	800	31273	33941	65214
1815—89	5623	5536	22582	21617	44799	44218	33182	37810	28627	32045	25680	27357	20905	22042	15320	16292	8337	9677	2700	3400	207755	219994	427749
Beregnet efter Folketallet 1855	6000	7275	23550	18625	45975	49625	29175	39600	27975	34500	28575	31125	20475	22875	14925	14852	8100	8400	2850	2025	207600	229050	436650
Beregnet efter Mellemtallet mellem 1850 og 1860	5850	6150	19275	19575	45975	46800	33675	40200	29850	34275	27525	30000	20400	22950	14775	15225	7875	9000	3150	2400	208200	226350	434550

Efter Kirkebøgerne har jeg gennemgaaet alle Dødsfald paa Samsø 1815—89 og indført dem paa en Dødstabel; nogen Uoverensstemmelse med officielle Opgivelser kan vel ikke ganske undgaaes ved et saa stort Materiale, idet jeg f. Ex. ikke har medtaget saadanne Dødsfald som ilanddrevne Lig og andre Samsø aldeles uvedkommende, ei heller har kunnet kontrollere, naar det imellemstunder er hændet, at et Dødsfald er indført paa 2 Steder, Døds-

stedet og Begravelsesstedet; men i det Hele og Store er jeg overbevist om, at Materialet er paalideligt, idet jeg har anvendt megen Flid og Omhu paa det. I ganske enkelte Tilfælde har jeg ikke kunnet faa Alderen for en Afdød bestemt.

Dødelighedsforholdene paa Samsø har da stillet sig saaledes i de forskjellige Aar (Dødfødte ikke medregnede):

	0—1 Aar.		1—4		5—14		15—24		25—34		35—44		45—54		55—64		65—74		Over 75 Aar.		Tilsammen.		Ialt.	Uangiven Alder.
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.		
1815	12	13	2	3	2	1	3	2	2	2	6	3	1	7	3	8	8	4	3	2	42	45	87	
1816	22	8	1	6	4	2	1	1	1	7	7	4	2	5	6	3	4	6	4	6	52	48	100	
1817	12	7	3	5	1	4	1	5	"	3	2	1	2	3	7	4	4	5	5	3	37	40	77	
1818	19	15	7	8	4	4	1	4	"	3	"	2	2	3	7	4	4	5	5	3	43	59	102	
1819	17	26	2	6	2	4	4	4	5	6	8	5	5	6	7	7	10	4	4	7	64	75	139	

	0—1 Aar.		1—4		5—14		15—24		25—34		35—44		45—54		55—64		65—74		Over 75 Aar.		Tilsammen.		Ialt.	Uangiven Alder.	
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.			
	1820	11	14	12	9	11	14	5	6	2	3	3	8	5	4	8	5	8	2	6	4	71			69
1821	7	9	3	4	6	4	2	7	1	4	4	5	1	"	6	2	4	12	6	5	40	52	92		
1822	17	18	15	17	7	10	1	3	1	4	1	5	5	1	4	3	7	5	3	8	61	74	135		
1823	8	10	4	3	4	4	4	1	3	1	4	3	1	5	5	4	6	5	4	2	43	38	81		
1824	6	12	2	2	4	2	3	2	3	5	7	1	"	4	2	1	6	6	5	3	38	38	76		
1825	19	8	7	9	4	11	3	5	2	5	2	6	2	1	7	6	8	11	5	10	59	72	131		
1826	10	14	5	4	9	3	3	3	1	2	2	6	3	5	3	7	12	10	10	12	58	72	130		
1827	13	6	3	6	5	7	2	2	3	3	4	5	6	8	8	8	14	6	3	10	61	61	122		
1828	17	10	6	8	4	5	3	1	7	9	3	5	21	8	15	5	17	10	7	13	100	74	174		
1829	28	12	35	31	30	33	8	2	8	5	6	6	12	5	5	13	8	17	8	8	157	132	289		
1830	8	12	6	3	10	11	2	2	6	5	1	8	5	6	8	9	5	7	8	12	60	75	185	1 Dreng	
1831	28	12	8	6	3	5	3	3	4	5	5	5	8	11	12	5	10	9	6	5	88	66	154	1 Mand	
1832	19	14	16	11	5	8	"	2	2	2	5	8	10	3	9	5	6	12	10	16	83	81	164	1 Mand	
1833	13	9	1	1	3	7	1	3	3	6	4	7	6	4	9	6	8	10	2	5	50	58	108		
1834	22	22	4	3	6	4	2	3	4	10	2	1	3	5	5	8	7	6	4	3	3	60	62	122	
1835	18	9	8	8	7	3	"	1	2	1	"	3	4	5	9	"	9	7	3	2	60	39	99		
1836	30	28	13	15	7	10	3	3	8	6	18	10	5	6	5	7	6	6	3	9	98	100	198		
1837	16	11	4	5	2	2	4	5	3	6	5	4	3	5	5	9	7	9	4	6	54	62	116	1 Kvinde	
1838	15	10	5	8	9	3	2	2	5	"	2	3	5	4	9	6	5	6	2	"	59	42	101		
1839	28	18	14	18	8	21	3	2	3	5	6	3	4	6	2	5	10	16	8	5	86	99	185		
1840	16	11	4	3	5	7	1	2	4	8	2	5	7	2	8	9	3	7	4	7	54	61	115		
1841	19	24	7	3	6	7	2	6	"	3	5	4	4	3	5	10	5	5	6	7	59	72	131		
1842	17	12	2	3	2	3	5	1	1	3	2	2	5	2	9	7	5	6	"	5	48	44	92		
1843	11	7	8	1	5	3	5	10	3	8	1	5	6	5	8	6	6	13	5	14	58	73	131		
1844	13	14	7	6	2	5	4	1	3	"	2	4	4	4	8	5	6	7	6	7	55	53	108		
1845	24	13	1	10	4	9	4	4	3	7	6	4	2	10	9	5	2	2	5	7	60	71	131		
1846	23	24	5	6	3	7	6	5	4	6	3	5	3	6	3	3	6	4	5	7	61	73	134		
1847	28	21	8	10	3	3	3	10	6	6	5	5	3	5	7	4	6	13	3	8	72	85	157		
1848	35	21	22	18	8	9	4	1	3	6	4	2	8	4	13	4	11	14	9	9	117	88	205		
1849	17	22	6	5	3	7	3	1	3	7	2	9	6	7	5	7	13	8	1	11	59	84	143		
1850	15	12	5	4	4	8	4	3	3	6	6	6	8	2	8	5	6	9	5	6	64	61	125		
1851	30	17	5	11	4	6	5	2	8	5	3	2	12	7	5	4	7	6	3	4	82	64	146		
1852	20	13	5	7	3	6	5	4	2	7	4	4	5	2	4	5	10	7	9	8	67	63	130		
1853	16	16	7	3	4	5	2	5	2	4	3	4	"	8	7	5	8	9	5	6	54	65	119		
1854	17	13	7	8	5	2	3	7	3	4	3	5	6	2	8	9	7	4	6	3	65	57	122		

	0—1 Aar.		1—4		5—14		15—24		25—34		35—44		45—54		55—64		65—74		Over 75 Aar.		Tilsammen.		Ialt.	Uangiven Alder.
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.		
1855	20	21	10	8	5	5	4	3	4	5	6	6	6	4	8	10	17	14	11	5	91	81	172	
1856	18	12	6	3	8	10	3	4	6	4	11	8	5	5	9	10	6	5	8	6	80	67	147	
1857	20	34	13	12	12	18	3	4	1	6	2	4	4	5	8	7	7	3	6	6	85	99	184	
1858	21	16	12	13	10	10	1	1	1	2	3	2	3	9	4	5	14	4	8	9	77	71	148	
1859	18	11	4	3	3	1	4	3	2	2	1	5	9	2	4	4	7	6	3	6	55	43	98	
1860	18	11	3	6	8	7	4	3	1	4	1	3	4	2	8	4	3	6	3	10	53	56	109	
1861	12	4	3	2	3	3	1	3	2	1	6	2	3	"	4	6	9	9	5	7	48	37	85	
1862	12	6	4	2	"	4	1	2	3	1	3	8	"	5	2	11	7	4	14	12	46	55	101	
1863	13	6	3	3	"	5	4	4	4	3	2	3	"	2	4	2	11	10	10	5	51	43	94	
1864	17	11	5	13	5	8	2	4	6	3	1	3	6	6	5	7	5	9	6	4	58	68	126	
1865	17	23	19	16	4	12	2	4	1	4	1	4	2	6	7	9	12	8	4	9	69	95	164	
1866	13	9	9	7	10	4	5	3	1	"	1	1	4	2	1	7	5	7	8	14	57	54	111	
1867	9	20	6	5	5	8	1	"	2	5	1	3	2	6	9	6	11	9	2	7	48	69	117	
1868	12	7	6	7	2	8	3	6	1	4	4	2	6	4	9	10	6	7	9	5	58	60	118	
1869	18	12	2	"	3	4	3	2	2	1	1	1	4	7	4	5	14	12	14	6	65	50	115	
1870	9	6	3	6	5	6	1	5	1	7	1	6	4	7	8	7	2	10	8	6	42	66	108	
1871	5	4	1	7	4	4	6	4	3	2	2	2	5	1	9	10	8	7	6	5	49	46	95	
1872	12	19	8	11	3	9	1	"	5	5	2	2	2	3	4	5	2	13	9	9	48	76	124	
1873	15	12	13	9	8	8	4	"	1	1	2	2	3	3	3	2	11	11	5	5	65	53	118	
1874	12	7	1	2	3	4	2	5	2	4	3	4	4	5	9	6	9	9	8	8	53	54	107	
1875	11	8	2	5	5	5	3	3	"	3	2	3	5	6	9	8	11	15	12	15	60	71	131	
1876	16	16	7	5	3	4	2	2	1	"	4	4	4	4	4	6	9	13	7	11	57	65	122	
1877	16	3	7	2	3	4	"	2	"	5	4	5	2	7	9	12	8	8	9	4	58	52	110	
1878	14	13	6	3	2	5	1	6	1	1	2	5	7	1	6	5	10	8	5	10	54	57	111	
1879	10	10	9	4	2	3	3	5	1	"	2	2	5	6	7	4	6	9	9	7	54	50	104	
1880	16	13	14	9	6	8	1	4	4	4	1	3	2	2	2	6	11	4	8	8	65	61	126	
1881	11	11	1	9	4	3	1	4	1	3	3	2	4	1	13	8	6	6	8	6	52	53	105	
1882	10	9	4	5	1	3	2	1	4	4	4	2	8	3	12	9	10	12	11	10	66	58	124	
1883	8	6	5	2	1	"	1	2	2	1	3	2	5	7	9	10	15	16	9	18	58	64	122	
1884	12	5	3	2	3	5	"	"	"	1	2	4	2	3	11	2	13	5	4	4	50	31	81	
1885	10	2	4	5	5	4	3	4	3	2	5	1	6	4	6	7	10	6	5	12	57	47	104	
1886	11	12	3	11	"	2	1	3	6	4	1	1	4	4	4	5	11	9	11	11	52	62	114	
1887	9	9	5	5	3	5	1	4	2	1	1	2	4	3	6	8	15	7	7	11	53	55	108	
1888	12	7	5	7	2	7	3	6	2	"	2	3	1	3	4	6	10	19	7	16	48	74	122	
1889	12	8	1	3	5	8	1	2	"	5	"	2	4	3	7	7	9	11	9	5	48	54	102	

Sammendrages denne Tabel til at omfatte 10-aarige

	0—1 Aar.		1—4		5—14		15—24		25—34		35—44	
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.
1815—19	82	69	15	28	13	15	10	16	8	21	23	15
1820—29	136	113	92	93	93	93	34	32	31	41	36	50
1830—39	197	145	79	78	60	74	20	26	40	46	48	52
1840—49	203	169	70	65	41	60	37	41	30	54	32	45
1850—59	204	165	74	72	58	71	34	36	32	45	42	46
1860—69	141	109	60	61	40	63	26	31	23	26	21	30
1870—79	120	98	57	54	38	52	23	32	15	28	24	35
1880—89	111	82	45	58	30	45	14	30	24	25	22	22
Tilsammen	1194	950	492	509	378	473	198	244	203	286	248	295

Sammenholdes denne Tabel med Tabellen over Leveaarene, faaes følgende Oversigt over de gennemsnitlige aarlige

	1—4 Aar.		5—14		15—24		25—34	
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.
1815—19	11,0	21,5	5,2	6,0	5,2	8,0	4,8	13,1
1820—29	35,4	37,7	17,4	17,7	8,4	7,6	8,9	11,7
1830—39	30,7	32,4	10,9	14,0	4,3	5,4	10,9	11,6
1840—49	26,8	25,8	7,2	10,4	8,0	8,0	7,6	11,8
1850—59	25,6	28,3	9,5	11,0	8,1	6,7	8,3	9,8
1860—69	18,5	18,9	6,5	10,5	5,6	5,6	5,8	5,7
1870—79	14,4	14,2	5,8	8,3	5,2	5,9	3,6	5,7
1880—89	13,3	17,3	4,4	6,3	3,1	5,6	6,3	5,9
1815—89	21,8	23,5	8,3	10,7	6,0	6,5	7,1	8,9

Perioder, faaes:

	45—54		55—64		65—74		Over 75 Aar.		Tilsammen.		Ialt.
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	
1815—19	16	21	24	28	29	29	18	25	238	267	505
1820—29	56	41	63	54	90	90	57	75	688	682	1370
1830—39	53	55	76	59	72	86	49	63	698	684	1382
1840—49	48	48	75	60	63	79	44	82	643	704	1347
1850—59	58	46	65	64	89	67	64	59	720	671	1391
1860—69	31	40	53	67	83	81	75	79	553	587	1140
1870—79	41	43	68	65	76	103	78	80	540	590	1130
1880—89	40	33	74	68	110	95	79	101	549	559	1108
Tilsammen	343	327	498	465	612	630	464	564	4629 (4625)	4744 (4743)	9373 (9368)

Dødelighedskvotienter i ‰ for Aldersklasserne over 1 Aar, idet Dødeligheden under 1 Aar senere skal betragtes for sig:

	35—44		45—54		55—64		65—74		Over 75 Aar.	
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.
1815—19	15,4	10,3	15,2	19,5	30,8	29,6	56,3	49,2	112,5	113,6
1820—29	11,8	17,4	24,2	17,9	40,8	30,3	97,8	76,3	186,9	182,9
1830—39	15,1	16,9	20,2	23,3	45,0	33,3	91,1	81,1	196,0	150,0
1840—49	9,3	13,0	17,8	18,0	39,3	32,7	69,6	77,1	166,0	231,0
1850—59	11,2	11,3	21,3	15,1	32,8	32,0	83,8	57,9	160,0	200,0
1860—69	5,8	7,2	10,1	11,8	25,1	28,8	73,5	59,8	178,6	197,5
1870—79	6,7	8,5	12,8	12,2	26,3	24,0	58,0	69,1	213,7	160,0
1880—89	5,9	5,3	12,3	9,0	27,3	23,2	64,5	52,2	147,7	126,2
1815—89	9,7	10,8	16,4	14,8	32,5	28,5	73,4	65,1	171,9	165,9

En Betragtning af denne Tabel viser, hvorledes Dødelighedskvotienterne for Aldersklasserne 1—74 Aar for begge Kjøen ere stærkt faldende fra 1820 ned til Nutiden. Der gjør sig endvidere en skarp Sondring gjældende ved Overgangene til 1820 og 1860. I det første Afsnit 1815—19, hvor Kvotienterne dog paa Grund af den noget usikre Beregning af Leveaarene ere mindre paalidelige, ere disse for Mændenes Vedkommende med Undtagelse af Aldersklassen 35—40 Aar gennemgaaende mindre end Gjennemsnittallene for hele Perioden; for Kvindekjønnets Vedkommende derimod ere Kvotienterne fra 15—64 Aars Alderen lidt høiere end Gjennemsnittet. I andet Afsnit 1820—59 ere for Mandkjønnets Vedkommende kun Kvotienterne for Alderen 15—24 Aar 1830—39, og 65—74 Aar 1840—49, samt for Kvindekjønnets Vedkommende for Alderen 5—14 Aar 1840—49, 15—24 Aar 1830—39 og 65—74 Aar 1850—59 en Ubetydelighed under Gjennemsnittet for hele Perioden; alle de øvrige Kvotienter for begge Kjøens Vedkommende ere ofte endog ret betydeligt over Gjennemsnittet. I tredie Afsnit 1860—89 derimod ere kun Kvotienterne for Kvindekjønnets i Alderen 55—64 Aar 1860—69 og for Mandkjønnet i Alderen 65—74 Aar 1860—69 resp. 0,3 og 0,1 $\frac{0}{100}$ over Gjennemsnittet, alle de øvrige Kvotienter fra 1—74 Aar ere for begge Kjøen betydeligt under Gjennemsnittet. Kvotienterne for Aldersklasserne over 75 Aar ere mindre paalidelige paa Grund af den Unøjagtighed i Beregningen af Leveaarene, der fremkommer ved et ved en Tælling fundet tilfældigt høit Tal (f. Ex. i 1890), da Virkningen af en saadan Tilfældighed bliver saa meget større, som Klasserne her i og for sig ere meget begrændsede.

Lade vi den første mindre paalidelige Periode 1815—19 samt de ligeledes noget upaalidelige Aldersklasser over 75 Aar foreløbig ude af Betragtning og indskrænke Undersøgelsen til at gjælde Aldersklasserne 1—74 Aar 1820—59 og 1860—89, da faa vi følgende Oversigt over Dødelighedskvotienterne:

	1—4 Aar.		5—14		15—24		25—34		35—44		45—54		55—64		65—74	
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.
1820—59	29,6	31,0	11,1	13,1	7,1	6,9	8,9	11,2	11,8	14,3	20,8	18,3	39,2	32,0	85,4	72,8
1860—89	15,3	16,7	5,5	8,4	4,6	5,7	5,2	5,7	6,1	7,0	11,8	10,9	26,3	25,1	64,0	59,8

Ved Siden af den for hver Aldersklasse i begge Kjøen betydelige Formindskelse af Kvotienterne fra første til andet Afsnit paa Tabellen, bemærker man endvidere, at den Forskjel mellem Kjønene, som i første Afsnit gjorde sig gjældende ved høiere Kvotienter for Kvindekjønnen i Aldersklasserne 1—14 Aar og 25—44 Aar samt for Mandkjønnet i Aldersklasserne 45—74 Aar, i andet Afsnit er betydelig udvisket, saa at kun Kvindekjønnen i Aldersklassen 5—14 Aar og Mandkjønnet i Aldersklassen 65—74 Aar har noget høiere Kvotienter end det andet Kjøen, medens Tallene iøvrigt for begge Kjøen i hver Aldersklasse temmelig nøie svare til hinanden.

Beregner man efter disse Kvotienter de normale Tal for Dødeligheden i hvert 10-Aar, da finde vi for den sidste Periode gennemgaaende en nøie Overensstemmelse med de givne Tal, der ikke i nogen Rubrik ud over det Sandsynlige afvige fra de normale Tal, saaat man faaer Billedet af en rolig og ensformig Periode med Hensyn til Dødelighedsforholdene i Aldersklasserne 1—74 Aar. For den første Periodes Vedkommende er Billedet lidt mere vexlende, idet der vel i de større Træk finder Overensstemmelse Sted mellem de normale og de givne Tal, hvorved Berettigelsen til at stille denne Periode under Et i Modsætning til den anden bestyrkes; men de høie Dødstal i Aldersklasserne 1—14 Aar 1820—29 giver en for stor Afvigelse fra det normale og antyde en endog for denne Periode abnorm høi Dødelighed; for Mandkjønnet gjør der sig ogsaa i Aldersklassen 5—14 Aar 1840—49 og 15—34 Aar 1830—39 en Afvigelse fra de normale Tal gjældende, der i det Hele antyder mindre Regelmæssighed i Dødelighedsforholdene i hele denne første Periode.

Tages hvert Kjøen for sig, og beregnes Dødsfaldenes Antal for hvert Kjøen mellem 1 og 74 Aar til 1000 i hvert 10-Aar, da bliver Fordelingen af disse Dødsfald følgende i Forhold til 1000 Individuer i hver Aldersklasse:

Mandkjøn:

	1—4 Aar.	5—14	15—24	25—34	35—44	45—54	55—64	65—74
1820—29	71,5	35,2	17,0	18,0	23,8	48,9	82,4	195,6
1830—39	67,9	24,1	9,5	24,1	33,1	45,6	99,6	201,5
1840—49	67,7	18,2	20,2	19,2	24,7	44,4	99,2	175,8
1850—59	56,6	21,0	17,9	18,4	24,8	47,1	72,6	185,4
1860—69	54,9	19,3	16,6	17,2	17,2	30,0	74,5	218,1
1870—79	42,1	17,0	15,2	10,5	19,6	37,4	76,9	169,6
1880—89	37,0	12,3	8,6	17,5	16,4	34,3	76,0	179,7

Kvindekjøn:

	1—4 Aar.	5—14	15—24	25—34	35—44	45—54	55—64	65—74
1820—29	76,3	35,8	15,4	23,7	35,2	36,2	61,3	154,5
1830—39	68,1	29,4	11,3	24,4	35,5	49,0	70,0	170,4
1840—49	57,2	23,0	17,6	26,0	28,7	39,7	72,2	170,2
1850—59	63,3	24,6	15,0	21,9	25,3	33,8	71,6	129,5
1860—69	47,4	26,3	14,0	14,3	18,0	29,6	72,2	149,9
1870—79	34,5	20,1	14,3	13,8	20,6	29,6	58,3	167,7
1880—89	46,0	16,8	14,9	15,7	14,1	23,9	61,7	138,8

De absolute Tal for Dødsfaldenes Antal i Aldersklasserne 1—74 Aar vare:

	Mdkj.	Kvkj.
1820—29	495	494
1830—39	452	476
1840—49	396	453
1850—59	452	447
1860—69	337	339
1870—79	342	412
1880—89	359	376

nemlig:	1—14 Aar.		15—64 Aar.		65—74 Aar.	
	Mdkj.	Kvkj.	Mdkj.	Kvkj.	Mdkj.	Kvkj.
1820—29 . . .	185	186	220	218	90	90
1830—39 . . .	139	152	237	238	72	86
1840—49 . . .	111	125	222	248	63	79
1850—59 . . .	132	143	231	237	89	67
1860—69 . . .	100	124	154	194	83	81
1870—79 . . .	95	106	171	203	76	103
1880—89 . . .	75	103	174	178	110	95

Den absolute Dødelighed for Mandkjønnet i det Hele mellem 1 og 74 Aar er saaledes betydelig mindre efter 1860 end før dette Aar, dog med nogen Stigning fra 1860 til henimod 1889, uden paa langt nær at naa op til den tidligere Dødelighed. Denne Forskjel før og efter 1860 strækker sig paa ovenstaaende Tabel over alle Aldersklasser indtil 64 Aar; men medens den absolute Dødelighed i Aldersklasserne 1—14 Aar er stadig aftagende imod 1889, og det ved Eftersyn af Hovedtabellen viser sig, at begge Underafdelingerne 1—4 Aar og 5—14 Aar deltage i denne gradvise Aftagen (den sidste Aldersklasse dog med et større Fald til 41 1840—49, hvorefter Tallet gaar op til 58 inden det paany falder), saa gjør der sig i Aldersklasserne 15—64 Aar en Stigning gjældende fra 1860—89, hvilken Stigning ved Eftersyn af Hovedtabellen sees at skyldes Aldersklasserne 45—64 Aar, medens Klasserne 15—44 under Et snarere vise en Aftagen. I Aldersklassen 65—74 Aar er den absolute Dødelighed efter 1860 noget større end før, med nogen Tilbøielighed til Stigning henimod 1889.

For Kvindekjønnets Vedkommende er der en jævn Dalen af den absolute Dødelighed i Aldersklasserne 1—74 Aar fra 1820 til 1869, hvorefter Dødeligheden tager et ret stort Opsving for i næste 10-Aar atter at dale noget, hvorved Dødeligheden efter 1860 ligeledes her bliver endel mindre end før, dog uden udtalt Tilbøielighed til Stigning henimod 1889. Dødeligheden i disse Aldersklasser, med Undtagelse af 1820—29 og 1850—69, ere gennemgaaende ikke lidt høiere end for Mandkjønnets Vedkom-

mende, saaledes at Dødeligheden for Kvindekjønnen i Forhold til Mandkjønnet bliver før 1860 som 1000 til 955, efter 1860 som 1000 til 921, hvilken Forskjel gjør sig gjældende i hvert Afsnit af de paa forrige Side opstillede 3 Aldersklasser, stærkest i de yngre, nemlig som 1000 til resp.:

	1—14 Aar.	15—64 Aar.	65—74 Aar.
før 1860 . . .	936	967	975
efter 1860 . .	808	868	957

I Aldersklasserne 1—14 Aar er den absolute Dødelighed for Kvindekjønnen faldende fra 1820 til 1889; men dels sker Faldet mindre regelmæssigt, med en Afbrydelse i 1850—59, hvor Tallene atter stige, dels er Faldet saavel før som navnlig efter 1860 ikke saa betydeligt som for Mandkjønnets Vedkommende. Faldet gjælder ligeligt begge Afdelinger 1—4 og 5—14 Aar, hvilke begge deltage i Stigningen 1850 og i det Hele jevnt følges Side om Side med meget ringe Forskjel paa Tallene i de forskjellige Aldere, undtagen i 1880—89, hvor Alderen 5—14 Aar har et noget mindre Tal end Alderen 1—4 Aar, medens for Mandkjønnets Vedkommende Alderen 5—14 Aar fra 1830 har betydelig lavere Tal end Alderen 1—4 Aar. I Aldersklasserne 15—64 Aar gjør der sig først en Stigning gjældende fra 1820 til 40, dernæst tager Tallet af indtil 1889, med en Stigning 1870—79. Men efterseer man de enkelte Aldersklasser paa Hovedtabellen, da viser det sig, at Aldersklasserne 15—54 Aar ere jevnt dalende, de første 2 fra 1840, de sidste 2 fra 1830, medens Aldersklasserne 55—64 Aar ere jevnt stigende fra 1820 til 89. I Aldersklassen 65—74 Aar er der en Stigning af de absolute Dødstal efter 1860, hvilken Stigning er lidt større end for Mandkjønnets Vedkommende, nemlig som 1,16 til 1,14.

Naar man dernæst betragter Tabellen over Dødelighedskvotienterne pag. 78, da viser der sig ved Siden af Forandringerne i den absolute Dødelighed for Mandkjønnets Vedkommende en stadig Dalen af Kvotienterne i Aldersklasserne 1—24 Aar fra 1820—89, der dog afbrydes ved en stærkere Dalen 1840—49 for Aldersklasserne 5—14 Aar og 1830—39 for Aldersklassen 15—24 Aar; Faldet er navnlig stærkt fra 1870 for Klasserne 1—14 Aar

og fra 1880 for Klassen 5—24 Aar. Kvotienterne for Klasserne 25—64 Aar under Et ere efter 1860 betydelig mindre end før, men synes, ligeledes sete under Et, at vise en Tilbøielighed til Stigning fra 1860 henimod 1889. Aldersklassen 65—74 Aar viser omtrent samme Forhold før og efter 1860, med høiere Kvotienter ved Begyndelsen af Perioden, aftagende mod Midten og stigende lidt mod Slutningen. Sammenholdt med de absolute Tals Tilbøielighed til Stigning i Aldersklasserne 45—64 Aar fra 1860, synes det saaledes at antydes, at Dødeligheden for Mandkjønnet mellem 1 og 74 Aar, skjøndt gjennemgaende betydelig mindre end før 1860, efter dette Aar mere og mere koncentrerer sig omkring Alderen 25—65 Aar, og da navnlig 45—65 Aar, for hvilke Aar der er Stigning baade i de absolute Dødelighedstal og Dødeligheds-kvotienterne.

For Kvindekjønnets Vedkommende falde Kvotienterne i Aldersklasserne 1—14 Aar fra 1820 til 89, men mindre stærkt og mindre regelmæssigt end for Mandkjønnets Vedkommende, idet der kommer en Stigning 1850—59 og 1880—89 i Aldersklassen 1—4 Aar og 1850—69 i Aldersklassen 5—14 Aar. I Aldersklassen 15—24 Aar er der snarere en Tilbøielighed til Stigning fra 1860 til 89; hvis denne Aldersklasse sammen med de følgende indtil 44 Aar sees under Et, da gjælder det samme om dem, som om Aldersklassen 25—64 Aar for Mændenes Vedkommende, at der snarere er en Tilbøielighed til Stigning af Kvotienterne henimod 1889; men da den absolute Dødelighed for disse Klasser for Ti-aarene 1860—89 er resp. 87,95 og 77, fremtræder det ikke tydeligt, om Dødeligheden for Kvinder mellem 1 og 74 Aar har Tilbøielighed til at koncentrere sig henimod Alderen 15—44 Aar, idet der vel er en samtidig Stigning af Kvotienter og absolute Tal fra 1860 til 79, men dernæst en ringe Dalen 1880—89. For Aldersklasserne over 45 Aar er der først Stigning i Kvotienterne ved 1830, men dernæst en nogenlunde jevn Dalen indtil 1889, med en mindre Fluktuation i Aldersklassen 55—64, med en noget større i Aldersklassen 65—74 Aar.

Dødeligheden over 75 Aar lader sig ikke let bestemme i Forhold til Leveaarene, da disse som anført kun usikkert lade sig beregne; jeg vælger derfor her at give en Liste over disse Dødsfald i Forhold til hele Dødeligheden over 1 Aar i hvert 10-Aar, beregnet til 1000 Dødsfald i hver Klasse :

	Mandkjøn.	Kvindekjøn.	Af samtlige Dødsfald.
1815—19 . .	115,4	126,8	121,5
1820—29 . .	103,3	131,8	117,7
1830—39 . .	97,8	116,9	107,7
1840—49 . .	100,0	153,3	129,2
1850—59 . .	120,5	116,6	119,6
1860—69 . .	182,0	161,1	173,0
1870—79 . .	185,7	162,6	173,2
1880—89 . .	180,4	211,7	196,7

Ogsaa ved denne Tabel gjør Aaret 1860 en skarp Sondring mellem før og efter, idet det viser sig, at før 1860 udgjorde Antallet af dem, der opnaaede en Alder af over 75 Aar inden Døden, en meget mindre Del af samtlige Dødsfald over 1 Aar end senere. Ligeledes frembyder det første Tidsrum meget større Uregelmæssighed end det sidste, i hvilket Antallet for hvert Kjøn er stigende med Undtagelse af 1880—89 for Mandkjønnets Vedkommende, der her viser en ringe Formindskelse. Medens det absolute Antal af de Mænd, der før 1850 døde i en Alder af over 75 Aar gennemgaaende er endel lavere end det tilsvarende for Kvinderne, og ogsaa udgjøre en mindre Brøkdæl af samtlige Dødsfald over 1 Aar, stiger Tallet i 1850—59 over det tilsvarende for Kvinderne, og holder sig i de følgende Aar temmelig tæt op dertil, undtagen i 1880—89, hvorved Tallene under den større Formindskelse i samtlige Dødsfald for Mandkjønnet over 1 Aar kommer til at udgjøre endog en større Brøkdæl af disse Dødsfald end de tilsvarende Tal for Kvindekjønnet 1850—79, medens det store Dødstal paa Kvinder over 75 Aar 1880—89 atter bringer en betydelig Stigning i Forholdstallet for Kvindekjønnet i dette 10-Aar. De absolute Tal for

denne Aldersklasse er for Mændenes Vedkommende tydeligt stigende fra 1820 til 1889, for Kvindernes Vedkommende mindre tydeligt men dog kjendeligt.

Sammenholdt med det foran paaviste er altsaa den absolute Dødelighed for Mændenes Vedkommende fra 45 Aars Alderen, for Kvindernes fra 55 Aars Alderen gennem alle Aldersklasser opad i Stigning fra 1860 til 1889, skjøndt for Aldersklasserne indtil 64 Aar for Mændene mindre end før 1860; den absolute Dødelighed indtil 14 Aars Alderen er for begge Kjøen endog betydeligt aftaget fra 1840 og 50; for Mændene er den absolute Dødelighed i Alderen 15—44 Aar, for Kvinderne i Alderen 15—54 Aar snarest lidt i Aftagende; Dødelighedskvotienterne antyde kun for Mændenes Vedkommende, ved at falde sammen med forøget absolut Dødelighed, en tiltagende Koncentration af Dødeligheden omkring Aldersklasserne 45—65 Aar; for Kvindernes Vedkommende ere de efter 1860 kun lidt stigende i Aldersklasserne 15—44 Aar uden at falde sammen med nogen bestemt Stigen i de absolute Tal.

En yderlige Undersøgelse af de enkelte Aldersklassers indbyrdes Forhold, Kvotienternes relative Forhold i de forskjellige Klasser turde ogsaa frembyde endel Interesse, men ligger udenfor min Opgave, der kun har været at undersøge den almindelige Forandring i Dødelighedsforholdene, der maatte være skeet i Aarenes Løb; jeg har derfor ogsaa maattet give Afkald paa den endnu interessantere og nærliggende Opgave, at undersøge Dødelighedsforholdene i de forskjellige Samfundslag paa Øen i Tidernes Løb, saameget mere, som jeg ikke har kunnet fremskaffe den hertil nødvendige Inddeling af Befolkningen, og som enkelte Klasser vilde frembyde for smaa Tal at operere med.

Ligesom Dødeligheden over 75 ikke let lader sig bestemme som en Kvotient af de Levende i Aldersklassen, saaledes lader Dødeligheden under 1 Aar sig af samme Grund vanskelig bestemme paa denne Maade. Jeg skal derfor nedenstaaende give en Liste over Dødsfaldene under 1 Aar i Forhold til Fødslernes Mængde og samtlige Dødsfald (Dødfødte ikke medregnede).

Døde under 1 Aar i Forhold til Antallet af Fødte (‰).

	Drenge.	Piger.	Ialt.
1815—19 . .	186,4	173,4	180,2
1820—29 . .	165,2	144,0	155,3
1830—39 . .	229,9	172,0	201,2
1840—49 . .	219,2	181,1	200,1
1850—59 . .	209,9	182,9	196,9
1860—69 . .	144,9	126,2	136,1
1870—79 . .	127,7	109,1	118,6
1880—89 . .	127,0	94,5	110,8
1815—89	175,5	145,2	161,3

Døde under 1 Aar i Forhold til samtlige Dødsfald (‰).

	Drenge.	Piger.	Ialt.
1815—19 . .	334,5	258,4	299,8
1820—29 . .	197,7	165,7	181,8
1830—39 . .	282,2	212,0	247,5
1840—49 . .	315,7	240,1	276,2
1850—59 . .	283,3	245,9	265,3
1860—69 . .	255,0	185,7	219,3
1870—79 . .	222,2	166,1	192,9
1880—89 . .	202,2	146,7	174,2
1815—89	257,9	200,3	228,7

De absolute Dødelighedstal vare:

	Drenge.	Piger.	Ialt.
1815—19	82	69	151
1820—29	136	113	249
1830—39	197	145	342
1840—49	203	169	372

	Dreng.	Piger.	Ialt.
1850—59. . . .	204	165	369
1860—69. . . .	141	109	250
1870—79. . . .	120	98	218
1880—89. . . .	111	82	143

For begge Kjøns Vedkommende viser der sig i de absolute Tal en rask Stigning fra 1815 til 1840—1850, hvorefter Tallene endnu hurtigere falde ned til Nutiden; Forholdet mellem Piger og Drengene er resp. 0,84, 0,83, 0,74, 0,83, 0,81, 0,77, 0,82 og 0,74, altsaa temmelig konstant. I Forhold til Fødslerne er der for begge Kjøen et stort Fald 1820—29, derpaa en stor Stigning 1830—39, hvorefter Forholdstallet for Drengene falder jevnt indtil 1850—59, stærkt fra 1860—69, medens Tallet for Pigerne vedbliver at stige lidt indtil 1850—59, dernæst falder stærkt og stadigt. Dødeligheden under 1 Aar er saaledes for begge Kjøen aftaget betydeligt, for Drengene i mere jævn Progression fra 1830—39, for Pigerne i stærkere fra 1850—59. Gjennemsnitstallet for hele Perioden falder for begge Kjøen imellem 1850 og 60, og Forholdstallene er gjennemgaaende betydeligt større for Drengene end for Pigerne. — Ogsaa de efter den samlede Dødelighed beregnede Forholdstal vise et Fald ved 1820, som efterfølges af en Stigning 1830; men dernæst vedbliver Stigningen for Drengenes Vedkommende til 1840—49 for Pigerne til 1850—59, hvorefter de paany falde stadig ned til Nutiden; ogsaa ved denne Række er Faldet stærkere for Pigerne end for Drengene, og disse sidstes Forholdstal betydelig høiere end Pigerne. Gjennemsnitstallene falde ligeledes her mellem 1850 og 60, hvorved den samme Sondring mellem Tiden før og efter 1860 som ved Dødeligheden i Almindelighed synes at fremkomme som Udtryk for en væsentlig Forskjellighed. Saavel absolut som relativt er Dødeligheden under 1 Aar efter 1860 betydelig mindre end før, aftagende fra 1860 imod 1889.

Det turde ligge nær at søge Aarsagerne til den stadig fremkommende og gennemgaaende Forskjel i Dødeligheden før og efter 1860 oplyst gennem en Statistik over Dødsarsagerne, idet de Forhold, der paa Forhaand kunde antages at influere paa Dødeligheden, saasom hygieiniske Foranstaltninger, Forandring i Befolkningens sociale og økonomiske Levevilkaar o. s. v., ikke sees at have undergaaet nogen saa gennemgribende Forandring paa en bestemt eller begrændset Tid, at man med Rimelighed kunde føre denne gennemgaaende Forskjel tilbage til en eller flere saadanne bestemte Aarsager. Men nu er det saa uheldigt, at Dødsattester, der ere forsynede med Dødsdiagnose, kun findes fra 1876, saaledes at der kun for Tidsrummet 1876—89 kan gives en paa originale Dødsattester baseret Mortalitetstatistik. Med Hensyn til en saadan kunde der endvidere for de Attesters Vedkommende, der ere udstedte af Ligsynsmænd, gjøres gjældende, at Diagnosen var mindre paalidelig. Men dels har Samsø i Forhold til sit Folketal altid været rigeligt forsynet med Læger, og Befolkningen derfor ogsaa stadig været meget lægesøgende; dels ytrer den Samsingerne medfødte og stadig udviklede Lyst til at spørge Nyt, ogsaa for Ligsynsmændenes Vedkommende, sig særlig i Retning af Deltagelse for Frænders og Venners Ve og Vel, hvilket kommer til at omfatte alle Øens Beboere. Det kan derfor næsten altid betragtes som givet, at næsten alle af akutte Sygdomme Afdøde ere komne under Lægebehandling i sidste Sygdom, medens alle af kroniske Sygdomme Afdøde paa et eller andet Tidspunkt have været under Lægebehandling, hvorved deres Sygdom bliver konstateret; og den saaledes konstaterede Diagnose kommer næsten altid, maaske i lidt forvansket Form, til vedkommende Ligsynsmænds Kundskab og benyttes ved Dødsattestens Udfærdigelse. Jeg har yderligere for de senere Aars Vedkommende anvendt den Fremgangsmaade, maanedlig at lave en Liste over alle Afdøde, og sendt den til Øens Læger for at faa Rubriken om Dødsarsag udfyldt med den Sygdom, hvoraf den Paagjældende er død, eller efter Lægens Kjendskab til ham led af; det vil af den senere meddelte Liste fremgaa, hvor stort et Antal af samtlige Dødsfald

jeg paa denne Maade faaer diagnosticeret — næsten alle med Undtagelse af de Gamle, der angives døde af Alderdomssvaghed, og spæde Børn, hvilket Forhold vist ikke afviger meget fra det i Byerne. Jeg betragter derfor den paa Dødsattesterne her byggede Statistik, navnlig for de senere Aar, som relativ paalidelig og beklager kun, at den omfatter en saa kort Aarrække. Der vil imidlertid findes nogen Uoverensstemmelse mellem de af Kirkebøgerne uddragne Dødstal og de ved Optælling af Dødsattesterne fremkomne, hvilket væsentligst hidrører fra, at der ikke ved Archivet her opbevares alle Attester, idet de medikolegale Attester indsendes til Physikatet, uden at jeg i Kopibøgerne for de tidligere Aar finder Afskrift af dem.

For Tiden mellem 1850 og 75 var det ganske vist paalagt Præsterne aarlig at indgive Fortegnelse over de af epidemiske Sygdomme Afdøde; men ved den Undersøgelse, jeg har faaet Lejlighed til at lade anstille i Sundhedskollegiets Archiv, have disse Lister ikke kunnet findes. Jeg har da maattet indskrænke mig til at gennemgaa Kirkebøgerne ogsaa med Hensyn til dette Punkt, og derved tilveiebragt en rigtignok temmelig mangelfuld Oversigt over endel af epidemiske og andre Sygdomme Afdøde i Tidsrummet 1844—73, idet Kirkebøgerne kun indeholde temmelig spredte Tilføielser om Dødsårsagen ved snart flere, snart færre Afdøde. Men denne Oversigt, der paa Forhaand giver alt Afkald paa at være blot tilnærmelsesvis udtømmende, kan dog i en vis Henseende være brugbar, nemlig til ved enkelte epidemiske Sygdommes stærkere Fremtræden til en vis Tid at afgive en Korrektion eller Kontrol for de i Medicinalberetningerne angivne Dødstal, til i Forbindelse med disse at give noget Begreb om de paagjældende Sygdommes Indflydelse paa Dødeligheden.

Da selve Mortalitetsstatistiken saaledes er meget mangelfuld, har jeg søgt at supplere den paa et Punkt ved at søge Oplysning om, hvilken Andel i den til forskjellig Tid forskjellige Dødelighed der maatte kunne antages at tilskrives de epidemiske Sygdomme, om hvilke Medicinalberetningerne indeholde Oplysninger, og jeg har derfor søgt at forskaffe mig Uddrag af Medicinalberetningerne

for Samsø. Dette Arbeide er blevet vanskeliggjort ved flere Forhold. For det første findes der ikke Aarsberetninger her ved Archivet før 1884; dernæst har der frembudt sig forskjellige Vanskeligheder ved at tilveiebringe Oplysninger i saa Henseende fra Sundhedskollegiet, idet Archivsager ikke udlaanes derfra, men alle ønskede Uddrag og Gjennemsyn maa foretages i selve Kollegiets Archivlokale. Ved Hr. forh. Distriktslæge Rosenstands velvillige og dygtige Hjælp er jeg dog kommen ud over denne Vanskelighed; derimod har de tidligere Aars mangelfulde Beretninger, med deres antikverede, for os yngre fremmede Nomenklatur, samt Mangelen paa Aarslister fra Tiden før 1862, gjort det umuligt at udarbeide Lister over de anmeldte Sygdommes Forekomst før dette Tidspunkt, saa at jeg maa indskrænke mig til at meddele de i Beretningerne indeholdte Bemærkninger om de paagjældende Sygdommes mere eller mindre hyppige Forekomst og Ondartethed. Enkelte af de første Aarslister, navnlig de fra 1862, frembyde yderligere en Vanskelighed, idet man ikke bestemt kan see, hvorvidt Distriktslægens Liste er en Hovedliste, omfattende baade hans egen og de private Lægers, saaledes som man skulde antage paa Grund af det uforholdsmæssig store Antal Tilfælde af enkelte Sygdomme (f. Ex. Koldfeber) uden tilsvarende Omtale i Medicinalberetningen, der vilde fremkomme ved en Sammenlægning af begge Lægers Lister, medens paa den anden Side et større Antal Tilfælde af en bestemt Sygdom paa den private Læges Liste end paa Distriktslægens synes at angive, at Listerne ere Separatlister, der skulle sammenlægges for at give den samlede Oversigt over Øens Sygelighedsforhold. Jeg har ved Udarbeidelsen af Listerne taget Hensyn til disse Forhold, hvisaarsag de maaske ikke for enkelte Aar fuldstændig ville kongruere med de originale i Kollegiets Archiv; at udarbeide en Aarsliste for 1862 har jeg af ovenanførte Grunde helt opgivet, saaledes at Rækken begynder med 1863.

Medicinalberetningerne indtil 1862 incl. indeholde følgende Oplysninger; saavidt muligt ere Beretningernes egne Ord bibeholdte.

1820. April—Maj Galdefebre; Juli—August en let Feber med

røde Pletter; Septbr.—Decbr. grasserede Mæslinger stærkt, mod Slutningen mere farlige.

1821. Mæslinger herskede, 4 Tilf. af typhøs Feber med 1 Dødsfald, 2 Barselkvinder døde.

1822. Alle Børn angrebes af en catarrhalsk Hoste; Juli Angina parotid.

1823. Ingen smitsomme Sygdomme; i Vintermaanederne adskillige catarrh. og rheum. Febre.

1824. Marts—April adskillige Tilfælde af Typhus, senere nogle inflammatoriske Tilfælde; Oktober—November Børnekopper, hvoraf mindst 8 Personer angrebes, uden at der anføres noget Dødsfald.

1825. Januar—Februar især catarrh. Febre, undertiden forbundne med Betændelser; Marts—Juni Skarlagensfeber, der angreb næsten alle dem, der ikke tidligere havde haft Sygdommen; dog sees det ikke, om nogen er død af Sygdommen; endvidere Koldfeber, som i flere Aar ikke havde hjem-søgt Øen; Septbr.—Decbr. catarrh. Sygdomme; Barselfeber hyppig,

1826. Januar—April sporadiske biliøse og nervøse Febre; Mai—August mange kontinuerende Febre, som mod Enden antog en intermitterende Karakter. Nogle «Cholera»tilfælde i Septbr., som dog vist have været Cholerine, da der ikke anføres noget Dødsfald. Barselfeber temmelig hyppig.

1827. Januar flere Tilfælde af catarrh. og rheumat. Feber; fra Februar og Aaret ud intermitterende Feber epidemisk, angribende baade Gamle og Unge; desuden nogle biliøse og typhøse Febre.

1828. Januar—Oktober 319 Tilfælde af typhøs Feber med 17 Dødsfald (5,3 pCt.); senere intermitterende Feber; i Aarets Begyndelse Skarlagensfeber af en godartet Natur; 1 Barselkvinde død.

1829. Hele Aaret haardnakket Koldfeber med Tilbøielighed til Recidiv; Februar til November Skarlagensfeber-Epidemi med 220 behandlede Patt., hvoraf mindst 30

døde; endvidere Mæslingerepidemiske, dog uden at være farlig for dem, der søgte Lægehjælp.

1830. Januar—April faa Tilfælde af Skarlagensfeber; Aug.—Novbr. faa Tilf. af «irregulær Nervefeber».

1831. Januar—April katarrh. og rheum. Febre; Juli—Novbr. c. 170 Tilf. af Koldfeber med 12 Dødsfald, hvoraf 7 i Løbet af 8 Dage (efter Sognepræsternes Lister angives i Medicinalberetningen Dødsfaldenes Antal til 21).

1832. Januar—April hyppig Kvartanfeber hos de tidligere angrebne; Febr.—April lokal Epidemi af biliøs Feber med 2 Dødsfald; Kighoste hos flere Børn; Aug.—Septbr. godartet Forraadelsesfeber.

1833. Flere Tilfælde af Pneumonia og nervøs-typhøs Feber; April—Juli angrebes et stort Antal af Øens Beboere af la Grippe; samtidig flere Tilf. af Varicellæ; 2 Tilfælde af Barselfeber med 1 Dødsfald.

1834. Jan.—April katarrhalske Febre, nogle Tilfælde af Skarlagensfeber; Mai—Aug. Febris nervosa pituitosa; Septbr.—Decbr. nogle enkelte Tilf. af rheumat. Feber; 3 dødelige Tilf. af Barselfeber.

1835. Jan.—Mai nogle Tilf. af katarrh. og rheumat. Feber samtidig med Mæslinger; Decbr. 1 Tilfælde af Børnekopper; flere Tilf. af Varicellæ.

1836. Kopper af ondartet Natur; særlig hos ældre Mandspersoner; først i Oktober toges Sygdommen under offentlig Behandling, hvorunder behandledes 52 med 10 Dødsfald, nemlig 1 Barn under 1 Aar, 2 Kv. resp. 27 og 40 Aar, 2 Md. mellem 30 og 35 Aar, 1 Md. mellem 35 og 40 Aar, 2 Md. mellem 40 og 45 Aar, 1 Md. mell. 45 og 50 samt 1 Md. mell. 50 og 55 Aar. Endelig viste ogsaa Skarlagensfeber sig i dette Aar, hvoraf 3 behandledes for off. Regning.

1837. Januar—Marts Skarlagensfeber, mindst 18 Tilf. med 2 Dødsfald; April—Juli enkelte Tilfælde af biliøs-nervøs Feber.

1838. Januar—April enkelte Tilfælde af nervøse og typhøse

Febre; Septbr.—Decbr. endel katarrh. og rheumat. Febre; Decbr. 4 Tilf. af typhøs-nervøs Feber med 1 Dødsfald.

1839. Indtil Slutningen af Juli Kighoste-Epidemi; Febr. —April jevnlige katarrh. og rheumat. Febre forbundne med inflammatoriske Tilfælde i Brystet hos enkelte Ældre; Juni—August sporadiske Tilfælde af Typhoidfeber (med 8 Dødsfald); Angina parotid. udbredt; Barselfeber hyppigere end sædvanlig.

1840. Januar—April flere Pneumonier; Mai—Juni nogle katarrh. og rheumat. Febre; Juli—Septbr. sporadiske Tilfælde af Mæslinger; Oktbr.—Decbr. nogle Tilfælde af katarrh. og nervøse Febre. Enkelte Tilfælde af angina membran. 2 Tilfælde af Barselfeber.

1841. Jan.—April endel katarrh. og rheumat. Febre; Mai—Aug. mindst 12 Tilf. af typhøs Feber med 1 Dødsfald i den ene af Øens 2 Lægers Praxis, foruden enkelte Tilf. af biliøse Febre og Angina tonsillaris.

1842. Jan.—Marts enkelte Tilfælde af katarrh. og rheumat. Febre, 2 Tilf. af angina membran.; April—Juni enkelte Brystinflammationer og nervøse Febre; Juli—Septbr. 17 Tilf. af biliøs-nervøs Feber med 2 Dødsfald; Novbr.—Decbr. flere rheumatiske Febre og Brystinflammationer samt flere intermitterende, larverte Febre.

1843. Hele Aaret nervøs-typhøs Feber, mindst 45 Syge i den ene Læges Praxis med 7 Dødsfald; Jan.—April flere Tilfælde af katarrh. og rheumat. Febre samt Pleuritis; Mai angina pharyngea herskende blandt Mænd; Juli—Septbr. endel Febris nervosa lenta, der hos flere gik over til Typhus; Oktbr.—Decbr. nervøs Feber.

1844. Hele Aaret nervøs-typhøs Feber, hvoraf den ene Læge behandlede 25 Patt. med 1 Dødsfald; endvidere Jan.—April flere Tilfælde af Brystinflammation (Pneumonia) og flere Tilf. af nervøs Feber, der for Nogles Vedkommende gik over til typhøs Feber; Aug.—Decbr. endel rheumat., nervøse og pituitøse Febre.

1845. Jan.—Febr. flere Tilfælde af rheumat. Feber; fordelt over hele Aaret 150 Tilf. af nervøs-typhøs Feber med 11 Dødsfald.

1846. 50 Tilf. af typhøs Feber med 6 Dødsfald; endvidere 3 Tilf. af Barselfeber; Koldfeber hos Forskjellige; Oktbr.—Decbr. Brystbetændelse (Pneumonia) hos 6.

1847. Januar—Marts spredte Tilf. af rheumat., gastriske, nervøse og biliøse Febre; April—Juni Febris intermittens; Aug.—Decbr. Kighøste, af hvilken den ene Læge behandlede 34 Børn med 4 Dødsfald, medens det tillige angives, at Sygdommen udbredte sig over hele Øen; i Decbr. forekom la Grippe, i Mai 2 Tilf. af angina membran., der døde; endvidere flere Tilfælde af Barselfeber med 1 Dødsfald, 6 Tilf. af Peritonitis med 2 Dødsfald, 4 Tilf. af Hydrocephalus acut. med 2 Dødsfald.

1848. Januar—April meget udbredt og for Børn under 2 Aar meget dødelig Kighøste, af hvilken alene i Nordby Sogn døde 22 Børn, uden at der blev søgt Lægehjælp for dem; Marts—April Skarlagensfeber, hvoraf den ene Læge omtaler 11 Tilf. uden Dødsfald; paa samme Tid var Febr. intermitt. meget udbredt; Aug.—Oktbr. enkelte Tilf. af typhøs Feber; gastrisk Feber herskende.

1849. De gastriske Febre gik i Begyndelsen af Aaret over til typhøse Febre, hvoraf den ene Læge i Aarets Løb behandlede 47 med 11 Dødsfald; endvidere herskede Jan.—Marts katarrh. Febre med Brystbetændelse (Pneumonia), hvoraf nogle døde; i Februar forekom Skarlagensfeber, hvoraf den ene Læge anmeldte 3 Tilf.; fra April indtil Høst Febris intermittens, hvorpaa denne Sygdom afløstes af typhøse og nervøse Febre; Oktbr.—Decbr. katarrhalske Affektioner, der gik over til Typhus, uden at blive epidemisk. Endelig omtales to helbredede Tilf. af Croup og 5 Tilf. af Barselfeber med 2 Dødsfald.

1850. Jan.—Marts rheumat., biliøse og gastriske Febre samt enkelte Tilfælde af Typhus; Marts—Oktbr. behandlede 46 Tilf. af Typhus med 9 Dødsfald; April—Juni bronchitiske Tilfælde, rheum. Febre og sporadiske Tilf. af Fb. intermittens; endvidere 3 Tilf. af Cholérine og 4 af Barselfeber med 2 Dødsfald.

1851. Typhus fra Marts Aaret ud med mindst 21 Tilfælde og 6 Dødsfald; Mæslinger fra Marts og Aaret ud angreb mindst

2000 Individuer, uden at Dødeligheden angives nærmere end til 5 Dødsfald i den ene Læges Praxis; derimod anføres det, at Møslinger ikke have hjemsøgt Øen i over 20 Aar; endvidere Jan.—Marts katarrh. og rheumat. Febre samt Pleuritis; 4 Tilf. af Barselfeber med 1 Dødsfald, 2 helbredede Tilf. af Croup.

1852. Januar—Marts katarrh. og rheumat. Febre, der gik over til Abdominaltyphus; senere Typhus i August, mindst 16 Syge med 5 Dødsfald; Mai—Juli faa Brystinflammationer; senere Koldfeber, mindst 31 Tilfælde; mod Slutningen af Aaret la Grippe, hvoraf mindst 40 Tilf., deraf 12 komplicerede med Pneumonia, 4 med Bronchit.; 7 Tilfælde af Barselfeber med 2 Dødsfald.

1853. I Aarets Begyndelse de sædvanlige katarrh. og rheum. Tilf., ofte med Betændelse i Pleura og Lungerne; Jan.—Mai endvidere Koldfeber saa hyppig og udbredt, som den ikke havde været i 27 Aar, saa at tilsidst i Øens 4 søndre Sogne neppe fandtes en Gaard eller et Hus forskaanet; dog skaanedes det høitliggende Nordby Sogn aldeles; af den ene af Øens Læger anmeldtes 176 Tilfælde med 1 Dødsfald. Typhus omtales spredt over hele Aaret; dog anføres særligt kun 10 Tilf. med 2 Dødsfald i eet Sogn; Mai—August omtales Bronchitis som herskende blandt Børn; endvidere omtales enkelte Tilfælde af Croup med 2 Dødsfald samt 7 Tilf. af Barselfeber med 1 Dødsfald og endelig flere alvorlige Tilf. af Cholérine.

1854. Jan.—April katarrh. og rheumat. Febre; fra Februar af udbredte Koldfeberen sig ligesaa stærkt som det forrige Aar, og dennegang viste der sig ogsaa nogle Tilf. i Nordby; der omtales endvidere enkelte Tilfælde af Typhus, af hvilken Sygdom dog den ene Læge behandlede 30 Tilf. med 2 Dødsfald; endvidere 4 dødelige Tilf. af Croup, nogle faa Tilf. af Cholérine, samt i Novbr.—Decbr. Bronchitis hos Børn.

1855. Jan.—Marts Forkølelseshoste hos flere Børn, der hos enkelte gik over til Croup, hvoraf 2 døde; i Foraarsmaanederne Pneumonia temmelig hyppig, hvoraf den ene Læge anmelder 35 Tilf.; i August sporadiske Tilfælde af Typhus med 2

Dødsfald. Hele Aaret herskede Koldfeber epidemisk med Tilbøielighed til Recidiv; i Oktbr.—Decbr. Angina parotid; endvidere omtales flere Tilf. af Diarrhoe og Cholérine, Barselfeber som temmelig hyppig, og desuden gastriske Febre, rheum. Feber, katarrh. Febre, Angina tonsill. og Erysipelas ambul.

1856. Jan.—Marts katarrh. Febre og rheumat. Febre samtidig med Koldfeber, dog ikke saa udbredt som de forrige 2 Aar. April—Juni enkelte Tilf. af Rosen; Juli—Decbr. Typhus, hvoraf begge Læger tilsammen angive 12 Dødsfald, den ene 17 Syge; Oktbr.—Decbr. flere Syge med Pneumonia; endvidere gastriske Febre 5 Tilf., Koldfeber 8, Cholérine 2, Diphtheritis 1, 4 dødelige Tilf. af Croup, 1 do. af Barselfeber, 1 Tilf. af Hydrocephalus acut.

1857. Jan.—April herskede la Grippe over hele Øen, og mange Børn døde; den ene Læge anmelder 50 Tilf. med 6 Dødsfald; Febr.—Juli herskede Kighoste, af hvilken flere Børn døde; Juni—Septbr. herskede Cholérine, Diarrhoe samt sporadiske Tilf. af gastriske og typhøse Febre; i Septbr. herskede efter 41 Aars Forløb Dysenteri i Nordby med 25 Tilfælde og 11 Dødsfald; i Novbr.—Decbr. herskede endvidere Skarlagensfeber, af hvilken flere Børn døde; endelig omtales Erysipelas faciei og 1 dødeligt Tilf. af Croup.

1858. Jan.—April herskede Skarlagensfeber, der omtales som meget ondartet, idet der anmeldtes 43 Dødsfald; endvidere i Foraarsmaanederne gastriske Febre, katarrhalske og enkelte typhoide Febre; i August sporadiske Tilfælde af Typhus; Septbr.—Decbr. omtales Koldfeber af alle Øens Læger (for Tiden 3); enkelte Tilf. af Rosen; i Juni—Juli mange Diarrhoer.

1859. Cholera med 12 Dødsfald; Typhus med 2 Dødsfald.

1860. Koldfeber 72 (25 Mænd, 47 Kvinder), Typhus 1, Diarrhoe 22, fra November Epidemi af la Grippe, hvoraf den ene Læge anmelder 22 Tilf. Medicinalberetningen gjør opmærksom paa det meget store Antal Dødfødte og udtaler Formening om, at Øens fremherskende sumpede Forhold herved spille en Rolle. (Anmeldelserne ere kun fra den ene af Øens 2 Læger.)

1861. Koldfeber 248 Tilfælde (begge Lægers Anmeldelse);

gastrisk Feber 19, katarrh. Feber og Bronchit. 35 rheum. Feber 6, Barselfeber 7, Rosen 8, Brystbetændelse 23, Cholérine 2 (disse Anmeldelser ere kun fra den ene Læge); Aarsagen til den Koldfeber, der jevnlig hjemsøger Samsø, antages at hidrøre fra, at der paa Øen findes mange Smaasumpe og yderst faa Træplantninger; den omtales for dette Aar som særdeles hyppig, med Tilføielse af, at det høitliggende Nordby ikke blev forskaanet.

1862. Kighosten var mild og ikke særlig udbredt; typh. Feber derimod meget udbredt om Foraaret; i den ene Læges Praxis forefaldt 4 Dødsfald. Forøvrigt findes som anført forhen megen Uoverenstemmelse mellem Lægernes Lister, af hvilke Distriktslægens opgiver: Diphtheritis 2, Kighoste 18, Angina parotid. 6, Febr. typhoid. 39, Febr. gastr. 8, Febr. intermitt. 197, Fb. puerp. 1, Erysipelas 10, Pneumonia 18, Brystkatarrh og katarrh. Feber 49, Diarrhoe 34; den private Læges derimod: Diphtheritis 1, Kighoste 12, Fb. typh. 20, Fb. gastr. 38, Fb. intermitt. 219, Fb. puerp. 6, Erysipales 6, Fb. rheumat. 14, Pneumonia 58, Brystkatarrh og kattarrhalsk Feber 102.

Fra 1863 af har jeg sammenarbejdet Lægernes Lister til aarlige Oversigter over de epidemiske og akute Sygdomme; Medicinalberetningernes Oplysninger meddeles derfor kun som Supplement til disse Lister.

1863. Af typhoid Feber døde 1 under off. Behandling; Koldfeber antog af og til hos Børn en soporøs Form; heraf døde 1. Af Kopper døde 1 voxen Kvinde, af Croup 1 Barn.

1864. Mæslinger tiltoge fra Februar til August; alle Børn under 13 Aar bleve angrebne; mange Voxne, der tidligere havde haft Mæslinger, fik Rødlinger, Urticaria etc. Efter Pastorats-tabellerne skulde kun 8 være døde af denne Sygdom; men Distriktslægen mener, at Størstedelen af Aarets Dødelighed skyldes Mæslinger og dens Følgesygdomme. Af Diphtheritis døde 2.

1865. Kighosten, der afløste Mæslingerne, var meget mild, men meget udbredt; efter Pastorats-tabellerne skulle 20 være døde af denne Sygdom; men af Distriktslægens 38 Ptt. døde kun 1. Angaaende Diphtheritis udtales, at denne Sygdom ikke tidligere

havde været kjendt paa Øen som selvstændig Sygdom, men kun som Komplikation til Skarlagensfeber og Mæslinger; af 16 i den ene Læges Praxis behandlede Tilf. døde 4, medens Pastoratstabellerne angive Antallet af døde til 12. Af Choleringe døde flere Børn.

1866. Aaret frembød i det Hele ringe Sygelighed; af Diphtheritis behandlede Distriktslægen ialt 67 Ptt., med 17 Dødsfald, deraf i en enkelt By (Haarmark) 17 med 8 Dødsfald; af Barsel-feber nævnes 3 Ptt. med 1 Dødsfald.

1870. Angina parotid. optraadte epidemisk hos Børn over hele Øen, men i mild Form, og kom sjældent under Lægebehandling.

1872. Skarlagensfeber, der ikke havde vist sig paa Øen siden 1858, herskede epidemisk fra Aarets Begyndelse til dets Udgang, i Begyndelsen saa mild, at Forældrene først ved Afskalningen eller Eftersygdommene bleve opmærksomme paa, at Børnene havde haft Skarlagensfeber; i Slutningen af Aaret blev Sygdommen mere ondartet, saa at der i Nordby Sogn døde 19, i Onsbjerg mange; efter Pastoratstabellerne angives 23 døde af Skarlagensfeber, 3 af Diphtheritis. I December herskede en lille Epidemii af la Grippe samtidig med Skarlagensfeber.

1873. Skarlagensfeberen fortsætter sig ind i dette Aar; af Distriktslægens 46 Ptt. døde 7. Kighosten optraadte epidemisk, da Skarlagensfeberen var ved at udrase.

1874. I Juni begyndte Mæslinger i Nordby, hvor Størstedelen af de siden 1865 fødte Børn angrebes; paa Sydsamsø forekom kun enkelte Tilfælde; efter Pastoratstabellerne skulde kun 1 være død af denne Sygdom.

1878. Fra Juni til Aarets Slutning herskede en over Sydsamsø udbredt Mæslingeepidemi af godartet Natur. Af Group anmeldtes 5 Tilfælde med 1 Dødsfald.

1879. Diphtheritis viste baade ved Begyndelsen og Slutningen af Aaret Tilbøielighed til epidemisk Opblussen; for første Gang anføres det samme om Lungebetændelse; Kighosten indfandt sig i Sommermaanederne og udbredte sig efterhaanden paa

Sydsamsø. I Beretningen omtales 18 Tilf. af Diphtheritis, medens Listerne kun have 10 (4 Croup).

1880. Kighosten arvedes fra forrige Aar og angreb ialt 650—700 Børn, altsaa 10 pCt. af Befolkningen. Der døde ialt 19 Børn, deraf 11 i Alderen under 1 Aar, 7 i Alderen 1—5 Aar, 1 over 5 Aar. Skarlagensfeberen tog Opsving i Juli og naaede sit Høidepunkt i Septbr.—Oktbr. Med Udgangen af Januar 1881 beløb Antallet af de angrebne sig til 219, af hvilke Distriktslægen, havde behandlet 143, nemlig 44 milde, 80 middelsvære og 19 svære Tilf. 17 døde.

1881. Skarlagensfeberepidemien fortsatte sig ind i dette Aar indtil August; ialt bleve i disse 2 Aar angrebne 304, med 21 Dødsfald. Af 9 Diphtheritistilfælde døde 2, af Croup 1.

1882. Totalantallet af Mæslingeptt. anslaaes til 180, nemlig 88 af Mdkj. og 92 af Kvkj.; af disse vare over 15 Aar 11 Md. og 20 Kv., 11 Børn under 1 Aar; der døde 2. Af 31 Tilf. af gastr.-typh. Feber tilhørte 14 de sværere Former, og af disse døde 3. Af Dysenteri forekom 2 Tilfælde.

1883. Af Distriktslægens 64 Ptt. med Pneumonia døde 6.

1884. Ingen epidemisk Optræden af nogen Sygdom.

1885. Skarlagensfeber optraadte fra Marts til Aarets Udgang, var fra Begyndelsen til Slutningen mild, men angreb en Mængde Børn; Pneumonia var hyppigere end forrige Aar; i November forekom talrige Tilf. af Icterus hos Børn spredte rundt over den sydlige Del af Øen, men Tilf. vare milde og kom sjælden under Lægebehandling.

1886. Kighoste herskede epidemisk fra Marts til Septbr., i Begyndelsen ondartet, senere mildere, medførte 9 Dødsfald.

1887. Mæslinger herskede fra September og Aaret ud, medførte 12 Dødsfald.

1888. Af Mæslinger døde 8, af Croup og Diphtheritis 3.

1889. Fra Juli og Aaret ud herskede Diphtheritis, væsenligst begrændset til Øens sydligste Sogn, hvor Sygdommen medførte 5 Dødsfald. Pneumonier vare atter temmelig hyppige og medførte 15 Dødsfald.

Det er ganske eiendommeligt i flere af de ældre Beretninger at finde Meddelelse om ringe Sygelighed; 1838 anføres saaledes, at der i de 4 Maaneder Mai—August næsten ingen Syge vare, i 1841, at der i Aarets sidste Maaneder næsten ingen Syge vare, i 1844, at der i de 3 Maaneder Mai—Juli næsten ingen Sygdom herskede paa Øen; man faaer uvilkaarligt Indtryk af, at Lægernes

	Kopper.	Mæslinger.	Skarlagensfeber.	Diphtheritis & Group.	Kighoste.	Fiarsyge.	Typh. Feber.	Gastr. Feber.	Blodgang.	Koldfeber.	Barsel-feber.	Rosen.	Gigtfeber.	Lungebetændelse.	Brystkatarrh.	Halsbetændelse.	Diarrhoe & Cholerae.	Sum
1863	5	"	"	9	1	2	15	17	3	103	6	8	9	25	101	"	17	321
1864	"	129	"	4	"	3	16	14	"	54	6	15	19	30	91	"	34	415
1865	"	1	"	28	79	"	11	26	1	73	7	9	4	39	88	"	39	405
1866	"	"	"	88	"	"	23	14	"	56	6	11	3	8	95	"	20	324
1867	"	"	"	14	"	"	35	1	1	55	3	8	16	28	102	22	20	304
1868	"	"	"	29	"	"	60	1	1	64	3	8	31	40	85	18	19	358
1869	"	"	"	24	"	"	24	"	"	45	7	8	19	51	91	21	20	310
1870	"	"	"	21	"	"	29	"	"	41	5	1	9	25	81	6	8	226
1871	"	"	"	3	12	12	42	3	20	3	8	5	23	73	22	23	23	237
1872	"	"	86	24	"	1	42	"	45	6	28	4	15	51	19	10	331	
1873	"	"	77	12	59	"	18	"	23	8	14	1	23	69	58	13	375	
1874	"	13	"	9	3	"	37	1	30	5	7	9	30	76	20	25	265	
1875	"	1	"	5	"	"	39	"	29	8	8	8	21	66	49	27	36	289
1876	"	1	"	2	"	"	1	17	"	13	"	16	16	33	93	23	41	256
1877	"	"	3	"	"	"	4	21	"	18	1	9	7	14	43	18	34	172
1878	"	81	"	14	"	"	"	12	"	18	"	18	4	19	79	33	32	310
1879	"	"	"	14	22	"	1	5	"	14	"	17	10	41	111	50	50	335
1880	"	1	175	9	78	"	6	4	"	11	1	16	8	13	131	65	71	589
1881	"	"	46	14	"	"	13	27	"	17	3	12	29	21	128	63	56	429
1882	"	42	"	8	"	63	32	69	2	26	2	17	29	104	267	47	88	796
1883	"	"	"	4	"	2	6	32	2	26	"	21	24	76	160	46	67	466
1884	"	"	"	7	"	1	13	10	"	2	1	8	11	22	133	36	52	296
1885	"	"	41	7	"	"	4	6	1	"	3	14	5	45	95	46	45	312
1886	"	1	4	9	95	"	1	6	1	"	4	19	6	36	63	39	27	311
1887	"	882	2	10	1	11	8	1	"	"	2	17	4	37	92	49	55	1171
1888	"	135	"	11	1	"	9	2	"	"	3	15	8	62	137	63	41	487
1889	"	"	"	43	"	"	6	"	"	"	4	5	5	96	86	60	47	352

Arbejde væsentligst har været begrændset til de ofte omtalte «her-skende», «grasserende» og «hyppige» epidemiske Sygdomme, saa at det hvilede med disse Sygdommes Uddøen.

Sammendraget af Lægernes Lister over epidemiske Sygdomme fra 1863 til 1889 følger nedenstaaende:

Gonorrhoe.	Ven. Saar.	Syphillis.	Fnat.	Del. tren.			Over 15 Aar.		Deraf over 65 Aar.	
					0—2 Aar.	2—15 Aar.	Mænd.	Kvinder.	Mænd	Kvinder.
1	"	1	"	"	12	85	100	124	"	"
2	"	"	"	"	56	163	74	122	"	"
"	"	2	"	"	54	147	78	126	"	"
"	"	"	"	"	26	115	76	107	"	"
					0—1 Aar.	1—5 Aar.	5—15 Aar.			
4	"	5	30	"	19	45	37	79	124	"
"	"	3	9	"	17	45	74	99	123	"
1	1	1	21	"	17	44	44	93	112	"
2	"	1	14	"	13	38	34	62	79	"
2	"	4	9	"	13	29	39	77	79	"
1	"	3	22	"	20	65	72	62	112	"
1	"	"	"	"	16	93	102	64	100	"
"	1	"	"	"	15	52	43	72	83	"
"	"	"	4	"	9	38	34	105	103	"
"	"	"	7	1	25	25	28	85	93	"
"	"	"	21	"	12	21	25	50	64	"
"	"	2	7	"	12	54	96	67	81	"
4	"	"	6	4	15	61	58	98	103	"
1	"	2	17	1	36	120	187	109	137	"
4	"	2	35	1	31	87	98	100	113	"
1	"	"	23	2	56	135	177	198	230	"
"	"	"	6	1	28	68	71	144	155	"
"	"	2	6	"	18	61	48	79	90	5
"	"	"	1	1	19	66	69	79	79	3
4	"	"	16	"	27	85	82	55	62	8
"	"	"	9	"	39	311	606	109	106	9
2	"	"	16	2	27	109	149	103	99	4
6	"	"	8	2	15	48	98	109	82	20

Jeg gaaer dernæst over til at referere Kirkebøgernes ganske vist noget sparsomme Meddelelser om Døds-aaarsagerne, sammenholdt med de i Medicinalberetningerne indholdte Oplysninger, idet jeg her maa bemærke, at der ved Siden af andre paaafaldende Ufuldstændigheder er en hel Lakune i Angivelserne fra et enkelt Sogn fra 1852 til 55. For Kortheds Skyld sammenfatter jeg under Et: Hidsig Feber, Betændelsesfeber, Nervefeber, Forraadningsfeber, gastrisk Feber, Frieselsygd, typhoid Feber og Typhus abdominalis o. s. v. som Typhus (T.), Halssyge, Diphtheritis og Croup som Halssyge (H.), Barselseng og Barselfeber som Barselfeber (B.) og angiver Dødsfaldenes Fordeling blandt Mænd, Kvinder og Børn under 15 Aar.

I 1844 anføres i Kirkebøgerne 5 Md. og 2 B. under T., 1 B. under H., 1 Kv. under B., medens Beretningerne kun omtale et Dødsfald af T., idet dog den ene Læge alene havde 25 Tilf. under Behandling. I 1845 anføres 14 Md. 7 Kv. og 1 B. under T., 2 B. under H., medens Beretningerne kun anføre 11 Dødsfald af T., nemlig til forskjellig Tid 81 Syge med 6 Døde, 27 med 3 Døde og 42 med 2 Døde. 1846 angives 6 Md. 5 Kv. og 2 B. under T., 3 B. under H., 1 Kv. under B., medens Beretningerne kun omtale 6 Døde, hvoraf 5 i den ene Læges Praxis blandt 35 Ptt. foruden 3 Barselkvinder. 1847 anføres 5 Md., 5 Kv., 2 B. under T., 5 B. under H., 22 under Kighoste og 3 Kv. under B., medens Beretningerne aldeles ikke omtale Dødeligheden af de af begge Læger fremhævede biliøse, gastriske og nervøse Febre og kun 4 Dødsfald i den ene Læges Praxis af den fra August til Decbr. udbredte Kighoste; af Barselfeber omtales kun 1 Dødsfald, skjøndt Feberen angives at have angrebet flere Barselkvinder; af angina membran. anfører den ene Læge 2 Dødsfald. 1848 opføres 5 Md., 2 Kv. og 2 B. under T., 56 Børn under Kighoste, 1 Md. under Koldfeber, 1 Kv. under B., medens Beretningerne om Kighoste anføre, at den var meget dødelig for Børn under 2 Aar, saa at der i eet Sogn alene døde 22, og om typh. Febre kun anføre, at de have hersket. 1849 anføres 3 Md., 12 Kv. og 3 B. under T., 1 Md. under H., 1 B. under Koldfeber og 2 Kv. under B., medens

Beretningen kun omtaler 11 Dødsfald af T. fra den ene Læges Praxis bl. 47 Ptt. samt 2 Dødsfald af Barsefeber. 1850 anføres 6 Md., 7 Kv. under T., 2 Kv. under B., medens Beretningerne kun særligt nævner 9 Dødsfald blandt 46 Ptt., hvilke kun referere sig til den private Læges Praxis og Distriktslægens off. Behandling; de 2 Tilf. af Barsefeber nævnes i Beretningen. 1851 anføres 3 Md., 4 Kv. og 1 B. under T., 1 Md. og 2 B. under Mæslinger, medens Beretningen kun anfører 6 Dødsfald af Typhus, refererende sig til den private Læges Praxis for hele Aaret og Distriktslægens Praxis i Januar—Marts i et enkelt Sogn, derimod ikke til de af ham i August behandlede Tilfælde. Af Mæslinger angive Beretningerne 5 Dødsfald, af Barsefeber 1 Dødsfald. 1852 anføres 1 Md., 3 Kv. under T., hvilket omtrent stemmer med Beretningerne, der angive 5 Dødsfald foruden 2 Dødsfald af Barsefeber. 1853 anføres 1 Kv. under T., 1 B. under H., medens Beretningerne anføre 2 af hver foruden 1 Dødsfald af Koldfeber og 1 af Barsefeber. 1854 anføres 6 Md. og 3 Kv. under T., 4 Børn under H., medens Beretningen kun omtaler 4 Dødsfald af T. fra den ene Læges Praxis i et enkelt Sogn, derimod ligeledes anfører 4 Dødsfald af H. 1855 anføres 1 Md. og 1 Kv. under T., 4 B. under H., medens Beretningen ligeledes omtaler 2 Dødsfald af T., derimod kun 2 af H. i den ene Læges Praxis. 1856 anføres 3 Md., 3 Kv. under T., 4 B. under H., 1 Kv. under B., medens Beretningen omtaler 12 Dødsfald af T., 4 af H. og 1 af Barsefeber. 1857 anføres 1 B. under T., 3 B. under H., 33 B. under Kighoste, 10 B. under Scarlatina, 3 Md., 5 Kv., 3 B. under Blodgang, medens Beretningen kun angiver «flere» Dødsfald for Kighoste og Skarlagensfeber, 1 for Croup, derimod som Kirkebøgerne 11 for Blodgang og endvidere mindst 6 for la Grippe. 1858 anføres 1 B. under H., 30 under Skarlagensfeber, medens Beretningen antager, at mindst 43 Børn ere døde af denne Sygdom. 1859 anføres 1 B. under H., 1 Md., 1 Kv., 2 B. under Cholera, medens Beretningen omtaler 2 Dødsfald af Typhus og synes at antage 12 for døde af Cholera, hvilken sidste Angivelse maaske turde være en Misforstaaelse af den Medicinalberetningen

under Embedets Vakance remplacerende Extrakt af Physikatets Generalberetning, saaledes at de 12 Dødsfald maaske gjælde hele Physikatet. 1860 anføres 1 Md., 1 Kv. under T., medens Beretningen ikke indeholder Oplysning om Udbredning eller Dødelighed af Typhus. 1862 anføres i Overensstemmelse med Beretningen 2 Md. og 2 Kv. under T. samt desuden 1 B. under Kighoste. 1863 anføres i Overensstemmelse med Beretningen 1 Kv. under Kopper, 1 B. under H., men Beretningen anfører desuden 1 Dødsfald af typh. Feber og 1 Dødsfald af Koldfeber. 1864 anføres 2 Md. og 1 B. under T., 1 B. under H., 8 B. under Mæslinger; Beretningen omtaler 2 Tilf. af typh. Feber uden at angive, om de vare dødelige, anfører endvidere 2 Dødsfald af H. og nævner Pastoratstabellernes Tal paa Dødsfald af Mæslinger som 8, men antager, at det har været meget høiere. 1865 anføres 1 Kv. og 1 B. under T., 1 Kv. og 15 B. under H., 17 B. under Kighoste og 1 Kv. under B. Beretningen angiver ikke Tallet paa Dødeligheden af Kighoste, men angiver Pastoratstabellernes Tal til 20; endvidere opgives 4 Dødsfald af Diphtheritis i den ene Læges Praxis i eet Sogn, samt Pastoratstabellernes Tal 12. 1866 anføres 1 Kv. under T., 20 B. under H., medens Beretningen omtaler 17 Dødsfald i den ene Læges Praxis samt 1 Dødsfald af Barselfeber. 1867 anføres 2 Md. og 2 Kv. under T., 5 B. under H., 1868 1 B. under T., 7 B. under H., 1869 1 Md. under T., 1 B. under H., 1870 5 B. under H., 2 Kv. under B., 1871 1 Kv. og 1 B. under T., alle uden tilsvarende Omtale i Beretningen. 1872 anføres 2 B. under H., 17 B. under Skarlagensfeber, medens Beretningen angiver mindst 19 Dødsfald af Skarlagensfeber og angiver Pastoratstabellernes Tal til 3 Diphtheritis og 23 Skarlagensfeber. 1873 anføres 1 Kv. under T., 3 B. under H., 14 B. under Kighoste og 13 under Skarlagensfeber, medens Beretningen ikke indeholder Opgivelse om Dødeligheden af Kighoste og angiver Dødeligheden af Skarlagensfeber i den ene Læges Praxis til 7 af 46 Pt. 1874 anføres 1 Md. under H., 1 B. under Kighoste, 1 B. under Mæslinger, 1 Kv. under B., medens Beretningen kun

indeholder Meddelelse om, at Pastoratstabellernes Angivelse om Dødsfald af Mæslinger er 1.

Hermed slutte Kirkebøgernes Optegnelser om Dødsaaarsagerne; hvor de have kunnet kontrolleres ved Angivelse om Pastoratstabellernes Opgivelser, synes de temmelig nøie at svare til disse, hvorfor man maa antage, at de gjennemgaaende have dannet Grundlaget for disse Tabeller. Man vil ikke let kunne mistænke dem for at give for store Tal; det er saadeles i høieste Grad paafaldende, at Koldfeber gennem hele 30 Aars Forløb, skjøndt den i denne Tid kun forbigaaes med Taushed i 5 Aar, men iøvrigt omtales som Hovedsygdom paa Øen og ofte optræder med pandemisk Udbredelse, ikkun nævnes med 2 eller høist 4 Dødsfald. Naar der da af de nævnte epidemiske Sygdomme er angivet i de forskjellige Tidsrum 1844—49, 1850—59, 1860—69 og 1870—74 resp. 181, 157, 97 og 63 Dødsfald eller resp. 20,6 pCt., 11,3 pCt., 8,6 pCt. og 11,4 pCt. af samtlige Dødsfald i samme Aarrækker, da kan man vistnok sikkert slutte, at disse Forholdstale ere de mindste, i hvilke de epidemiske Sygdommes Dødelighed staa til den samlede Dødelighed. Hvorvidt de imidlertid berettigede til nogen Slutning om, i hvilket Forhold de forskjellige Tidens epidemiske Dødelighed staa til hinanden, dette vil afhænge af Kirkebøgernes Korrekthed i Angivelsen, eller ogsaa af, hvorvidt de blot til enhver Tid angive et tilsvarende Billede af den epidemiske Dødelighed, ikke snart for lavt og snart for høit eller snart flere Gange lavere end til en anden Tid. Nogen ligefrem Redegjørelse herfor kan ikke præsteres; men en Betragtning af Medicinalberetningernes korte Udtalelser og Aarslister, sammenholdte med den pag. 69 ff. meddelte Liste over Dødeligheden i de enkelte Aar paa den ene Side, og en Betragtning af efterfølgende efter de originale Dødsattester udarbejdede Mortalitetstabel for Aarene 1876—89 paa den anden Side, vil dog give nogle Holdpunkter for Bedømmelsen.

Dødsårsag.	1876.	1877.	1878.	1879.	1880.
Kopper	"	"	"	"	"
Mæslinger	"	"	1	"	"
Skarlagensfeber	"	1	"	"	6 — 8
Diphtheritis og Croup	2 — 1	"	6	3 — 2	2
Kighoste	"	"	"	"	2 — 15
Typhoid Feber	1	1	"	1	1
Gastrisk Feber	"	"	"	1	"
Blodgang	"	"	"	"	"
Akut Diarrhoe	"	1 — 1	1	2	1
Rosen	1	"	"	"	1
Barsel-feber	"	1	"	"	"
Koldfeber	"	2	"	"	"
Gigtfeber	1	1	"	"	"
Andre epidemiske Sygdomme	"	1	1	"	"
Syphilis	"	"	"	"	"
Chronisk Alkoholisme	"	"	"	"	"
Del. trem.	"	"	"	"	"
Kirtelsyge	1	2	2	5	2
Meningitis tub.	1	"	1 — 4	1	3
Lungesvindot	18 — 1	14 — 2	9 — 9	15 — 1	12
Tuberculosis	"	"	"	"	1 — 2
Kræft	3	1 — 2	1 — 1	2	1 — 1
Engelsk Syge	"	"	"	"	"
Diabetes mellit	"	"	"	"	"
Skjorbug	"	"	"	"	"
Drukning	"	"	"	"	"
Anden voldsom Død	"	"	"	"	"
Selv mord	"	"	"	"	"
Debil. congenit.	6	2 — 1	1 — 2	2 — 2	1 — 2
Hjernebetændelse	2	1	2 — 1	2	3
Apoplexi	1 — 1	1	2	2	1
Andre chroniske Hjernesygdomme	"	"	1	1	"
At overføre	40	35	45	42	65

1881.	1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.	1889.
"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	1	"	"	"	"	1-14	1-7	"
2-3	"	"	"	"	"	"	"	"
4-2	1	"	1	"	3	4	3	5
1	"	"	"	"	6-3	"	"	"
"	1-4	1	"	1	"	"	1	2
"	1	2	"	"	1	"	"	"
"	"	"	"	1	"	"	"	"
1-1	1	"	"	1	1	1	"	1
"	"	"	"	1	"	1	"	1-2
1	"	"	"	"	"	"	1	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	2	1	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	1	1	4	2
"	"	"	"	"	"	"	"	"
1	"	1-1	2	1-1	1	"	"	"
"	1	"	"	3	"	1-2	6	6
9-3	24-5	24-4	14-3	20-5	19-9	5-13	6-18	2-9
"	"	"	"	2	"	"	"	1
2	1-2	1-1	1-2	4-2	"	2	3	3
"	"	1	1	"	"	"	1	"
"	1	"	"	"	"	1	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	1
"	"	"	"	3	"	"	"	"
"	1	1	"	1	"	1	1	1
"	"	"	"	"	1	3	"	5
1	1	1	"	1	1	"	"	1
2	2	1-1	1-2	5	1	"	"	"
2-2	1-1	3	1	4-1	1-1	3	2	1
"	"	"	1	"	3	1	1	"
47	49	43	29	59	53	54	55	43

Dødsårsag.	1876.	1877.	1878.	1879.	1880.
Overført	40	35	45	42	65
Sindssygdom	"	"	"	"	"
Krampe	14	11 — 2	8 — 1	7	12
Chroniske Rygmarvssygdomme	"	"	1	"	"
Laryngitis	2	"	"	"	"
Pneumonia	8	3	2 — 2	5 — 2	3 — 2
Bronchitis acuta	1	2 — 1	2	1	1
Chroniske Lungesygdomme	1	"	1 — 2	2	2
Hjertesygdomme	3	1 — 2	1	3	2
Bræk	1 — 1	1	"	"	"
Chroniske Nyresygdomme	"	"	"	1 — 1	"
Vandsot af anden og uangiven Aarsag	"	2	4 — 1	4	2
Andre chroniske Underlivssygdomme	4 — 2	2 — 2	5 — 1	3 — 4	1 — 2
Benedder	"	"	"	"	"
Koldbrand	"	"	"	1	2
Andre Sygdomme i ydre Dele	"	"	"	"	2
Alderdomssvaghed	12 — 5	17 — 4	12 — 3	10	16 — 1
Tæring hos Smaabørn	1 — 2	"	"	1	"
Død i Barselseng	"	1	1	"	"
Pludselig Død	"	"	"	3	2
Uangiven og slet specificeret Dødsårsag	18 — 1	18 — 3	14 — 2	10 — 1	2 — 1
Tilsammen	116	107	108	101	118

Denne Tabel er dannet saaledes, at de kun ved Ligsynsmændenes Attester givne Diagnoser ere stillede tilvenstre i hver Rubrik, de ved Lægeattest eller ved Oplysninger fra Lægerne givne Diagnoser tilhøre. Naar man tager Hensyn til, at Perioden 1874—79 havde 2 Mæslingeepidemier, 1 Kighosteepidemi og en ret betydelig Udbredelse af Croup og Diphtheritis, samt at Perioden 1880—89 ligeledes har havt 2 Epidemier af Mæslinger, hvoraf den ene var meget udbredt, 2 Epidemier af Skarlagensfeber, 1 Epidemi af Kighoste og den næststørste Diphtheritisepidemi, Øen endnu har oplevet, og man saa tillige seer, at

1881.	1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.	1889.
47	49	43	29	59	53	54	55	43
"	"	"	"	"	"	"	"	"
- 2	6 - 2	5 - 1	9 - 2	5 - 1	11	5	7	8
"	"	"	1	"	"	1	1	2
"	"	"	"	"	"	"	"	"
- 2	6 - 10	4 - 3	3	2 - 1	3 - 3	4 - 7	3	15
"	1 - 2	1	1	"	1	1	4	"
- 2	"	2	2	1	2	3	3 - 2	3 - 4
- 2	2	2	1 - 2	2	4	5	6	4
"	1	1	"	"	"	1	"	1
- 1	"	1	2	1	1	1	3	"
"	3	3 - 1	"	"	"	1	2 - 1	1 - 1
- 1	3 - 2	7 - 3	3 - 2	3 - 5	1 - 3	1	3	3
"	"	"	"	1	"	"	"	"
"	"	"	"	"	1	"	"	"
"	"	1 - 1	"	"	"	"	"	"
- 1	21 - 2	28 - 2	11	13 - 1	15 - 6	15 - 5	20 - 3	9 - 1
- 1	1 - 2	2	"	1	1	"	2	1
"	"	"	"	"	"	"	"	1
1	1	"	"	2	2	"	1	3
- 3	5 - 1	8 - 1	3 - 1	3 - 1	5 - 1	4	5	1 - 1
103	120	120	72	102	113	108	121	102

Tallet paa de af epidemiske Sygdomme Afdøde udgjør resp. 7,4 pCt. og 11,8 pCt. af den samlede Dødelighed, da turde dette antyde, at Forholdstallene for Dødeligheden af epidemiske Sygdomme i de senere Aartier har Tilbøielighed til at holde sig lave, hvorfor vi kunne have Berettigelse til at tillægge de forhen fundne Forholdstal for Tiden 1850—74 nogen Vægt; at Attesternes Angivelse af de epidemiske Sygdommes Forhold som causa mortis er temmelig korrekt, holder jeg mig for overbevist om, særlig for Tiden efter 1884, hvor jeg selv har havt Leilighed til at øve Kontrol.

Det er et for os yngre eiendommeligt Billede af Sygeligheden i tidligere Tider, man faaer ved at gjenneogaa Beretningerne med deres afdæmpede Sprog og stereotype Angivelser, gennem hvilke der dog skinner ikke saa lidt Forskjellighed frem. Først og fremmest er det hele Rækken af kontinuerende, biliøse, nervøse, gastriske og typhoide eller typhøse Febre, der lige fra 1820 til Midten af 60-erne dominerer Billedet; de angives snart som sporadiske, spredte, snart som adskillige Tilfælde; kun en enkelt Gang som epidemiske; og end ikke da der i 1828 forekom 319 Tilfælde med 17 Dødsfald, skjænkes der dette Forhold nogen særlig Opmærksomhed! Dernæst komme de stadig tilbagevendende katarrhalske, pituitøse og rheumatiske Febre, der ofte angives at gaa over til typhøse Febre, men fra Midten af 50-erne træde i Baggrunden. Endelig kommer fra 1825 Koldfeberen, der med en Afbrydelse 1833 til 1846 vedligeholder sig lige ned til 80-erne. Ved Siden af disse næsten stationære Sygdomme optræder der saa hyppige Epidemier af andre Sygdomme, som af Skarlagensfeber 1825, 1828—30, 1834, 1836—37, 1848—49, 1857—58, 1872—73; af Mæslinger 1820—21, 1829, 1835, 1840, 1851, 1864 og 1874; af Kopper 1824, 1836 og 1863; af Blodgang 1857; af Cholera 1859; af Kighoste 1832, 1839, 1847—48, 1857, 1862, 1865 og 1873; af la Grippe 1833, 1847, 1852, 1857, 1860 og 1872; af Diphtheritis 1865—66, hvorefter den holdt sig temmelig hyppig indtil 1872, for først i 1889 atter at faa en større epidemisk Udbredelse. Ved Siden af alle disse Sygdomme nævnes gjenneogaaende i tidligere Tider Barselfeber og Dødelighed blandt Barselkvinder som hyppig; derimod nævnes Pneumonia og Inflammatio pectoris først i 1849 i Forbindelse med katarrhalske Febre, 1852 i Forbindelse med la Grippe, 1853 i Forbindelse med katarrhalske og rheumatiske Febre, 1855 og 56 derimod selvstændig som hyppig Sygdom; først med Listernes Begyndelse 1862 og navnlig 1882, 83, 85, 88 og 89 indtager denne Sygdom en fremragende Plads i det epidemiske Billede.

Sammenligner man nu Tabellen over Dødeligheden i de enkelte Aar pg. 69 ff. med Beretningerne indtil 1875,

da ville vi først i Almindelighed se bort fra de stationære Sygdomme, forsaavidt de da ikke i enkelte Aar frembyde særlige Forhold. Man bemærker først det forhen paapegede store Spillerum mellem Maximum og Minimum af Dødeligheden for hvert 10-Aar i tidligere Tid; dernæst finde vi indtil 1860 Fødselstallet overgaaet af Dødstallet 7 Gange, nemlig 1828, da der fødtes 148 og døde 174, 1829, da der fødtes 133 og døde 289, 1832, da der fødtes 147 og døde 164, 1836, da der fødtes 187 og døde 198, 1839, da der fødtes 152 og døde 185, 1848, da der fødtes 189 og døde 205, 1857, da der fødtes 171 og døde 184; senere er Fødselstallet ingensinde overskredet af Dødstallet.

Efter Beretningerne 1820—21 grasserede Mæslingerne, og Dødeligheden mellem 1 og 15 Aar 1820 stiger fra 14 til 46 for atter at falde til 17.

Efter Beretningen 1822 angives alle Børn at være bleven angreben af «en katarrhalsk Hoste», og vi see Dødeligheden under 15 Aar at stige fra 33 til 84 for atter at falde til 33.

I Beretningen 1825 nævnes Skarlagensfeber, og vi finde nogen Forøgelse af Dødeligheden under 15 Aar.

Beretningerne 1826, 27 og 28 nævne kontin. og intermitterende Febre, og vi finde 1826 Forøgelse af Dødeligheden over 65 Aar, 1827 og 28 af Dødeligheden over 45 Aar, samtidig med, at Totaldødeligheden 1828 overstiger Fødslernes Antal.

Beretningen 1829 nævner blot haardnakket Koldfeber, Skarlagensfeber med 30 Dødsfald samt Mæslinger, der ikke vare farlige for dem, der søgte Lægehjælp; men Dødslisten viser os en enorm Forøgelse af Dødeligheden, der bliver 2 $\frac{1}{2}$ Gange saa høi som Fødselstallet, hvilken Forøgelse væsentligst falder paa Aldersklasserne under 25 Aar, hvor Dødeligheden stiger fra 54 til 188, for atter næste Aar at falde til 54, men ogsaa berører de høiere Aldersklasser over 45 Aar.

1831 er et af de Aar, hvor Beretningen angiver Dødelighed for Koldfeber, nemlig 12, medens Præstetabellernes Opgivelse skal være 21; man finder paa Tabellen nogen forøget Dødelighed i den spæde Alder og Alderen 45—74 Aar.

Beretningen 1832 nævner Kighoste, der bringer Dødeligheden under 15 Aar op til 73 og Totaldødeligheden op over Fødselstallet.

Beretningen 1834 nævner «nogle Tilfælde» af Skarlagensfeber, der bringer Dødeligheden under 1 Aar op til 44.

Beretningen 1836 nævner Kopper og Skarlagensfeber. Totaldødeligheden bringes op over Fødselstallet, Dødeligheden under 15 Aar bliver 103 og Dødeligheden i Alderen 35—44 Aar 28.

Beretningen 1839 omtaler Kighoste blandt Børn og Voxne samt nogle sporadiske Tilfælde af Typhusfeber med 8 Dødsfald; Totaldødeligheden overstiger Fødselstallet, Dødeligheden under 15 Aar stiger til 107, Dødeligheden over 65 Aar til 39.

1844—49 er Dødeligheden under 1 Aar meget høj, nemlig 255 i 6 Aar; i Beretningerne for 1844, 46 og 49 angives første Gang Pneumonia som noget særligt; 1847 og 48 fremhæves desuden Kighoste og Skarlagensfeber, og Dødeligheden under 5 Aar stiger i 1847 til 67 (Kirkebøgerne angive 22 Dødsfald af Kighoste), Dødeligheden under 15 Aar i 1848 til 113 (Kirkebøgerne angive 56 Dødsfald af Kighoste); Totaldødeligheden for dette Aar stiger til 205. I Beretningen 1845 nævnes endvidere 150 Ptt. med typhøs Feber, af hvilke 11 døde, og i Overensstemmelse med Kirkebøgernes Angivelse af 22 Dødsfald findes der ogsaa Forhøielse af Dødeligheden i Aldrene 25—65 Aar. Beretningen for 1848 fremhæver yderligere større Udbredelse af intermitt. Feber og omtaler enkelte Tilfælde af typhoid Feber, svarende til Kirkebøgernes Angivelse af 9 Dødsfald ved typhoid Feber og 1 af Koldfeber, og Dødelighedstabellen viser tydelig Forhøielse af Dødeligheden over 45 Aars Alderen. Beretningen 1849 omtaler enkelte nervøse Febre, der overgik til Typhus «uden at blive epidemiske», men angiver dog alene for den ene Læges Vedkommende 47 Syge med 11 Dødsfald, og Kirkebøgerne angive 18 Dødsfald af disse Sygdomme, hvoraf de 12 hos Kvinder; Dødeligheden hos Kvindekjønnen i Mellemalderen synes overensstemmende hermed efter Tabellen forøget.

Aaret 1850 med 46 Typhuspatienter, hvoraf 9 døde, synes at have været et ret heldigt Aar.

Beretningen 1851 omtaler en Mæslingeepidemi, der angreb $\frac{1}{3}$ af Øens Befolkning, medens Dødeligheden under 5 Aar dog kun steg til 63.

Beretningen 1852 nævner Pneumoni baade selvstændigt og i Forbindelse med la Grippe; men Dødeligheden er kun lidt forhøiet i den spæde Alder og i Alderen over 65 Aar.

Beretningen 1855 fremhæver hyppige Pneumonier, hvoraf den ene Læge alene behandlede 35, Forkjølelshoste hos Børn samt Koldfeber, hvortil svarer en Forøgelse af Totaldødeligheden op i Høide med Fødselstallet og Forøgelse af Dødeligheden under 1 Aar til 41 samt af Dødeligheden over 55 Aar til 65.

Beretningen 1857 fremhæver la Grippe, Kighoste og Skarlagensfeber, for hvilke sidste Sygdomme Kirkebøgerne angive Dødeligheden til 33 og 10, samt Dysenteri, hvis Dødelighed var 11. Dødeligheden under 15 Aar stiger fra 57 til 118, Totaldødeligheden gaar op over Fødselstallet.

Beretningen 1858 fremhæver Skarlagensfeber med 43 Dødsfald (efter Kirkebøgerne 30), og Dødeligheden under 15 Aar er 82.

Beretningen 1859 omtaler en Choleraepidemi med 12 Dødsfald, der dog vist snarere kun er 4, men Dødeligheden synes kun paavirket for Mænd ved 45 Aars Alderen.

Beretningen 1860 omtaler en mindre Epidemi af la Grippe, der maaske viser en ringe Forøgelse af Dødeligheden i den spæde Alder, men neppe kjendelig paavirker Dødeligheden i det Hele.

Beretningen 1862 omtaler en Epidemi af mild Kighoste og en større Udbredning af Typhus, hvis Virkning maaske kan spores paa Dødeligheden hos Kvinder over 35 Aar og hos Mænd over 75 Aar.

I Beretningen 1863 angives Koldfeber at antage en soporøs Karakter, dog uden Indflydelse paa Dødeligheden, der kun i Alderen over 65 Aar synes noget forøget.

I 1864 herskede en Mæslingeepidemi, der menes at have angrebet alle Børn under 13 Aar; Dødeligheden under 15 Aar stiger fra 30 til 59, Totaldødeligheden i samme Forhold fra 94 til 126.

I 1865 herskede Kighoste meget udbredt, efter Pastorats-tabellerne med 20 Dødsfald, efter Kirkebøgerne med 17; endvidere Diphtheritis med 12 Dødsfald efter Pastoratstabellerne, 16 efter Kirkebøgerne, samt dødelig Cholérine blandt Børn; i Overensstemmelse med disse Tal er Totaldødeligheden stegen fra 126 til 164, Dødeligheden under 15 Aar stegen til 91.

I 1866 angives efter Kirkebøgerne 20 Dødsfald af Diphtheritis, efter Medicinalberetningen 17; Dødeligheden i Alderen 1—15 Aar er i Overensstemmelse hermed 30.

Efter Beretningen 1872 herskede en mild, men meget udbredt Epidem af Skarlagensfeber, under hvilken der efter Kirkebøgerne døde 17, efter Pastoratstabellerne 23; Dødeligheden under 15 Aar er fra 25 i 1871 steget til 62.

I 1873 fortsættes Skarlagensfeber epidemien med 13 Dødsfald efter Kirkebøgerne, 7 efter Pastoratstabellerne, og endvidere optraadte Kighoste epidemisk med 14 Dødsfald efter Kirkebøgerne; overensstemmende hermed er Dødeligheden under 15 Aar 65 imod 29 i 1874; altsaa er den gennemsnitlige Dødelighed under 15 Aar for 1871 og 74 27, derimod for 1872 og 73 63, hvilket giver en gennemsnitlig Forøgelse med 36.

I 1874 nævnes en Mæslingeepidemi i Nordby uden synderlig Indflydelse paa Dødeligheden.

I 1875 findes Forøgelse af Pneumoniernes Antal fra 30 til 66; Dødstabellen viser en Forøgelse af Totaldødeligheden fra 107 til 131, af Dødeligheden over 55 Aar fra 49 til 70.

Overensstemmelse mellem Beretningernes Ud-sagn om epid. Sygdommes Forekomst og Dødstallenes Svingninger for et eller flere enkelte Aar har selvfølgelig ingen Betydning; derimod vil en gennemgaaende Overensstemmelse for en længere Aarrække, saaledes som ovenfor fremkommen, vistnok berettige til at tillægge en saadan den Betydning, at man

fra Dødstabellens Udvisende tør slutte tilbage til de i Beretningerne fremhævede Sygdommes Malignitet. Jeg har fremhævet de anførte Tal paa Tabellen, og man vil da see, at for Tiden indtil 1876 (da Dødelighedsaarsagerne tilnærmelsesvis kunne kontrolleres gennem Dødsattesterne) svare næsten alle de høiere Tal for Totaldødeligheden, over 130, til de Aar, hvori der er gjort Fremhævelse af Dødeligheden for en eller anden Alder i Henhold til Beretningernes Ud-hævelse af forskellige Sygdomme. Tilbage med høiere Tal staa kun 1819, om hvilket Aar savnes Oplysninger, samt Aarene 1825, 30, 41, 43 og 56; i 1825 og 30 forekom jo imidlertid ogsaa Skarlagensfeber, i 1841 fremhæves typhøs Feber med Tal tilligemed biliøs Feber, 1843 fremhæves ligeledes nervøstypthøs Feber for hele Aarets Vedkommende; og 1856 fremhæves mindst 12 Dødsfald af Typhus.

Perioden indtil 1860 gjør da i høi Grad Indtryk af at være en Epidemiernes Tid, næsten stadig hærget af typhoide Febre og Koldfeber, ofte tillige af la Grippe, Kopper, Cholera og Blodgang, samt de saakaldte Børnesygdomme Mæslinger, Skarlagensfeber og Kighoste, der optræde med en Dødelighed, som vi nu ikke kjende. Ved Overgangen til den næste Periode, i Slutningen af 50-erne og Begyndelsen af 60-erne, antager det epidemiske Fysiognomi dog en mere moderne Karakter, idet de typh. Febre træde mere i Baggrunden, hvorhos Pneumonierne efterhaanden komme paa Omtale, og Børnesygdommene synes at blive mindre ondartede. Af de stationære Sygdomme synes mærkelig nok Koldfeberen i Beretningerne at faa tildelt en mere underordnet Rolle med Hensyn til Dødeligheden, idet der kun i 1831 nævnes 12 Dødsfald og i 1863 1, ligesom ogsaa Præstetabellerne kun nævne 21 Dødsfald i 1831, i 1848 og 49 1. Efterseer man imidlertid Beretningerne for de Aar, for hvilke der paa Dødstabellen er gjort Fremhævelse i Dødeligheden for Voxne, da viser det sig, at Beretningerne for 1826—28, 31, 48, 52 og 55 fremhæve Koldfeber ved Siden af kontinuerende, katarrhalske, rheumatiske og typh. Febre, i 1829 fremhæves Koldfeber alene, i

1839 og 45 fremhæves typh. Feber alene, i 1836 Kopper; hvorhos Beretningerne for 1853—54 og 55 nævne Koldfeberen som meget udbredt paa Øen i ukjendt Omfang. At der ikke tildeles denne Sygdom større Betydning som Dødsårsag, er saa meget mærkeligere, som Fenger¹⁾ regner, at Dødeligheden af Koldfeber i Danmark 1825—35 skulde for Mandkjøn beløbe sig til 49 pCt., for Kvindkjøn til 46 pCt. af den normale Dødelighed for disse Aar, høiest i Alderen 30—60 Aar for Mænd, 10—20 og 30—60 for Kvinder. C. A. Hansen²⁾ betegner Samsø som en fortrinlig Jordbund for Intermittens og fremhæver de store Epidemier 1829, 46 og 61.

Beregnes den epidemiske Dødelighed 1820—29 som de paa Tabellerne fremhævede Tals Forøgelse ud over det almindelige, idet man seer bort fra de i det almindelige Tal indeholdte Dødsfald af epidemiske Sygdomme under sædvanlige Forhold, da faaes 326 eller mindst c. 24 pCt. af hele Dødeligheden; for 1830—39 faaes paa samme Maade 256 eller c. 19 pCt. af hele Dødeligheden; 1840—44 var forholdsvis fri for Epidemier, hvorfor jeg forbigaaer dem her, for derved at faa Lejlighed til at finde efter Listerne de til det efter Kirkebøgerne fundne svarende Tal for 1845—49; jeg faaer da paa samme Maade for 1845—49 en Dødelighed af epidemiske Sygdomme paa 157 eller c. 20 pCt. af hele Dødeligheden, hvilket paa det nærmeste svarer til det efter Kirkebøgerne fundne Tal. For 1850—59 finder jeg paa samme Maade 186 eller c. 13 pCt. af hele Dødeligheden; 1860—69 er der paa Tabellen kun gjort Fremhævelse ved Aldersklasser under 15 Aar i 1864—65 og ved Aldersklassen over 65 Aar i 1869; hele Dødeligheden i 10-Aaret under 15 Aar er 474, for de 3 Aar 201, Forøgelsen altsaa 84, og i Aldersklassen over 65 i 1869 er Tallet c. 20 større end Gjennemsnittet for de nærmeste Aar, saa at den epidemiske Dødelighed synes at have medført 104 Dødsfald eller 9 pCt. af hele Dødeligheden.

¹⁾ Det Kgl. Med. Selsk. Skrifter. Ny Række. 1. Bd., pg. 139 ff.

²⁾ Epidem. Undersøgelser ang. Koldfeberen i Danmark. 1886.

Hvis Forholdet altsaa er dette, at den epidemiske Dødelighed i Tidens Løb er bleven mindre og mindre, da maa det antages, at de andre akute og de chroniske Sygdomme maa komme til at indtage endel af de epidemiske Sygdommes Plads som Dødsaaarsag, hvis Dødeligheden i det Hele ikke aftager i samme Forhold som den epidemiske. Da denne sidste Forudsætning ikke bekræftes ved Dødstabellerne, idet Totaldødeligheden fra 1820—29 til 1880—89 kun er aftagen med c. 19 pCt. eller fra 1850—59 med c. 20 pCt., medens den epidemiske Dødelighed tør antages at være aftagen fra 1820—29 til 1880—89 med c. 60 pCt., da maa det paa Forhaand være at vente, at en saadan Forandring i Dødelighedsaaarsagerne vil give sig Udtryk i en Forandring af Dødelighedskvotienterne for de forskjellige Aldersklasser og Kjøen. Hvorledes denne Forandring vil gjøre sig gjældende, hvorledes Dødeligheden vil fordele sig mellem Kjønne, og hvorledes den i nogle Aldersklasser vil stige, i andre vil falde, dette vil afhænge af det indbyrdes Forhold, i hvilket de akute og chroniske Sygdomme under de epidemiske Sygdommes forandrede Forhold ville komme til at staa til hverandre som Dødsaaarsag; og en paaviselig Forandring af Dødelighedskvotienterne turde indeholde Antydning af dette Forhold imellem akute og chroniske Sygdomme. Det pg. 83 anførte Resultat af Undersøgelsen over Dødelighedskvotienternes Forandring og Forhold efter 1860, i Forbindelse med Mortalitetstabellen pg. 104 ff., der udviser, at de chroniske Sygdomme 1874—79, 1880—84 og 1885—89 udgjorde resp. 56, 61 og 63,2 pCt. af samtlige Dødsfald, deraf de særlig konstitutionelle Sygdomme resp. 22,2, 25,7 og 26,9 pCt. af samtlige Dødsfald, turde give Antydning af, at det er de chroniske Sygdomme, der i Nutiden under almindelige Forhold ere komne til at spille den væsentligste Rolle som Dødsaaarsag, saaledes som jeg i et Foredrag ved den alm. danske Lægeforenings Møde 1889 havde Leilighed til at fremhæve¹⁾,

¹⁾ Ugeskr. f. L. 4. R. XX. Bd., pg. 350.

idet jeg støttet til Dr. Lehmanns Undersøgelser om Lungesvind-
sotens Aarsager, Justitsraad Colds bekjendte Udtalelser om Syge-
lighedsforholdene paa Frederiksværks-Eggen og mine egne Under-
søgelser over Dødelighedsforholdene paa Samsø i de senere Aar
søgte at paavise, at det i Nutiden væsentligst er de chroniske
Sygdomme, der have afgjørende Betydning for Befolkningens Vel-
være og Livsbetingelser.

Hvorvidt man imidlertid tør give de ved Forandringerne i
Dødelighedskvotienterne paa Samsø givne Antydninger nogen
større Udstrækning eller fra de sandsynlige Aarsager til disse
Forandringer tør slutte videre til analoge Aarsagers Virkning i
større Udstrækning, dette vil afhænge af Tilveiebringelsen af et
større statistisk Materiale, end jeg har havt til min Raadighed;
det rette Tidspunkt til at sætte Medicinalstatistiken den Opgave
særlig at beskæftige sig med de chroniske Sygdomme turde imid-
lertid ikke være fjernt.

Indholdsfortegnelse.

	Side
Samsø's geografiske Forhold	5.
— geologiske Forhold	15.
— meteorologiske Forhold	18.
Dyre- og Planterverden, Frugtbarhed	21.
Bebyggelse og Boliger	23.
Administration og andre Forhold	26.
Indbyggerne og deres Afstamning	28.
Næringsveie og Levemaade	37.
Handelsomsætning etc.	42.
Det moralske Standpunkt	44.
Antallet af abnorme Individier	45.
Hygieiniske Forhold	47.
Almindelig Oversigt over Fødsler og Dødsfald	49.
Folkemængdens Forandringer ved Fødselsoverskud, Ind- og Udvandring	52.
Vielser	57.
Fødsler	58.
Folkemængden i indeværende Aarhundrede	63.
Dødelighedsforholdene	68.
Dødsarsagerne oplyste ved Medicinalberetningerne	87.
— — - Kirkebøgerne	100.
-- — - Dødelighedstabellen	108.
Forandringer i den epidemiske Dødelighed	114.

Trykfeil.

Pg. 6 L. 3 f. ff. kroupise læs kroupose.

- 15 - 5 - Dele læs Dale.

- 18 - 5 - Landots læs Landets.

- 26 - 12 f. o. forsvundnde læs forsvundne.

- 33 - 7 f n. Den paagjældende Mand er senere død.

